

**Ю.О. ЛУПЕНКО, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, заслужений діяч науки і техніки України,
директор Національного наукового центру
«Інститут аграрної економіки»**

Стан та перспективи сталого розвитку сільських територій

Наприкінці минулого тисячоліття світова спільнота обрала нову парадигму – сталого розвитку, що передбачає гармонійний поступальний розвиток трьох ключових складових: економіки, навколишнього середовища та соціуму, тобто людини. Його забезпечення вимагає консолідації зусиль усіх сфер суспільства, і в першу чергу науки. Адже більшість задекларованих цілей сталого розвитку потребують активізації науково-технічного прогресу, запровадження інноваційної моделі, революційних технологічних, організаційних, управлінських та інших рішень, використання найкращих набутих знань.

Значна частина складових сталого розвитку зосереджена на сільських територіях, особливо це стосується природних ресурсів. Саме тому сталий розвиток сільських територій можна визначити базою сталого розвитку в цілому, принаймні для України, де сільська місцевість становить близько 90% територій.

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» вже тривалий час вивчає основні питання розвитку сільських територій. Протягом 2011–2015 років вони досліджувалися в межах теми «Розробити стратегію розвитку сільських територій та громад: теоретичні і практичні засади», хоча окремі питання (земельні відносини, використання природних ресурсів, організації виробництва, управління сільських розвитком та ін.) досліджувалися в межах інших тем науково-дослідних робіт.

За результатами досліджень були підготовані Стратегічні напрями розвитку сільсь-

кого господарства України на період до 2020 року (2012), які охопили питання сталого розвитку сільських територій, Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року (2013), проект Концепції розвитку сільських територій на період до 2020 року (2015), посібник для голів сільських рад «Розвиток сільських територій» (2012), пропозиції та розрахунки до плану заходів, передбачених Концепцією розвитку сільських територій на період 2016–2025 років, щодо джерел фінансування та оцінки результативності цієї Концепції, схваленої Кабінетом Міністрів України та ін.

У 2016–2020 роках вестимуться дослідження «Теоретико-методологічне забезпечення соціально-економічного розвитку сільських громад та територій», а також інші питання розвитку сільських територій.

Якщо оцінювати економічну складову сталого розвитку сільських територій, то останнім часом тут намітилися чіткі позитивні тенденції. Зокрема, стабілізувалося на досить високому рівні виробництво валової продукції сільського господарства та зерна, постійно зростає експорт сільськогосподарської продукції, рівень заробітної плати та доходи сільських жителів.

Водночас у соціальній сфері потребує вирішення низка проблем. Зокрема, рівень бідності сільського населення продовжує залишатися високим, заробітна плата у сільському господарстві майже на 30% нижча від середньої по економіці, чисельність сільського населення зменшується вищими тем-

пами, ніж міського, до того ж внаслідок перевищення смертності над народжуваністю.

Від 1990 року кількість сільських населених пунктів зменшилась на 1,5 % (на 427 сіл), однак частка малих сіл (до 99 жителів) зросла з 19,6 до 27,7 %, а великих (500 і більше) – зменшилась з 39,5 до 32,2 %. Певні ризики криються в об'єднанні територіальних громад, оскільки, як свідчать результати досліджень, існує висока залежність між кількістю сілрад і сіл.

Потребує уваги рівень розвитку соціальної інфраструктури, який в 11 регіонах України нижчий, ніж у середньому по країні.

Постійно загострюються й проблеми збереження лісів та інших зелених насаджень, водойм, біологічного різноманіття.

Дослідження розвитку сільських територій дозволило виділити основні його напрями та характеристики, серед яких:

- сільські території, що мають розвинене сільське господарство. Виробничий чинник є основним у формуванні економічної бази для розвитку людського капіталу і соціальної сфери;

- сільські території розміщені біля великих міст і зазнають впливу урбанізації на економічні процеси й соціальні умови. Виробництво зорієнтоване на потреби міського населення. Розвиток цих територій формується під впливом міст, населення яких має вільний доступ до об'єктів соціальної інфраструктури;

- сільські території, що розміщені на значній відстані від центрів ділової активності, характеризуються низьким рівнем активності господарчих систем (особливо малолюдних);

- сільські території, розміщені в рекреаційних зонах, характеризуються розвитком соціальної інфраструктури і станом ринків специфічних товарів і послуг.

Основними чинниками, що зумовлюють розвиток сільських територій, є рівень доходів, бідність, безробіття, активізація процесів міграції, «вимирання» і старіння сіл; нерозвиненість інфраструктури; диспропорції регіонального розвитку, що зумовлюють диференціацію соціально-економічних умов; інерційний характер мислення та поведінки сільських жителів; нижчий рівень освіченості порівняно з міськими жителями; неузго-

дженість дій між органами місцевого самоврядування і державними структурами; недосконалість інституціонального середовища, що призводить до загострення економічних, соціальних і екологічних проблем; обмеженість інформаційно-аналітичного забезпечення розвитку сільських територій.

Ознайомлення з європейським досвідом розвитку сільських територій засвідчило, що в Європі застосовують три відповідні основні концепції. Передусім, це виробнича концепція або концепція розвитку сектора економіки, що ідентифікує розвиток сільських територій із загальною модернізацією сільського господарства та агропродовольчого виробництва.

Іншою концепція є так звана концепція зближення, яка зв'язує розвиток сільських територій виключно через зменшення відмінностей між найбільш відсталими сільськими регіонами й іншими галузями економіки.

Ще одна концепція використання можливостей території ідентифікує розвиток сільських територій з розвитком сільських районів у цілому, використання усіх наявних ресурсів.

Стосовно моделей розвитку сільських територій, то в Європі використовуються три основні: галузева, що опирається на розвиток сільського господарства; перерозподільча, що передбачає скорочення розриву між найбільш відсталими сільськими районами й іншими галузями економіки; територіальна модель, за якої розвиток сільських територій здійснюється на основі формування відповідних взаємозв'язків усередині локальної економіки. Причому в більшості країн поєднуються галузева та територіальна моделі.

В Україні сформувалися п'ять основних моделей розвитку сільських територій:

- галузева (міжгалузева), що базується на ототожненні сільського розвитку із загальною модернізацією сільського господарства та агропродовольчого комплексу, враховуючи диверсифікацію економічної діяльності на селі;

- перерозподільча, що пов'язує сільський розвиток із зменшенням відмінностей між найвідсталішими сільськими регіонами та іншими секторами економіки;

- територіальна (кластерна), що передбачає локальне формування економічно активних територіальних громад або територій

на основі інтеграції усіх компонентів сільського розвитку, включаючи різні галузі;

- селоцентристка (селозберігаюча), що передбачає пріоритетне задоволення інтересів та збереження традицій сільського населення, характерних інституційних особливостей сільських територій;

- змішана, що ґрунтується на використанні окремих компонентів різних моделей, переважно галузевої і територіальної.

Модель розвитку сільських територій достатньо складна і багатофакторна. Серед її ключових елементів економічний (підприємництво, бюджет), ресурсний (природний), соціальний (інфраструктура) та людський капітали, державне регулювання та самоорганізація тощо.

Базовим елементом загальної моделі має бути селянин, житель сільської місцевості. Для забезпечення сталого розвитку селянинові потрібно надати можливість реалізувати власну підприємницьку ініціативу, насамперед у сільському господарстві, через розвиток сімейного фермерства та багатоукладного виробництва. На основі цього на селі якісно і кількісно збільшиться середній клас, а фінансово спроможні, ініціативні сільські громади спрямовуватимуть свою діяльність на забезпечення високої якості життя сільських жителів і збереження довкілля. Сукупно зазначені компоненти моделі (селянин-власник, потужний середній клас, фінансово

і соціально спроможна сільська громада) у поєднанні з ефективною державною політикою можуть і повинні забезпечити сталий розвиток сільських територій.

Сформовані в процесі досліджень пріоритети соціально-економічного розвитку сільських територій включають шість блоків:

- ідентифікація ключових проблем розвитку сільських територій, джерел і характеру їх походження;

- пошук пріоритетних видів економічної діяльності в сільській місцевості стосовно диверсифікації ризиків;

- визначення шляхів подолання бідності сільського населення, зниження рівня безробіття та підвищення якісного задоволення потреб сільських жителів;

- зменшення диференціації між рівнем доходів та якості життя різних соціальних груп населення;

- прогнозування стратегічних показників;

- розробка організаційно-економічних механізмів активізації головних сфер діяльності аграрної сфери економіки;

- орієнтація на децентралізацію управління в підходах до стимулювання соціально-економічного розвитку сільських територій.

Їх забезпечення пропонується здійснювати на основі розробленої в ННЦ «Інститут аграрної економіки» концептуальної моделі соціально-економічного розвитку сільських територій.

Підсумовуючи напрацювання Інституту й узагальнюючи результати наукових досліджень у сфері сталого розвитку сільських територій, можна сформулювати наступні висновки і пропозиції.

1. Сталий розвиток сільських територій вимагає гармонізації усіх його складових, передусім соціальної (зайнятість, якість життя) та екологічної (збереження довкілля).

2. Формування моделей розвитку сільських територій має здійснюватися з урахуванням особливостей регіону та місцезнаходження їх.

3. Базовим елементом моделі має бути селянин-власник сільськогосподарських угідь, за рахунок господарювання якого формуватиметься середній клас на селі й поліпшуватиметься якість життя сільських жителів.

4. Сталий розвиток сільських територій потребує завершення земельної реформи,

запровадження обігу земель сільськогосподарського призначення на користь осіб, що проживають і самостійно господарюють на сільських територіях. На цій основі буде сформовано продуктивний соціальний капітал, забезпечуватиметься ефективно використання економічного та природного капіталу.

5. Сільський розвиток потребує збільшення державної підтримки, передусім розвитку сільських громад, малого та середнього підприємництва, створення нових робочих місць та належної інфраструктури.

6. Для забезпечення сталого розвитку має бути максимально збережена існуюча сільська поселенська мережа, але з новим якісним наповненням.

7. Україна потребує окремої Стратегії сталого розвитку сільських територій як держава з розвинутим аграрним сектором, багатим довкіллям і великою часткою сільського населення.

*

*Andrzej KOWALSKI, professor, habilitation doctor of economic sciences, director
Paweł CHMIELIŃSKI, doctor of philosophy,
Adam WASILEWSKI, doctor of philosophy
Institute of Agricultural and Food Economics – National Research Institute*

Institutional conditions of innovation transfer to agriculture and rural areas in Poland

When considering the issue of institutional support for the transfer of innovation must be first and foremost in mind the fact that it can be a form of state interference in market processes. From the theory of prosperity, it is clear, however, that the market economy is inherently efficient (Feldman, Serrano 2006 Mas-Colell et al., 1995, Herbener, 1997). The existence of a market economy in the European Union should therefore lead to the widespread use of innovation as a source of performance (Aghion, Jarave 2015 Arrow 1962 Thirtle, Ruttan 1987). In this

case, support the transfer of knowledge and implementation of new innovative solutions should be superfluous and even leading to deterioration in efficiency. This can in fact be considered as a form of interventionism, which is not conducive to improving efficiency (Ajefu, Barde 2015 Cordato 1980 Grand 1991) - of course if these activities are directed only to a specific group of companies.

The economic literature indicates, however, the existence of market failure (Stiglitz 2004), which is a source of inefficiency. Therefore, we can believe that imperfect competition, asymmetric information and other market failures are limiting to a certain extent the use of innovation as a source of efficiency. An example of

Підсумовуючи напрацювання Інституту й узагальнюючи результати наукових досліджень у сфері сталого розвитку сільських територій, можна сформулювати наступні висновки і пропозиції.

1. Сталий розвиток сільських територій вимагає гармонізації усіх його складових, передусім соціальної (зайнятість, якість життя) та екологічної (збереження довкілля).

2. Формування моделей розвитку сільських територій має здійснюватися з урахуванням особливостей регіону та місцезнаходження їх.

3. Базовим елементом моделі має бути селянин-власник сільськогосподарських угідь, за рахунок господарювання якого формуватиметься середній клас на селі й поліпшуватиметься якість життя сільських жителів.

4. Сталий розвиток сільських територій потребує завершення земельної реформи,

запровадження обігу земель сільськогосподарського призначення на користь осіб, що проживають і самостійно господарюють на сільських територіях. На цій основі буде сформовано продуктивний соціальний капітал, забезпечуватиметься ефективно використання економічного та природного капіталу.

5. Сільський розвиток потребує збільшення державної підтримки, передусім розвитку сільських громад, малого та середнього підприємництва, створення нових робочих місць та належної інфраструктури.

6. Для забезпечення сталого розвитку має бути максимально збережена існуюча сільська поселенська мережа, але з новим якісним наповненням.

7. Україна потребує окремої Стратегії сталого розвитку сільських територій як держава з розвинутим аграрним сектором, багатим довкіллям і великою часткою сільського населення.

*

*Andrzej KOWALSKI, professor, habilitation doctor of economic sciences, director
Paweł CHMIELIŃSKI, doctor of philosophy,
Adam WASILEWSKI, doctor of philosophy
Institute of Agricultural and Food Economics – National Research Institute*

Institutional conditions of innovation transfer to agriculture and rural areas in Poland

When considering the issue of institutional support for the transfer of innovation must be first and foremost in mind the fact that it can be a form of state interference in market processes. From the theory of prosperity, it is clear, however, that the market economy is inherently efficient (Feldman, Serrano 2006 Mas-Colell et al., 1995, Herbener, 1997). The existence of a market economy in the European Union should therefore lead to the widespread use of innovation as a source of performance (Aghion, Jarave 2015 Arrow 1962 Thirtle, Ruttan 1987). In this

case, support the transfer of knowledge and implementation of new innovative solutions should be superfluous and even leading to deterioration in efficiency. This can in fact be considered as a form of interventionism, which is not conducive to improving efficiency (Ajefu, Barde 2015 Cordato 1980 Grand 1991) - of course if these activities are directed only to a specific group of companies.

The economic literature indicates, however, the existence of market failure (Stiglitz 2004), which is a source of inefficiency. Therefore, we can believe that imperfect competition, asymmetric information and other market failures are limiting to a certain extent the use of innovation as a source of efficiency. An example of

this is large diversity of innovative economies of the European Union (European Commission 2014) and the fact that the policy of support for the transfer of innovation not always causes an adequate growth of economic innovation (European Commission 2013). In practice, the country's economic growth - at least in the short term - is not necessarily due to the transfer of knowledge to industry and services sectors. Its source may be the low price of labour factor, the availability of cheap raw materials and favourable conditions on the world market (Kasperkiewicz 2008). According to Kasperkiewicz (2008), Polish economic growth in recent years has resulted primarily from the use of these factors. Underestimation of the importance of knowledge transfer has led, however, to maintain, and even the rise of the technological gap between Poland and the most innovative economies of the European Union.

According to the report of the European Commission (2014), a synthetic innovation indicator of the Polish economy amounted to 0.279, which put Poland in the group of countries with moderate innovation. In fact, Poland was ahead in terms of innovation to only those European Union countries such as Bulgaria, Latvia and Romania. One of the reasons for this may be inefficient system of innovation transfer from research and development to manufacturing and services. The increase innovativeness of the economy is, however, one of the priorities of European Union policy for 2014-2020. Under this policy, Poland should receive from structural funds the amount of EUR 82.5 billion, much of which can and should be used for the development of innovation.

In the period 2014-2020, it is possible to use EU funds in order to strengthen the institutional system of innovation transfer. The question is whether the elements of the system need such support, and in which cases it will be justified by efficiency. In addition, the importance of certain sectors of the economy as a whole would be minimal or increase their competitiveness on the European market may not be possible. In such cases, encouraging innovation may prove to be ineffective. There may also be sectors that perfectly cope with the implementation of innovations without public support. Therefore, the aim of this study is preliminary

justification of the need to support the transfer of innovations to the broader economic activity in rural areas, with particular emphasis on the food-processing and the small and medium enterprises (SMEs) sectors. The paper identifies the factors of and barriers to entrepreneurship development in rural areas, with a particular focus on the quality of its institutional environment. We also discuss the role of food processing industry and efforts and possible impact of the public policy to innovation transfer to this sector.

The research is based on literature studied, especially in the field of New Institutional Economics, referring to the question of the importance of knowledge transfer to business. Documentation studies were carried out also in the field of literature consolidating issues related to innovation and process of innovation transfer, the development strategy of determining the directions of the policy and the main acts forming the regulatory environment. Assessment of the importance of food processing and innovation in this sector were carried out using methods of descriptive and comparative analysis (Wasilewski, 2015). The empirical material was the statistical data of the Central Statistical Office (GUS) for the years 2010-2013 and the results of a survey conducted in 2015 among non-public business environment institutions and recipients of their offer (entrepreneurs). The research covered 161 non-public advisory-financial entities acting for rural companies as well as 204 representatives of micro, small and medium-sized enterprises in rural areas using this type of services over the past 2 years (Chmieliński et al., 2015). The basic tool used in the research was a questionnaire interview aimed at non-public business environment institutions (nBEI). The research was to estimate the potential of nBEI to support entrepreneurship development by analysing their material and technical background as well as human resources and competences necessary to provide services in the scope.

The catalogue of information about nBEI operating in Poland was used to collect contact details of 5662 entities declaring to run activity in the field of support to economic and business development. The nBEI sample for the research was a representative procedure sample using

a catalogue of nBEI constructed at the first stage of the research (n=5662).

Research among nBEI covered firms, foundations and associations, but also other private operators working for entrepreneurship development:

- business incubators,
- operators under the national system of services for small and medium-sized enterprises,
- loan and guarantee funds,
- business clusters,
- industrial parks,
- special economic zones.

Empirical research covered 502 units meeting the assumed criteria (activity for business development), which constituted 8.9% of the entire set of nBEI operating in Poland, identified at the first stage of the research. This group featured 161 successful interview questionnaires carried out among non-public BEI and considering the advantages of territorial proportionality, i.e. broken down by 16 Polish regions. The obtained research success index was at 32%, which corresponds to the value of the index usually recorded in quantitative research of the type.

The economic importance of innovation in food sector in Poland.

Low level of innovation in the economy or its specific sector may be due to market failures that are related to the extent of the occurrence

of certain internal structures. This provides grounds to the introduction of various institutional arrangements - e.g. to prepare and implement appropriate policies - supporting the transfer of innovation. When undertaking such initiatives with respect to a particular sector, it is worth to examine whether they are justified by the importance of this sector to the national economy. Another aspect to be considered is the current use of knowledge in the business. It may turn out that the sector does not require state intervention.

The study confirmed to a certain extent the importance of food processing for the Polish economy. Generally importance of this sector is primarily due to the fact that it allows the use of domestic raw materials produced in agriculture. However, the gross value added produced in this sector in 2013 reached nearly PLN 36 billion. It is over 2% of Polish GDP. The share of manufacturing in gross domestic product, however, maintained since 2010 at a relatively constant level. Since 2010 a downward trend in the share of the food processing in industry value added is shown (Figure 1). In the analyzed period, this decline amounted to 2.6 percentage point. This may to some extent indicate that opportunities for further development based on the existing structure of production factors have been exhausted.

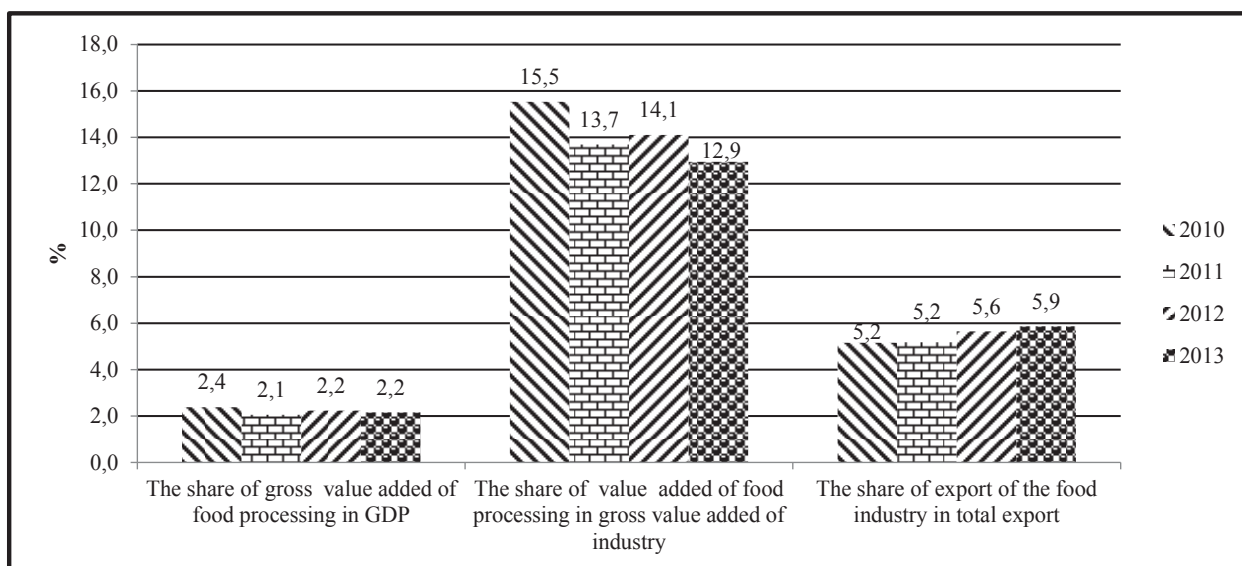

Figure 1. The importance of food processing for the Polish economy in years 2010-2013

Source: Calculations based on statistic data from the Central Statistical Office (Wasilewski, 2015).

The processing of domestic raw materials, a significant role in the creation of Polish GDP and declining share in the added value of the industry is already some evidence to justify the institutional support for transfer of innovation in the food industry. However, the importance of this industry in the Polish economy much more indicates its achievements in terms of exports. Analyses show that in 2010-2013 exports of this sector accounted for over 5% of total exports in the economy and it showed an up-

ward trend (Figure 2). This means that Polish food processing industry is competitive on the international market. It is also able to improve its competitive position. Foreign net trade of food processing is growing steadily. In 2013, this industry exports exceeded imports of more than 60%. In the case of the entire national economy, in the analyzed period, there was a negative balance of foreign trade. These relationships emphasize the important role played by agri-business industry in Poland.

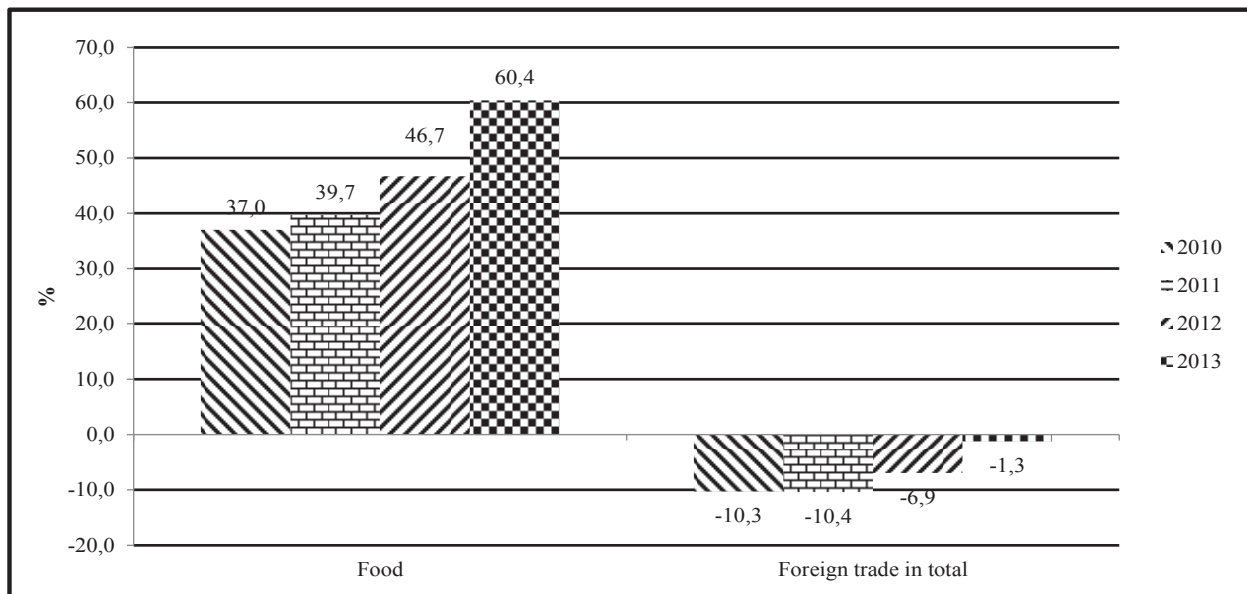

Figure 2. Foreign net trade in years 2010-2014

Source: Own calculations based on statistic data from the Central Statistical Office (Wasilewski, 2015).

Food processing industry also plays an important role in shaping the labour market in Poland. The sector employs about 400 thousand people, representing about 16.5% of all those working in the industry. The share of food processing in employment is therefore higher than the share of value added. This phenomenon can be seen on one hand as positive because the food industry produces relatively more jobs and to some extent, more than other sectors it contributes to reducing unemployment. On the other hand, such relations testify to the lower labour productivity - lower in the food processing than in the industry in general and means basis of development of the sector in question are still low labour costs.

The food industry is a very important sector for the Polish economy, especially due to its competitiveness on international market. It seems, however, that it owes its success primarily to low labour costs, and no innovative solu-

tions. This is confirmed by studies in the field of industrial innovation (Figure 3). The research shows that only less than 12% of enterprises engaged in food processing in 2011-2013 has been introducing any innovation. Throughout the industrial sector such enterprises was 6.5 percentage points more. In the agri-food industry was relatively fewer companies than in the whole industrial sector, for both product innovation and process. Differences in the implementation of different types of innovation, however, were developed at a similar level. This means that the improvement in innovation of agri-food processing can be associated with significant changes in both the technology used in production and organization of the production process. This observation is confirmed by the fact that only 6% of companies in this sector both implemented the considered types of innovation.

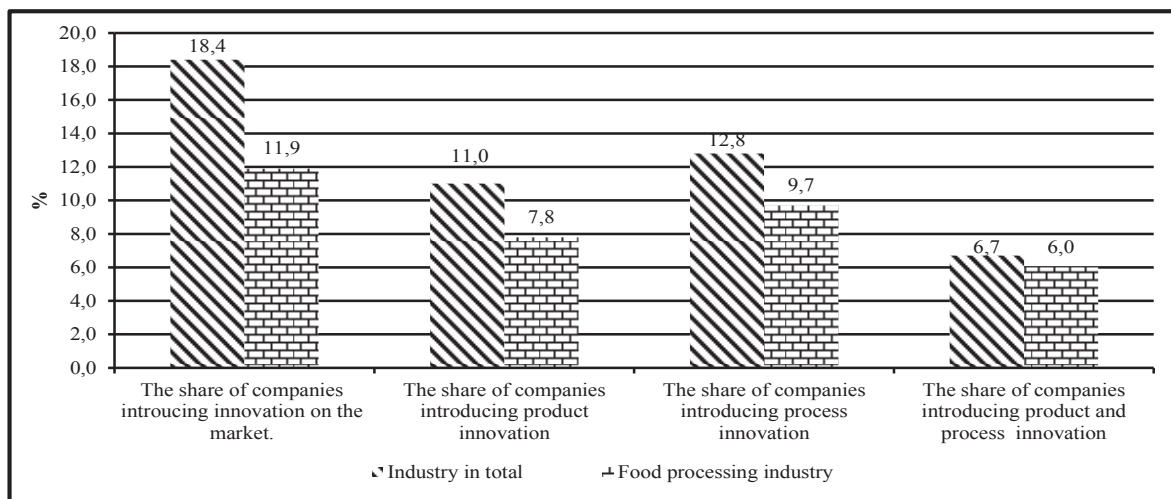

Figure 3. Innovative activity of enterprises in 2011-2013

Source: Own calculations based on statistic data from the Central Statistical Office (Wasilewski, 2015).

Level of innovation in food processing is therefore quite low. In the long term, low labour costs may not be sufficient to increase, or even maintain its current competitiveness of the sector on domestic and foreign markets. Lack of innovation can show up particularly strongly in the case when the expansion have to be taken into markets outside the European Union countries. Then the Polish food processing industry will be forced to compete both with countries with much higher levels of innovation, as well as with countries with lower labour costs. There is therefore the need to point for entrepreneurs in this sector potential hazards, in order to motivate them to become more involved in the exploration and implementation of innovative solutions that will even expand into the global market.

Awareness of the need to implement innovative solutions is not the determinant of taking actions in this direction by entrepreneurs. The company may in fact not have the human resources that will be able to find and implement solutions appropriate to the scale and profile of production. The barrier can also be the amount of capital that the enterprise will be able to invest in the acquisition of new knowledge and the propensity of entrepreneurs to take risks. It also seems that some limitations in the growth of food processing sector innovations can result from dominant currently in Poland supply-side approach to create innovative solutions. This in turn implies a situation in which entrepreneurs are not able to find innovation, the implementation of which will enable existing in enterprise

structures or with minor changes to these structures.

Significant in this regard is the opportunity to cooperate with the wider business environment. Such cooperation may in fact bring about tangible benefits in both macro scale, i.e. at the level of the entire economy, as well as the scale of individual businesses and business environment organizations. Among the organizations of that environment, in accordance with the Oslo Manual (Ministry of Science and Higher Education 2008), from the study of innovative activity are separated following types of partner institutions:

- other companies belonging to the same group of companies,
- suppliers of equipment, materials, components and software,
- clients,
- competitors and other companies in the same field of activity,
- consulting companies (consultants), commercial laboratories, private research and development institutions,
- scientific institutions of Polish Academy of Sciences,
- research institutes,
- foreign public R & D institutions,
- universities.

On the side of the environment that encourages business innovation are mentioned many institutions both public and private, with which the company can work together to gather information about the availability of new solu-

tions, the conditions of their acquisition, the benefits resulting from the implementation and the process of adaptation and use in the enterprise. Because of such cooperation should occur a reduction in unit costs implementations. With these contacts, also derive tangible benefits for the environment. In the case of public sector units it is the ability to obtain information about the demand for innovative solutions, what can lead to a gradual transition from supply on demand model of creating innovation. In the case of private sector, institutions there are measurable financial benefits resulting from the sale of its solutions or intermediary in the transfer of innovation.

The study shows that food processing is not only very innovative, but also reluctant to take cooperation for the acquisition and implementation of innovative products and processes. Less than one in five innovation active companies of this sector undertook any cooperation for the implementation of innovations. Throughout the industrial sector such enterprises was 6.5 percentage points more. Equally, food processing companies are reluctant to make use form of clusters to improve its level of innovation. The percentage of such enterprises in 2011-2013 amounted to only 7% and was lower than the industry average by more than 5 percentage points. What emerges is a need to diagnose, in the course of further research, the causes of limited cooperation between business and the environment. Identifying these causes, occurring both in the companies and institutions belonging to the environment, in confrontation with applicable law and the policies to improve innovation in the economy should consequently be able to increase the efficiency and effectiveness of government involvement in economic processes, especially occurring in the agri-food sector.

Conditions for activity of private business advisory institutions in Poland.

The small and medium enterprises (SMEs) sector has a significant share in generating gross domestic product. All Polish companies make up 73% of GDP and SMEs generate 48.5% of GDP, more than half of total GDP. Of all the groups of enterprises, the largest share of GDP is micro-enterprises - about 30%. The importance of entrepreneurship in the economy

underlines the fact that Poland is one of the EU countries, according to Eurostat data, the largest number of companies (247 thousand in 2011). More emerging companies were reported only in France (328 thousand), Italy (265 thousand) and Germany (259 thousand), while in Great Britain (234 thousand) (PARP, 2015).

In 2013, more and more companies were established in the following industries: trade (151.8 thousand, 31.1%) and construction (53.2 thousand, 10.9%), followed by professional, scientific and technical activity (46.8 thousand, 9.6%) and in manufacturing (34.6 thousand, 7.1%) (PARP, 2015).

Another area highlighting the importance of the enterprise sector for the economy in Poland is the labour market. According to GUS data, the number of people employed in the national economy is 14 million, of which almost half are employed in SMEs. Structures forming the institutional environment of rural entrepreneurship should, by definition, establish optimal framework for supporting the development of entrepreneurship (increase in the number of enterprises) and operation of entities in the conditions of less favourable location than urbanised areas, limited demand and capital shortages.

Conditions for rural entrepreneurship development are covered by various research, thus both barriers to and opportunities for its development are rather well recognised (Strużycki, 1992; Janasz, 2004, Gospodarowicz et al., 2008; Otłowska et al., 2006; Chmielinski, 2006).

Conclusions from the research, make it possible to determine the key barriers to business development, both according to the rural entrepreneurs and employees of operators from their institutional environment. The major constraints for rural companies development include, apart from lack of capital (both equity and from external sources), insufficient level of information regarding business environment institutions and their offer for entrepreneurs. Therefore one of basic elements of entrepreneurship environment, next to the well-tailored public policy, are professional advisory services aimed in supporting development of SMEs sector and innovation transfer.

The analysis of the institutional environment of rural companies should rely on the assump-

tion that the institutional system does not directly impact the growth in rural entrepreneurship, since this largely depends on other factors, usually associated with features characteristic of an entity (such as willingness to take risks, entrepreneurship, ability to seek opportunities).

In the last decades, measures were taken up in Poland to establish an institutional support system for development of entrepreneurship in rural areas. The system would cover all of the interconnected standards, rules and organisations and mechanisms which represent mutual contacts between participants of the rural development process. It has to be cohesive and adjusted to the different aspects of rural development (i.e. economic, social, spatial and environmental). In case of the business environment institutions (BEI), a starting point for analyses of their operations and potential is their position in the institutional system operating for development of non-agricultural rural economy.

The research held shows that non-public business environment institutions have a considerable potential, which can be used for improvement of innovation and competitiveness both of the broadly-conceived rural economy as

well as the agri-food sector (especially in the field of development of small-scale processing and direct sales of agri-food products). In the group of nBEI selected for the research a rather large share is represented by entities having sufficiently large staff base and established position on the market, i.e. supporting itself based on different sources of funding of its activity and usually having several years of experience in the conducted activity.

Analyzing the form of the activities of the institutions, one may indicate a significant participation of non-governmental organizations having the legal status of foundations and associations. Units of this type accounted for over two-thirds of all the examined subjects (Figure 4). Only one fourth of the analysed group of institutions, were functioning on strict market basis, mostly in a form of joint stock company or a limited liability company. Another group of nBEI are university or research centre's units, that often have the form of business incubators and technology transfer centres self-employed consultants and economic self-governments (chambers of commerce, trade associations).

Figure 4. The structure of non-public business environment institutions in Poland according to type of activity

Source: own study (Chmieliński et al., 2015).

Among the researched institutions, over 75% of entities has already cooperated with entrepreneurs from rural areas and/or connected to the agri-food sector. Moreover, over 90% of entities declare that they have relevant qualifications to start such cooperation. But then, ap-

prox. 5% of enterprises, which have already cooperated and nearly 39% of those which have not yet done so, would have to raise the level of their qualifications or increase the level of human resources to extend the activity aimed at development of rural entrepreneurship.

Non-public business environment institutions provide their services practically to all of the most important types of economic activity existing in rural areas. The demand of respective sections is, however, to some extent conditioned upon the structure of the rural economy and specificity of a given activity. 90% of the researched institutions cooperated e.g. with enterprises dealing with trade and services for the rural population. This is, however, one of the most numerous groups of enterprises on rural areas. Still, over 40% of these institutions cooperated also with entrepreneurs providing ancillary services and over 60% – food processing services. This cooperation, in general, was not limited to single enterprises but covered rather numerous groups in most of the sectors. In case of the aforementioned ancillary services 1 entity handled, on average, 29 entrepreneurs and in case of processing – 53. This attests to a broad scope of competences of these institutions and to entrepreneurs confidence therein. A definite majority of services had a general business character and not a specific one for a given sec-

tor. The institutions were most involved in the process of setting up companies and in marketing activities. They were least involved in support to enterprises in specific areas for a sector, such as implementation of new products. Over 93% of entities were involved in setting up new companies, while assistance in implementation of new products was provided by only slightly over 60%. Hence, growth in the engagement of these entities in innovative processes will require their closer cooperation with research institutions.

The research also identified the most often mentioned barriers to nBEI functioning. The most common issue was uncertainty of funding of instruments supporting business development with the EU funds. This uncertainty was linked to changes in tools and provisions related thereto in the subsequent programming perspectives. This also relates to bureaucracy and complicated procedures regarding intermediation in funds distribution and nBEI funding of activity for enterprises, which were some of the issues indicated by the representatives of nBEI.

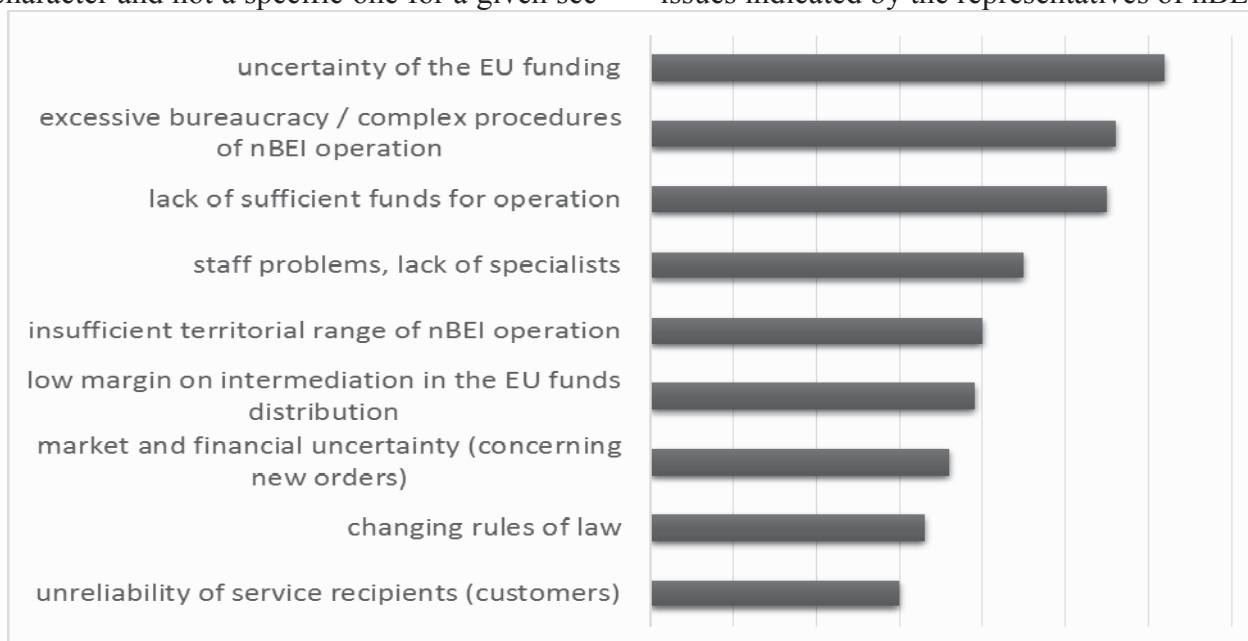

Figure 5. Barriers to functioning of business advisory entities covered by the research

Source: own study (Chmieliński et al., 2015).

Form above analysis, it can be concluded that non-public business environment institutions have a significant potential which can be used to improve innovativeness and competitiveness of both the broadly understood rural economy and agri-food sector (especially in the scope of development of small processing and

direct sales of agri-food products). Among the analysed units, a significant part of entities are those having a rather large personnel and well-established position, i.e. based on different sources of financing of its operations and usually having significant experience in the conducted

operations and relatively high potential for innovation transfer to SMEs in rural areas.

The public policy for enhancing innovation in agri-food sector and rural areas.

General document defining the framework of Polish innovation policy, which implementation will lead to institutional changes in the business environment is the National Development Strategy 2020. Important in improving the innovativeness of the Polish economy should be the implementation of the second objective of this strategy, in which it is assumed to incur the level of value-added per 1 employee and increase the share of services sector in GDP. It should be expected that from support will benefit the business environment, including those related to food processing. Under this objective, action will also be taken to improve competitiveness and modernization of the food and agriculture sector. However, this strategy does not set specific objective, under which will be supported food processing. As a result, it will be treated as other industrial activities.

The country's development strategy also includes the growth of economic innovation as a separate objective. In Poland is not expected the increase in expenditure on R & D to 3% of GDP, as in the Europe 2020 strategy, but only a "substantial increase in spending", which is quite imprecise term. However, it is expected to take measures to increase demand for innovative solutions among entrepreneurs. Among the instruments that are geared to achieving this objective are mentioned: tax instruments, loan guaranties, revolving instruments.

In addition, this strategy involves the development of the financial market serving enhancing innovation. On the other hand a special role to play have: capital funds, loan or guarantee funds, leasing companies.

In the National Development Strategy until 2020, it is assumed also the change in the system of parametric assessment of scientific units and the introduction of the jury system of transferring funds for research. By implementing these changes should however be borne in mind that R& D activity is a continuous process and producing some solutions cannot always be shut down within 2-3 years, which usually corresponds to the term of the projects. It seems that in this form could be carried out studies

that would respond to demand from entrepreneurs. However, recognizing the actual needs of enterprises depends largely on the development of the business environment and mainly of intermediaries in the transfer of innovation. The strategy also provides for increasing the degree of commercialization of research and the promotion of collaborative research with enterprises. The question is whether the granting of public support will be effective in the case of emerging solutions for one or a limited group of companies. In the case of the involvement of intermediaries can be made aggregation of needs and development of innovative solutions to a much broader audience. However, it is also assumed the improvement of the transfer of knowledge through the implementation of contract research.

The National Development Strategy gives a pretty good base to take various measures to improve the innovation of economy, including food processing. The conducted study shows, however, that the Europe 2020 strategy gives greater importance to the private sector in the area of research and development. The development of this sector may in fact contribute to better match of the scope of research to market needs. In Poland it is necessary to develop it from scratch. Such activity already exists and is to some extent supported. The conducted field research shows that companies in e.g. biotechnology sector work in conjunction with enterprise incubators.

The National Development Strategy also addresses the problem of intellectual property protection. Strengthening this property in conjunction with the change of the system of parametric assessment of scientific units can be a powerful stimulus for enhancement activities aimed at creating solutions for a inventions. Creating an efficient and fair system of patent protection, however, will be a quite difficult process in Polish conditions. Research activity is in fact largely financed from public funds. The society should therefore be afforded with the opportunity to benefit from the effects of the activities, which they financed. Should not be given too much importance to innovation in the strict sense, i.e. understood as inventions used in business. Their economic importance in the short term will be quite limited. Yet too

restrictive patent protection may prevent their dissemination.

An important, specific document defining the framework of Polish innovation policy and refers to institutional changes in the business environment, including belonging to the food-processing sector is the Strategy for Innovation and Economic Efficiency "Dynamic Poland 2020". It is a specification of the National Development Strategy with regard to the improvement of innovation. In this strategy was presented a fairly detailed definition of innovation, which should be the determinant of the actions taken, eg. in the operational programmes. According to this definition, innovation should be understood as "the ability and motivation for operators to continuing exploration and exploitation in practice the results of research and development, new concepts, ideas and inventions. Innovation also means the improvement and development of existing production, exploitation and relatd to services technologies, introduction of new solutions in organization and management, improvement and development of infrastructure, especially relating to the collection, processing and sharing information. In relation to the public sector innovations are defined in many ways, including as the introduction of new services or fundamentally altered ways of organizing and providing these services for citizens and businesses - with high quality - in particular in order to meet the challenges of globalization and demography "(Albury 2005).

Used definition determines the direction of innovation policy. Its approach to this issue is very broad, which carries with it certain risks leading consequently to the ineffectiveness of the policy. As one of the threats should be recognized the possibility of identifying the concept of "innovation" in the meaning of "modernization". However, the same modernization of the economy, or the food processing sector can also be motivated and lead to the economic development of the country, it can be done on the basis of new solutions from the point of view of e.g. the company or a particular region, but coming down out of the market across Europe and the world . The benefits of the changes can then be short-term or only superficial. In

the long term, e.g. the technological gap may increase.

The strategy "Dynamic Poland 2020" defines four basic policy objectives, namely:

Objective 1 Adapting the regulatory environment and financial needs of innovative and efficient economy;

Objective 2 Stimulating innovation by increasing the efficiency of knowledge and work;

Objective 3 Increase in efficiency in the use of natural resources and raw materials;

Objective 4 The increase in the internationalization of the Polish economy.

Measures taken under Objective 1 will therefore shape in the greatest extent the institutional environment of innovation transfer. Soft institutions that will undergo modifications, should affect by not only the process of creating innovative solutions, but also the flow rate of these solutions and information between the scientific research sector and business. At the same time institutional system should provide a set of instruments for financing the various stages of the transfer of innovation, taking into account the increased risk of these investments. From studies conducted dossier results that pursued policy should go in this direction. Under the first objective there were set the following specific objectives:

1. Adjusting the system of economic regulation to the needs of effective and innovative economy;

2. The concentration of public spending on pro-development and innovation activities;

3. Simplification, ensuring consistency and transparency of the tax system, having regard the need for effective and innovative economy;

4. Facilitating access to capital by companies in all phases of their development, with particular emphasis on venture capital and SME sector.

Implementation of all these specific objectives is very important for improving the innovation of economy, however, it will require a very broad involvement of the public sector and the private one in the process of reviewing and revising existing regulations. This is due to the fact that even in the case of economic regulation system to adapt to the needs of effective and innovative economy is expected:

Enacting a law to improve the conditions of business, including simplifying the law and reducing regulatory costs;

Develop and implement solutions to conduct economic analysis of economic law;

Preventing bankruptcies and politics of new opportunity.

However, the action in this regard seems to be necessary. This applies in particular cases in which legal regulations increase the risk of the business. An example is the insufficient flexibility for tax administration to adapt the recovery of duty to the company's financial situation, caused by external factors, including those arising from defective regulations. Taking into account the enterprise, which is obliged to pay their dues in relation to the state treasury under the conditions of occurrence of congestion financial, while implementing venture capital investments - which are innovative investments - should be, expected imminent bankruptcy. Risk reduction however, can promote not only the change of the regulatory system, but also an introduction to the organizational system of innovation transfer facilities - especially in the area of financial, tax, insurance and investment advisory. Such an arrangement, however, suggests that an important element of the business environment, and special of micro, small and medium-sized enterprises should become private consulting companies. Public consulting is mainly oriented to issues of technology, product or marketing, not business relationships with the environment. These relationships may, however, be a serious obstacle in the implementation of innovative products or processes. Greater involvement of the private sector could be stimulating for growth in the scale of expenditure on pro-innovative activities.

Strategy for Innovation and Economic Efficiency also foresees the construction of a new system of fiscal incentives for units creating or implementing innovative solutions. Until now functioning incentives are not sufficient. There can occur, however, the barrier of the use of the instrument, especially by small and medium-sized enterprises. The use of them may indeed require professional knowledge, they do not have employees of the company and the available financial resources make it impossible to employ the right people. In this sphere there is

also the opportunity to engage private consulting advisory companies . that would allow effective use of this instrument, and simultaneously minimized the risks arising from inappropriate interpretation of the rules. A similar role these companies could play in facilitating the company's access to capital in all stages of development, which is also the direction of the activities assumed by the strategy. Of course, such a commitment will generate additional costs to improve innovation, but this is the price for reducing the risk. An additional benefit of such a system may also be an increase in employment in the business environment sector. The increase in employment is, however, an equally important objective of both the National Development Strategy and the Europe 2020 Strategy. Implementation of innovation can, as we have previously noted, lead to a reduction in employment. The development of the private sector consulting services can therefore contribute to achieving both objectives at the same time. Such a situation is observed even in the service sector for corporate business.

The institutional infrastructure plays an important role in the process of supporting the development of rural areas. It includes, e.g., standards, principles, organisational structures and mechanisms of actions which constitute the bases of local development. From the point of view of potential entrepreneurs both SMEs and operating as big food-processing companies, there is a need to intensify the activities aimed at further improvement in institutional environment of business, especially development and professionalization of services of institutions operating in this respect to foster innovation. It results from the fact that socio-economic environment and spatial conditions of rural areas are different from those prevailing in urbanised areas. It affects not only the character of rural entrepreneurship, size of companies, form and range of operations, but also the instruments of public policy supporting entrepreneurship.

It can be concluded that non-public business environment institutions have a significant potential which can be used to improve innovativeness and competitiveness of both the broadly understood rural economy and agri-food sector (especially in the scope of development of

small processing and direct sales of food products). Among the analysed units, a significant part of entities are those having a rather large personnel and well-established position, i.e. based on different sources of financing of its operations and usually having significant experience in the conducted operations.

The analysis of research results indicates the need for higher operation effectiveness of the system of business environment institutions and for optimised use of financial support for growth in competitiveness of rural companies. Among the opportunities for improvement in business institutional environment in rural areas the most important one seems to be the harmonisation of operations of the existing entities by improving the accessibility to information on the services of advisory entities and the improvement in the quality and standardisation of services for persons willing to undertake non-agricultural business operations, already operating entrepreneurs, and those who search for opportunities to support the development of conducted activities.

On the innovation of economy are comprising not only the actions of entrepreneurs themselves, but also of people, institutions and state

and local government authorities, making the business environment of each entity. However, innovative economy is not simply the sum of the elements comprising it, but kind of (emergent) synergy as a result generated in their broader collaboration and cooperation based on relationships developed network. In fact, innovation processes take place in a specific system of relationships including business networks, research institutions and NGOs and the government, public administration and civil initiatives¹. At the same time the growing role plays correlations occurring between the dynamics of the creation and development of innovative enterprises, and the organization of the regions and the availability of specialized financial instruments. The policy analysis, shows public development aimed in supporting innovation directly does not apply to food processing or SMEs operating in rural areas. However this two sectors make a good foundations of development of innovative economy of rural areas thus to correspondent successfully with basic problems of rural areas – employment, depopulation and ageing processes and quality of life.

1. *Aghion, P., Jarave, X.* 2015. Knowledge spillovers, innovation and growth. *Economic Journal*, 125 (March), John Wiley & Sons Ltd on behalf of Royal Economic Society. Published by John Wiley & Sons, 9600 Garsington Road, Oxford OX4 2DQ, UK and 350 Main Street, Malden, MA 02148, USA.

2. *Ajefu, J., Barde, J.* 2015. Market Efficiency and Government Intervention Revisited: What Dorecent Evidence Tell Us? *Journal of International Business and Economics*, Vol. 3, No. 1, American Research Institute for Policy Development, USA.

3. Chmieliński P., 2006, Wsparanie przedsiębiorczości w działalności gospodarczej małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce, [in:] *Przedsiębiorczość w teorii i praktyce*, M. Strużycki (ed.), Warsaw School of Economics, Warszawa.

4. Chmieliński P. et al., 2015, Instytucje otoczenia biznesu działające na rzecz rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich – diagnoza, kierunki, rekomendacje, authors: Chmieliński P. (ed.), Gospodarowicz M., Wasilewski A. Oliński M., IERiGZ-PIB, Warszawa.

5. European Commission, 2013. Knowledge Transfer Study 2010 – 2012, Directorate-General for Research and Innovation.

6. European Commission, 2014, Innovation Union Scoreboard.

7. *Feldman, A., Serrano, R.* 2006. *Welfare Economics and Social Choice Theory*, Springer USA.

8. Gospodarowicz M., Kołodziejczyk D., Wasilewski A., 2008, Uwarunkowania rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw na obszarach wiejskich, Raport PW 2005-2009 nr 92, IERiGZ-PIB, Warszawa.

9. *Janasz W.* (ed.), 2004, *Innowacje w rozwoju przedsiębiorczości w procesie transformacji*, Difin, Warszawa.

10. *Kaperkiewicz, W.* 2008. In search of innovation strategy of the Polish economy, (in :) *Bednarczyk, J., Bukowski, S., Przybylska-Kapuscinska, W.* (ed.), CeDeWu, Warszawa.

11. PARP, 2015, Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2013–2014, PARP, Warszawa.

¹ In total, one can talk about Inter-Organizational Network, where in addition to enterprises, there are units supporting business-related innovation activities. And the inter-organizational network can be defined as a system created voluntarily by a group of economic actors - companies involved in a similar field of activity, institutions both public and private, that support their activity, associated with relationships, interacting with the environment and set up to achieve common objectives.

12. Wasilewski A. (ed.), 2014, Efektywność instrumentów polityki regionalnej i strukturalnej wspierających rozwój pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich, Monografie PW 2010-2014, vol. 108, IERiGŻ-PIB, Warszawa.

13. Otlowska A., Buks J., Chmieleński P., 2006, Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich - stan i perspektywy rozwoju, Raport PW 2005-2009 nr 40, Warszawa.

14. Rozwój przedsiębiorczości, 2014, Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich - diagnoza, kierunki, rekomendacje dla polityki rozwoju obszarów wiejskich, Opracowanie koncepcji systemowego wsparcia przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, IGiPZ PAN, FDPA, Warszawa.

15. Stiglitz, J. 2004. Economy of public sector, PWN, Warsaw.

16. Strużycki M., 1992, Przedsiębiorstwo a rynek, PWE, Warszawa.

17. Wasilewski A., 2015, Rola otoczenia instytucjonalnego w transferze innowacji w sektorze rolno-spożywczym [in] Wybrane aspekty innowacyjności w sektorze rolno-spożywczym, Sz. Figiel (ed.), Monografie PW 2015-2019, vol. 10, IERiGŻ-PIB, Warszawa.

*

*Садыг Вели оглы САЛАХОВ, доктор экономических наук,
профессор, директор
Научно-исследовательский институт экономики
сельского хозяйства Азербайджанской Республики*

Основные направления устойчивого развития сельских районов Азербайджанской Республики

Вопросы развития сельских районов занимают одно из наиболее важных мест среди проблем социально-экономического развития Азербайджана. Поэтому последовательное и устойчивое развитие сельских районов является одним из важных факторов эффективного использования историко-культурных, природно-климатических, демографических, социально-экономических ресурсов, которыми обладает страна.

В настоящее время село обладает не только природным, но и большим демографическим и экономическим потенциалом – 46,9% населения Азербайджана проживает в сельских районах. В стране насчитывается 4248 сельских населенных пунктов.

В 2000-е годы в результате последовательного проведения экономических реформ в Азербайджанской Республике, реализации ускоренного развития крупномасштабных

нефтяных и газовых проектов, в аграрном секторе экономики появилась возможность сформировать современную рыночную систему, действующую на основе механизмов, соответствующих принципам глобализации.

В последующие годы в рамках стратегии ускоренного развития были созданы благоприятные условия для макроэкономической стабильности в стране, что стало одним из важных факторов устойчивого развития сельских районов. Благодаря успешной политике, осуществляемой азербайджанским государством, страна сумела избежать негативных последствий, произошедших в период глобального финансового кризиса, в результате охвативших большинство регионов мира.

Нужно отметить, что за последние годы в целях развития сельских районов был принят целый ряд государственных программ. Среди них «Государственная Программа социально-экономического развития регионов Азербайджанской Республики на

© Садыг Вели оглы Салахов, 2017

12. Wasilewski A. (ed.), 2014, Efektywność instrumentów polityki regionalnej i strukturalnej wspierających rozwój pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich, Monografie PW 2010-2014, vol. 108, IERiGŻ-PIB, Warszawa.

13. Otlowska A., Buks J., Chmieleński P., 2006, Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich - stan i perspektywy rozwoju, Raport PW 2005-2009 nr 40, Warszawa.

14. Rozwój przedsiębiorczości, 2014, Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich - diagnoza, kierunki, rekomendacje dla polityki rozwoju obszarów wiejskich, Opracowanie koncepcji systemowego wsparcia przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, IGiPZ PAN, FDPA, Warszawa.

15. Stiglitz, J. 2004. Economy of public sector, PWN, Warsaw.

16. Strużycki M., 1992, Przedsiębiorstwo a rynek, PWE, Warszawa.

17. Wasilewski A., 2015, Rola otoczenia instytucjonalnego w transferze innowacji w sektorze rolno-spożywczym [in] Wybrane aspekty innowacyjności w sektorze rolno-spożywczym, Sz. Figiel (ed.), Monografie PW 2015-2019, vol. 10, IERiGŻ-PIB, Warszawa.

*

*Садыг Вели оглы САЛАХОВ, доктор экономических наук,
профессор, директор
Научно-исследовательский институт экономики
сельского хозяйства Азербайджанской Республики*

Основные направления устойчивого развития сельских районов Азербайджанской Республики

Вопросы развития сельских районов занимают одно из наиболее важных мест среди проблем социально-экономического развития Азербайджана. Поэтому последовательное и устойчивое развитие сельских районов является одним из важных факторов эффективного использования историко-культурных, природно-климатических, демографических, социально-экономических ресурсов, которыми обладает страна.

В настоящее время село обладает не только природным, но и большим демографическим и экономическим потенциалом – 46,9% населения Азербайджана проживает в сельских районах. В стране насчитывается 4248 сельских населенных пунктов.

В 2000-е годы в результате последовательного проведения экономических реформ в Азербайджанской Республике, реализации ускоренного развития крупномасштабных

нефтяных и газовых проектов, в аграрном секторе экономики появилась возможность сформировать современную рыночную систему, действующую на основе механизмов, соответствующих принципам глобализации.

В последующие годы в рамках стратегии ускоренного развития были созданы благоприятные условия для макроэкономической стабильности в стране, что стало одним из важных факторов устойчивого развития сельских районов. Благодаря успешной политике, осуществляемой азербайджанским государством, страна сумела избежать негативных последствий, произошедших в период глобального финансового кризиса, в результате охвативших большинство регионов мира.

Нужно отметить, что за последние годы в целях развития сельских районов был принят целый ряд государственных программ. Среди них «Государственная Программа социально-экономического развития регионов Азербайджанской Республики на

© Садыг Вели оглы Салахов, 2017

2004-2008 годы», «Государственная Программа социально-экономического развития регионов Азербайджанской Республики на 2009-2013 годы» и «Государственная Программа социально-экономического развития регионов Азербайджанской Республики на 2014-2018 годы». В этих государственных программах определены комплексные меры, направленные на всестороннее развитие сельских районов страны.

В результате реализации государственных программ было достигнуто:

- в рамках последовательно реализуемой стратегии сформированы гарантии устойчивого развития агропромышленного производства, обеспечена благоприятная среда для развития аграрного сектора, применены механизмы многогранной государственной помощи аграрной экономике, направленные на повышение темпов роста производства и совершенствование структуры управления;

- в сельских районах повысились темпы развития других сфер производства и услуг, созданы многочисленные перерабатывающие предприятия и тысячи новых рабочих мест;

- в сельских районах предприняты важные меры, направленные на развитие связи, дорожно-транспортной и коммунальной инфраструктуры, вложены масштабные государственные инвестиции на развитие этих секторов. За 2005-2015 годы в сельских районах проложены более 10 тыс. км линий электропередач, построено или реконструировано более 1500 подстанций. В целях улучшения снабжения природным газом проложено до 40 тыс. км газовых линий. В сельских регионах проложено более 3,4 тыс. км водопроводных, более 1,2 тыс. км канализационных линий;

- в сельских районах выполнена большая работа по развитию социальной инфраструктуры с сохранением в центре внимания человеческого фактора. В целях развития инфраструктуры сферы образования за последние 10 лет построено или капитально отремонтировано 2708 школ. Для дальнейшего улучшения качества медицинских услуг, оказываемых населению, сдано в эксплуатацию более 500 медицинских учреждений;

- осуществлены системные меры, направленные на сохранение в сельских районах экологического равновесия и природной среды, обеспечение нужд населения в чистом воздухе и чистой воде. В стране расширена сеть особо охраняемых природных территорий, их площадь была увеличена почти в два раза. Для улучшения обеспечения населения сёл экологически чистой водой в 222 населенных пунктах установлены очистительные установки модульного типа.

В этой связи примечателен индекс физического объема сельскохозяйственной продукции, произведенной в 2000-2015 годах, который составил 1,94, а соответствующий показатель за 2005-2015 годы был равен 1,38.

В результате реализации комплекса мер в рамках государственных программ удалось улучшить основные показатели, характеризующие развитие сельских территорий. В их числе социальная политика, направленная на обеспечение роста занятости и повышение доходов сельского населения. Так, по сравнению с 2005 годом в 2015 году число занятых в сфере сельского хозяйства, лесного хозяйства и рыболовства возросло на 124,8 тыс. человек, или на 7,9%. Наблюдался также существенный рост численности работающих в других производственных сферах, а также в сфере услуг в сельских районах.

Значительно повысились доходы сельского населения. По данным бюджетов домашних хозяйств за 2005-2015 годы ежемесячные доходы на душу населения увеличились в 4,8 раза. За этот же период темпы роста доходов в сельских районах превышали соответствующие показатели по городской местности.

Также произошли положительные сдвиги в обеспечении населения сельских районов жильем и благоустройством квартир. В 2015 году по сравнению с 2005 годом прирост площади сельского жилищного фонда составил 23%. На начало 2016 года общая площадь квартир на одного жителя села составила, в среднем, 17,8 м², в том числе жилая площадь на одного человека – 12,0 м². За 2005-2015 годы число квартир в сельских

районах, снабженных природным газом, возросло более чем в 1,6 раза. В настоящее время для снабжения населения сельских районов питьевой водой ежедневно по водопроводным линиям обеспечивается в среднем более 13 л воды на одного человека.

В последнее время в сельских районах в сфере развития услуг связи также произошли позитивные сдвиги. По сравнению с 2005 годом в 2015 году объем услуг связи между городом и селом возрос в 3 раза. За этот период количество почтовых отделений в сельских районах возросло на 18,6%. Темпы роста в сфере телефонной связи были еще выше. За указанный период число основных телефонных номеров в сельских населенных пунктах возросло в 1,5 раза, а телефонных номеров в квартирах увеличилось с 184,3 до 279,2 тыс. Количество мобильных телефонных аппаратов на каждые 100 семей возросло на 23%. В настоящее время на каждые 100 семей в сельских населенных пунктах приходится 31 мобильный телефон.

В рамках инфраструктурных проектов, реализуемых в Азербайджанской Республике, обеспечивается реконструкция существующих и прокладка новых автомобильных дорог в сельских районах. В результате выполняемых в этом направлении работ удалось обеспечить значительное развитие транспортных связей наших сел.

Реализация указанных мер, в конечном итоге, привела к улучшению условий жизни во всей стране, в том числе – к повышению качества жизни в сельских районах.

Однако необходимо отметить, что уровень развития сельских районов Азербайджана не всегда соответствует тем требованиям, которые предъявляются к ним. В этой связи хотелось бы обратить внимание на нижеследующие факты:

- уровень и качество жизни в сельских районах по ряду параметров значительно отстаёт от города. Правда, в результате обеспечения более высоких темпов роста общий уровень доходов в сельских районах приближается к соответствующим показателям города.

Однако резкие отличия по заработной плате наемных работников пока еще сохра-

няются, но в последние годы темпы сокращения этих отличий несколько ослабли;

- доступ жителей села к ряду социальных и культурных услуг недостаточно высок. Уровень развития социальной сферы, расширения и модернизации сети социально-культурных услуг пока не отвечает соответствующим требованиям;

- всестороннее использование потенциала сельских территорий для экономического развития не отвечает современным требованиям.

Становление сельского туризма не ведется необходимыми темпами и не обеспечивается полноценная реализация рекреационного потенциала сельских регионов;

- несмотря на обеспечение устойчивого роста численности населения в сельских районах, сохранение эффективного гендерного баланса, полной занятости не наблюдается. В последние годы удельный вес женщин в общем числе работников в сельских районах несколько сократился;

- ситуация, сложившаяся в сфере комплексного решения проблем развития сельских районов, не отвечает требованиям адекватного повышения занятости населения в регионах в условиях сохранения благоприятного демографического положения. Поэтому меры, направленные на предотвращение миграции из сельских районов, не достигли желаемого результата;

- обеспечение устойчивого развития сельских районов обуславливает необходимость продолжения активной государственной политики в данной сфере. Основные приоритеты в этом направлении на предстоящий период определены в «Стратегической дорожной карте по производству и переработке сельскохозяйственной продукции в Азербайджанской Республике», утвержденной Указом Президента Азербайджанской Республики от 6 декабря 2016 года.

Согласно этому документу, одна из основных стратегических целей заключается в обеспечении роста занятости и повышения благосостояния населения сельских районов с учетом долгосрочной перспективы. Приоритетами указанной стратегической цели являются:

Усиление потенциала реализации политики социально-экономического развития сельских районов. В этом направлении предусматривается разработка и реализация пилотных проектов по комплексному развитию сельских районов, создание статистической базы и системы мониторинга по социально-экономическому развитию сельских районов, совершенствование существующего законодательства по социально-экономическому развитию села, а также разработка государственной программы по социально-экономическому развитию сельских районов.

По мере реализации этих приоритетов будет обеспечена связь планирования социально-экономического развития сельских районов на национальном уровне и меры по развитию села, будут разработаны краткосрочные, среднесрочные и долгосрочные планы развития, накопится опыт реализации пилотных проектов.

Поддержка развития альтернативных сфер деятельности в сельских районах. В предстоящий период, с целью повышения уровня занятости сельского населения в условиях формирования в стране конкурентоспособного сельскохозяйственного сектора, предусматривается обеспечение развития альтернативных сфер деятельности, стимулирование занятости населения в несельскохозяйственных отраслях.

В этой связи необходимо изучить возможности реализации проектов, связанных с развитием сельского туризма и различных сфер обслуживания, повышением роли лесного хозяйства в обеспечении занятости, реализовать меры по принятию специальных программ, направленных на повышение профессиональной подготовки, рост занятости женщин и расширение стартапов в сельских районах. Этот приоритет направлен на улучшение возможностей жителей села на получение доходов, поощрение молодежи оставаться жить в сельских районах.

Поддержка инициатив местных общин по развитию села. В соответствии с этим приоритетом, в целях обеспечения инклюзивности, в предстоящие годы предусматривается реализовать меры, направленные на повышение роли местных общин в

решении вопросов, связанных с развитием села, повышение активности молодежи, а также ответственности муниципалитетов за социально-экономическое развитие села, поддержание их инициатив по соответствующим направлениям. Эти меры будут направлены на активное участие женщин и молодежи в социально-общественной жизни села, на поощрение возвращения молодежи после получения образования в сельскую местность, формирование слоев молодых фермеров и стимулирование инициатив сельских общин по развитию села.

Создание условий для успешной реализации приоритетов в сфере развития села, определенных Стратегической Дорожной Картой, связано, в первую очередь, с развитием законодательной базы. В этом контексте может быть рассмотрен вопрос о принятии Закона о развитии сельских территорий. Данный Закон обеспечит создание необходимых правовых основ для разработки краткосрочных, среднесрочных и долгосрочных планов развития, а также механизмов исполнения намеченных программ по развитию сельских районов с участием в этом процессе различных структур.

Также целесообразно определить дифференцированные средства политики в отношении сельских территорий. Такой подход предполагает разработку средств поддержки в отношении сельских территорий и различных групп производителей по разным критериям, таким как природно-климатические (экологические) условия, рельеф местности (горные и равнинные территории), баллы качества земель, исторически сложившиеся направления специализации, объемы ресурсов, близость к районным центрам и крупным городам, оптовым рынкам продажи сельскохозяйственной продукции и т.д.

Для усиления целевой финансовой поддержки развития села может быть рассмотрен вопрос об учреждении «Фонда Развития Сельских Территорий». Деятельность этого Фонда, призванного поддерживать социальные и инфраструктурные проекты, направленные на развитие сельских территорий будет осуществляться не только за счет средств государственного бюджета, но и

при финансовой поддержке международных доноров.

Важными мерами поддержки развития сельских территорий в предстоящий период также могут стать усиление стимулирования деятельности крестьянских кредитных ко-

оперативов, сельскохозяйственных кооперативов производственно-потребительской направленности, общественных объединений производителей сельскохозяйственной продукции, консультационно-информационных услуг для фермеров и др.

*

А.П. ШПАК, доктор экономических наук, профессор, директор

Государственное предприятие

«Институт системных исследований в АПК НАН Беларуси»

Приоритетные направления повышения эффективности и устойчивости развития АПК Беларуси

За годы новейшей истории в нашей стране уже немало сделано для развития сельского хозяйства и сельских территорий. В результате реализации ряда государственных программ развития АПК осуществлены крупномасштабные меры по модернизации материально-технической базы, укрупнению производства на основе кооперации и интеграции, совершенствованию государственного регулирования агропромышленного производства. Создана разветвленная сеть агрогородков, содействующая социальному развитию сельских территорий. Все это дало возможность не только обеспечить рост объемов сельскохозяйственного производства и как следствие – продовольственную безопасность страны, но и существенно нарастить объемы экспорта продукции аграрного сектора.

В среднем за 2013-2015 годы за счет собственного производства страна удовлетворяла потребность внутреннего рынка в молоке и молокопродуктах на 220%, мясе и мясо-

продуктах – на 134, яйцах – на 129, сахаре (с учетом переработки импортного сырья) – на 180%. Результаты развития АПК Беларуси признаются ведущими международными организациями. Так, в глобальном рейтинге продовольственной безопасности, который составляется аналитическим подразделением The Economist Intelligence Unit, в 2016 году Республика Беларусь занимала 46 место из 113 государств, Российская Федерация – 48, Республика Казахстан – 68 место.

Достижения – неоспоримы. Но в то же время в последние годы наш аграрный сектор сталкивается со сложными внешними и внутренними вызовами, которые отрицательно сказываются на развитии отрасли. По отдельным позициям мы все еще отстаем от ведущих европейских стран. По данным Всемирного банка, валовая добавленная стоимость в сельском хозяйстве в расчете на одного работника в странах Евросоюза составляет около 30 тыс. долл. США в год, в Германии – 43 тыс., у нас – 16 тыс. долл., высокой остается энергоемкость и себестоимость продукции.

© А.П. Шпак, 2017

при финансовой поддержке международных доноров.

Важными мерами поддержки развития сельских территорий в предстоящий период также могут стать усиление стимулирования деятельности крестьянских кредитных ко-

оперативов, сельскохозяйственных кооперативов производственно-потребительской направленности, общественных объединений производителей сельскохозяйственной продукции, консультационно-информационных услуг для фермеров и др.

*

А.П. ШПАК, доктор экономических наук, профессор, директор

Государственное предприятие

«Институт системных исследований в АПК НАН Беларуси»

Приоритетные направления повышения эффективности и устойчивости развития АПК Беларуси

За годы новейшей истории в нашей стране уже немало сделано для развития сельского хозяйства и сельских территорий. В результате реализации ряда государственных программ развития АПК осуществлены крупномасштабные меры по модернизации материально-технической базы, укрупнению производства на основе кооперации и интеграции, совершенствованию государственного регулирования агропромышленного производства. Создана разветвленная сеть агрогородков, содействующая социальному развитию сельских территорий. Все это дало возможность не только обеспечить рост объемов сельскохозяйственного производства и как следствие – продовольственную безопасность страны, но и существенно нарастить объемы экспорта продукции аграрного сектора.

В среднем за 2013-2015 годы за счет собственного производства страна удовлетворяла потребность внутреннего рынка в молоке и молокопродуктах на 220%, мясе и мясо-

продуктах – на 134, яйцах – на 129, сахаре (с учетом переработки импортного сырья) – на 180%. Результаты развития АПК Беларуси признаются ведущими международными организациями. Так, в глобальном рейтинге продовольственной безопасности, который составляется аналитическим подразделением The Economist Intelligence Unit, в 2016 году Республика Беларусь занимала 46 место из 113 государств, Российская Федерация – 48, Республика Казахстан – 68 место.

Достижения – неоспоримы. Но в то же время в последние годы наш аграрный сектор сталкивается со сложными внешними и внутренними вызовами, которые отрицательно сказываются на развитии отрасли. По отдельным позициям мы все еще отстаем от ведущих европейских стран. По данным Всемирного банка, валовая добавленная стоимость в сельском хозяйстве в расчете на одного работника в странах Евросоюза составляет около 30 тыс. долл. США в год, в Германии – 43 тыс., у нас – 16 тыс. долл., высокой остается энергоемкость и себестоимость продукции.

© А.П. Шпак, 2017

Необходимо проанализировать осуществление крупномасштабных мер по модернизации материально-технической базы, укрупнению производства на основе кооперации и интеграции, совершенствованию государственного регулирования агропромышленного производства АПК Беларуси, а также приоритетные направления повышения эффективности и устойчивости развития отрасли.

В сложившейся ситуации требуется предпринять действенные меры для ускоренного повышения эффективности и конкурентоспособности агропромышленного производства, а следовательно, устойчивости его развития. Прежде всего необходимо обеспечить паритетные взаимоотношения сельского хозяйства с машиностроителями, предприятиями перерабатывающей промышленности, обслуживающими организациями, торговыми сетями, а также банковской сферой. Несмотря на то, что в цепочке АПК сельское хозяйство является центральным звеном, как правило, ему достается меньшая часть доходов. Этим во многом можно объяснить низкий уровень рентабельности сельскохозяйственной отрасли, что создает проблемы и для ее партнеров.

Нуждаются в совершенствовании взаимоотношения по оказанию строительных услуг подрядными организациями. Практика показывает, что строительство и модернизация производственных объектов хозяйством обходится дешевле в полтора-два раза и более по сравнению с подрядным. Вместе с тем при финансировании строительства за счет кредитных ресурсов прямо предполагается участие подрядной организации. Кроме того, хозяйственный способ строительства сопряжен с обязательным выполнением многих норм, предписаний, ограничений, получением соответствующих разрешений. А нарушение установленного порядка чревато серьезными финансовыми последствиями для хозяйства.

Что можно предложить для улучшения ситуации? Во-первых, для аграрных товаропроизводителей, желающих строить хозяйством, максимально упростить и сократить административные процедуры, особенно число проверок контролирующих органов.

На это неоднократно обращал внимание Президент. Во-вторых, перечислять сумму кредита на выполнение строительных работ, проводимых в соответствии с указами Главы государства и постановлениями Правительства, на расчетные счета сельхозорганизаций, предоставляя им возможность самим выбирать наиболее приемлемый вариант строительства, однако при жестком контроле целевого использования указанных средств.

Хозяйственный способ строительства, как известно, выгоднее использовать на небольших объектах. Возведение крупных лучше поручать специализированным организациям. При этом качество и стоимость проектных и строительных работ должны обеспечиваться через тендеры, контролироваться государством. Это могут быть УКСы, инспекции стройнадзора, другие организации.

Немало проблем – с приобретением сельхозтехники по лизингу. Экономические взаимоотношения здесь построены так, что они выгодны, прежде всего, производителям машин и оборудования. Промышленные предприятия получают деньги сразу и в полном объеме за передаваемые в лизинг машины. В то же время сельхозорганизации, с одной стороны, из-за отсутствия собственных источников для обновления машинно-тракторного парка вынуждены прибегать к лизингу, с другой – на его основе директивно получают технику невзирая зачастую на потребность в ней, ее качество и конечную цену.

Из-за недостатка денег на ремонт и обслуживание техники, ненадлежащее качество отечественных машин, бывают случаи, когда после одного-двух лет эксплуатации они приходят в негодность, требуют капитального ремонта. Тем не менее лизинговые платежи необходимо выплачивать. Кстати, в настоящее время кредиторская задолженность по ним превышает четверть всей кредиторской задолженности сельхозорганизаций системы Минсельхозпрода.

Основная проблема лизинга сводится к тому, что сельхозпредприятия практически лишены права выбора. Приходится брать то, что дают. Взаимоотношения в системе лизинга и материально-технического обеспе-

чения в целом необходимо поставить с головы на ноги. Главным здесь должен быть сельхозтоваропроизводитель. Ему виднее куда направлять выделяемые деньги -- на приобретение новой техники по лизингу или на вторичном рынке, либо отремонтировать собственный трактор, комбайн, сеялку.

Несовершенство взаимоотношений в сфере материально-технического обеспечения с преобладанием более дорогого подрядного способа строительства отрицательно сказывается на формировании производственно-технического потенциала хозяйствующих субъектов. В конечном итоге это негативно отражается на результатах их деятельности.

Одним из важнейших факторов, сдерживающих развитие агробизнеса, является дороговизна кредитных ресурсов. При ущемляющей сельских товаропроизводителей ценовой политике они загоняли хозяйства в долговую яму. При этом далеко не в полной мере выполняет свою функцию господдержка села. В том числе и прямое бюджетное субсидирование. Только пятая его часть достается сельским товаропроизводителям, а около 40 процентов уходит на покрытие затрат для обслуживания кредитов. Оставшаяся часть направляется производителям ресурсов, техники, строительным организациям.

В сложившихся условиях целесообразно продолжить практику льготного кредитования аграрной отрасли. Причем льготные кредиты следует направлять преимущественно в эффективно работающие предприятия и на реализацию высокорезультативных инвестиционных проектов. Что касается стабильно убыточных и неплатежеспособных сельскохозяйственных организаций, то к ним наиболее приемлем индивидуальный подход, вплоть до реализации имущества эффективным хозяйствам, кредиторам, организации на их базе крестьянских (фермерских) хозяйств.

Несмотря на льготные условия налогообложения, совокупные налоговые платежи по отношению к выручке в отрасли несколько выше, чем в Российской Федерации и Казахстане — основных наших партнеров по Евразийскому экономическому союзу. Но, пожалуй, главный недостаток налогообло-

жения в сельском хозяйстве — оно не учитывает различия в плодородии почв. В результате усиливается их дифференциация по уровню экономического развития и эффективности. Только применение налога на землю с поправочным коэффициентом на балльность способно учесть различия в условиях хозяйствования сельских товаропроизводителей, что требует возврата к исчислению указанного налогового платежа.

Теперь о взаимоотношениях сельскохозяйственных организаций с предприятиями перерабатывающей промышленности. Не секрет, что по затратам на производство и получаемым доходам наблюдается обратная зависимость. В проигрыше, как правило, остаются производители сырья. По существу, переработчики определяют цены на сельхозпродукцию и сами же контролируют ее качество. Не трудно догадаться, кто в этой цепочке извлекает дивиденды.

Некоторые задаются вопросом: какую выгоду получают сельхозорганизации, которые полностью распоряжаются своей продукцией: сами перерабатывают ее и реализуют, то есть имеют выход на конечный результат. Полагаем, комментарии здесь излишни, если сопоставить эффективность агрокомбинатов, действующих в сельской местности с полным циклом производства, переработки и фирменной торговлей, и обычных сельхозпроизводителей, поставляющих сырье.

В агрокомбинатах значительно выше эффективность производства, добавленная стоимость производимой продукции. Во многом это объясняется тем, что там единый организационно-производственный процесс. При такой организации производства исключены противоречия, конфликтные ситуации и недоразумения, которые зачастую имеют место между обособленными производством, переработкой и торговлей. В качестве примера эффективной работы можно привести агрокомбинаты «Снов» Несвижского, «Беловежский» Каменецкого, «Дзержинский» Дзержинского, «Юбилейный» Витебского, «Заря» Могилевского районов и другие. Практически у всех их прослеживается тенденция повышения эффективности. Так, за 2015 год рентабельность продаж в

агрокомбинате «Дзержинский» превысила среднереспубликанскую на 10,5 % и достигла 10,8%. В агрокомбинате «Юбилейный» превышение составило 10,3%.

Аналогичная ситуация и в холдинговых компаниях. Там успешно решаются проблемы максимального использования производственно-технического потенциала крупных ферм, комплексов и перерабатывающих производств (комбикормовых заводов, мясокомбинатов, заводов по переработке молока и др.). Такое объединение дает возможность сосредоточить инвестиции и перераспределять ресурсы внутри холдинга. В единой цепочке с замкнутым циклом «производство сырья – промышленная переработка – фирменная торговля» снижаются производственные затраты, повышается удельный вес продукции с высокой добавленной стоимостью. В конечном счете это обеспечивает безубыточную работу предприятий аграрной отрасли.

Из 14 функционирующих в 2015 году агропромышленных холдинговых объединений лидирующие позиции по выручке от реализации продуктов, товаров, работ, услуг удерживали Гродномясомолпром, Мясо-молпром, Гомельская мясо-молочная компания, а наибольшее значение показателя рентабельности продаж наблюдалось в таких холдингах, как «Гомельоблхлебопродукт», концерн «Брестмясомолпром» и «Славянский Велес».

Оценивая отечественную практику функционирования холдингов, следует отметить, что несмотря на достигнутые положительные результаты их деятельности, пока нельзя утверждать, что удалось создать полноценные условия для использования преимуществ интеграции в целях повышения конкурентоспособности продукции АПК и ее активного продвижения на внутренний и внешний продовольственный рынки. К проблемам, значительно осложняющим эффективное развитие интеграции в отечественном АПК, относятся: ведомственная и региональная разобщенность, отсутствие обоснованного механизма распределения доходов участников, недостаточный уровень квалификации команды менеджеров в области финансового управления и стратегиче-

ского планирования, вхождение в интегрированные структуры неплатежеспособных сельскохозяйственных предприятий и ряд других.

Требуется активизировать создание в АПК агрокомбинатов и холдинговых компаний, способных значительно повысить конкурентоспособность отрасли и увеличить экспорт продукции с высокой добавленной стоимостью. Создание холдингов с выходом на полную самоокупаемость и самофинансирование необходимо рассматривать как важнейшее стратегическое направление аграрной политики. Однако подобный путь развития все же сопряжен с определенными трудностями. Они обусловлены ведомственной и региональной разобщенностью. Ее преодолеть – значит обеспечить устойчивое развитие всех сфер АПК, включая сырьевую отрасль. Ведь сельскому хозяйству всегда доставалась относительно меньшая часть доходов по сравнению с его партнерами.

Наряду с этим, важным направлением должно быть развитие и поддержка малых форм хозяйствования в сельском хозяйстве (организации малого агробизнеса, хозяйства граждан, сельскохозяйственные потребительские кооперативы, крестьянские (фермерские) хозяйства). В малом агропредприятии нет управленческого персонала в общепринятом понимании. Экономно! В семейных фермерских хозяйствах сохраняется любовь к земле, формируются традиции, что немаловажно для развития отрасли. Не случайно Правительство сделало ставку на развитие малого и среднего бизнеса. Оно намерено довести его удельный вес в ВВП до 60%. В нашем сельском хозяйстве доля малого агробизнеса (фермерского уклада) ничтожно мала: не выше 2% в валовом производстве продукции!? И это при постоянном сокращении количества личных подсобных хозяйств. Хотя в странах Запада семейные фермы – одна из доминирующих форм организации бизнеса.

На нынешнем этапе ставку необходимо сделать на поддержку начинающих фермеров – это новые рабочие места. Для желающих открыть дело нужны дополнительные условия: земельный участок в собст-

венность, правда, в разумных пределах, как важнейшего стимула становления и развития.

Еще одно перспективное направление агробизнеса – становление родовых поместий. С учетом популярности здорового образа жизни все больше горожан переселяются в так называемые родовые поместья. Их суть – в ведении сельского хозяйства на принципах органического земледелия. Ключевой фактор такой организации труда, как и в семейных фермах, – с детства любить землю и, соответственно, родину.

Устойчивость развития агропромышленного производства и его эффективность в значительной степени определяется уровнем развития материально-технической базы аграрной отрасли. Важной ее составной частью является машинно-тракторный парк сельскохозяйственных организаций, который представлен широким кругом машин и агрегатов. За 2005-2015 годы обеспеченность сельскохозяйственного производства тракторами и картофелеуборочными комбайнами сократилась на 25 и 37,1 % соответственно, зерноуборочными комбайнами – на 16,7, наибольшее сокращение произошло по свеклоуборочным комбайнам – 60 %. С каждым годом увеличивается нагрузка пашни на трактор (прирост за десять лет составил 29 га, что составляет 34,5 %). Нагрузка посевов на зерноуборочный комбайн колеблется по годам и увеличилась за данный период на 50 га (31,1 %), а на картофелеуборочный – на 17 га (60,7 %). Кроме того, на 18-40 % сократилась обеспеченность тракторов различными группами навесного оборудования.

Необходимо отметить, что на фоне количественного сокращения улучшились качественные характеристики материально-технической базы отечественных сельскохозяйственных организаций. Так, за последние пять лет средняя мощность тракторного двигателя в отечественных сельскохозяйственных организациях выросла на 11,4 %, а энерговооруженность труда на 19,5 %.

В целом, имеющийся в настоящее время парк техники, при условии его эффективной эксплуатации, дает возможность выполнять

основной объем сельскохозяйственных работ в агротехнические сроки.

В последние годы достаточно активно осуществлялось инвестирование агропромышленного производства. Однако активизация данной деятельности не сопровождалась в должной степени повышением экономической эффективности, что свидетельствует об имеющемся дисбалансе между величиной инвестиций в основной капитал и отдачей от них. Степень распространенности инноваций в отечественном АПК, и особенно в сельском хозяйстве, по-прежнему остается незначительной, а инновации используют примерно лишь 12-15 % хозяйств.

Решение проблем в сфере инвестиционного и инновационного развития отечественного АПК возможно за счет:

- осуществления «точечного» инвестирования сельскохозяйственного производства после тщательной оценки конкретных проектов на предмет получения экономического и/или неэкономического эффекта;

- развития государственно-частного партнерства (в том числе таких его форм, как долевая форма сотрудничества, венчурное инвестирование, технологические платформы);

- приоритета косвенных методов экономического регулирования инвестиционных процессов над прямыми.

В последнее время снизился уровень мотивации труда сельских тружеников. Качественный состав трудовых ресурсов села не адекватный уровню накопленного производственно-технологического потенциала. Главные причины такой ситуации – низкий уровень оплаты труда в сельском хозяйстве, что, в свою очередь, является отчасти следствием низкой эффективности производства, а также отстранение работников от системы управления и получения доходов в процессе преобразований предприятий в хозяйственные общества. С одной стороны, это не способствует эффективному использованию ресурсов, с другой – усугубляет кадровые проблемы. Особенно в центральном звене АПК – сельском хозяйстве.

Несмотря на ежегодное пополнение сельскохозяйственных организаций выпускниками аграрных вузов, по-прежнему со-

храняется острый дефицит в специалистах из-за их большого оттока и сменяемости. Мониторинг вакантных рабочих мест за 2016 год в сельскохозяйственных организациях показал, что в них имеется постоянный спрос на агрономов, ветеринаров, зоотехников, а также на рабочие кадры (животноводы, операторы машинного доения, трактористы-машинисты).

Для более полного удовлетворения спроса на рабочую силу требуется корректировка подготовки кадров на основе изучения потребностей предприятий АПК и усиления практической ориентированности образования на целевую подготовку специалистов. В то же время работодатели должны влиять на определение приоритетов подготовки кадров, формировать эффективный спрос, выявлять востребованные специальности и профессии. На это должна быть ориентирована долгосрочная политика воспроизводства кадров для аграрной сферы в условиях научно-технических изменений.

Положительное влияние на устойчивое развитие агропромышленного производства оказывает внешняя торговля, основными направлениями развития и повышения эффективности которой должны стать:

создание благоприятной среды для поддержания конкурентоспособности производства и сбыта продукции, а также ее продвижения на внешние рынки за счет комплекса таких мер: внедрение инновационных технологий производства и сбыта продукции; обеспечение качества и безопасности продукции; стимулирование производства и внешней торговли посредством совершенствования финансовой поддержки, налоговой системы, ценообразования, страхования и других мер;

согласованность действий государств-членов ЕАЭС в области взаимной торговли за счет расширения продаж на рынки Казахстана, Армении и Кыргызстана, а также устранения существующих барьеров, препятствующих торговле. Обеспечение правового взаимодействия в сфере взаимной торговли государств-членов ЕАЭС должно базироваться, в первую очередь, на установлении и соблюдении четких правил взаимодействия уполномоченных органов государств-членов

при координирующей роли Евразийской экономической комиссии;

диверсификация экспорта белорусской продукции в рамках функционирования ЕАЭС, что предполагает унификацию требований к показателям качества сельскохозяйственной продукции и продовольствия в соответствии с международными требованиями, а также требованиями стран-импортеров;

присоединение к ВТО. В связи с тем, что принятие обязательств Беларуси перед ВТО является результатом переговорного процесса, то нашей республике важно отстаивать сохранение существующих импортных пошлин на все товарные позиции вследствие таких причин:

во-первых, в связи с тем, что белорусская агропродовольственная продукция в большинстве своем является чувствительной к импорту, то снижение уровня ввозных пошлин отрицательно скажется на конкурентоспособности отечественного сельского хозяйства;

во-вторых, партнеры Беларуси по ЕАЭС имеют различные обязательства перед ВТО. Принятие Республикой Беларусь обязательств, отличных от обязательств Российской Федерации, значительно осложнит торговые взаимоотношения с государствами-членами Союза, так как около 80 % экспорта белорусской агропродовольственной продукции реализуется на рынке ЕАЭС.

Актуальным является дальнейшее совершенствование экономического механизма хозяйствования, который должен учитывать особенности сельского хозяйства и соответствовать рыночным принципам. Речь идет о таких важнейших его составляющих, как:

ценообразование на сельскохозяйственную продукцию, в основу которого должны быть положены свободные, а при необходимости и регулируемые государством цены в сочетании с возможностью принятия самостоятельных решений субъектами хозяйствования по реализации произведенной продукции. Это будет способствовать формированию рыночной среды и дает возможность, с одной стороны, осуществлять сбыт сельскохозяйственной продукции товаропроизводителями по приемлемым для них

ценам, а с другой – активизировать предприятия перерабатывающей промышленности на поиск путей снижения затрат. Кроме того, на данном этапе целесообразно осуществлять компенсационные выплаты товаропроизводителям при их потерях вследствие диспаритета цен;

кредитование сельского хозяйства на условиях доступности кредитных ресурсов с учетом их окупаемости в соответствии со спецификой аграрного производства. В сложившихся условиях целесообразно продолжить практику льготного кредитования аграрной отрасли. Причем льготные кредиты следует направлять преимущественно в эффективно работающие предприятия и на реализацию высокорезультативных инвестиционных проектов. Что касается низкоэффективных сельскохозяйственных организаций, то к ним наиболее приемлем индивидуальный подход, вплоть до реализации имущества эффективным хозяйствам, кредиторам, организации на их базе крестьянских (фермерских) хозяйств;

налогообложение, которое должно быть умеренным и выполнять не только фискальную функцию, но и обеспечивать благоприятные условия хозяйствования для аграриев с учетом различий в качестве их земельных угодий. В этой связи целесообразна отмена единого сельскохозяйственного налога и его замена земельным налогом, что дает возможность учитывать различия в условиях хозяйствования сельских товаропроизводителей посредством изъятия части ренты. Необходимо также поэтапное снижение ставок отчислений в фонд социальной защиты населения (ФСЗН). Следует отметить, что в настоящее время уровень налоговой нагрузки в

выручке от реализации продукции сельскохозяйственных организаций примерно в два раза выше, чем в государствах-членах Евразийского экономического союза (ЕАЭС);

государственная поддержка сельского хозяйства, величина и направления выделения которой должны соответствовать требованиям и нормам Всемирной торговой организации и в тоже время обеспечивать преференциальное развитие отечественной аграрной отрасли. В условиях наличия обязательств в области государственной поддержки в рамках ЕАЭС, а также возможного членства в ВТО важно выработать механизмы разрешенных мер, которые могут оказываться страной без ограничения (погектарные выплаты, внутренняя продовольственная помощь, поддержка регионов, находящихся в неблагоприятных для производства сельскохозяйственной продукции условиях и др.).

Четкие и понятные для сельских товаропроизводителей так называемые правила игры – предпосылка для успешного ведения аграрного бизнеса. Устаревшие производственно-экономические отношения в АПК стали главным тормозом поступательного развития отрасли, повышения ее устойчивости, эффективности и конкурентоспособности. Только устранив противоречия (несоответствия) отечественный аграрный сектор можно вывести на эффективность, близкую к экономически развитым странам. Такие возможности у нас имеются, если в полной мере задействовать внутренний потенциал и преимущества крупного агропромышленного производства, что неоспоримо остается сильной стороной национального АПК.

* * *

УДК 338.431: 334.758.4

*О.В. ХОДАКІВСЬКА, доктор економічних наук,
завідувач відділу земельних відносин
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
О.М. МОГИЛЬНИЙ, доктор економічних наук, професор, ректор
Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України*

Агрохолдинги України: аграрна політика та виклики майбутньому

Постановки проблеми. Агрохолдингові компанії, або вертикально інтегровані агропромислові формування, виникли на рубежі тисячоліть. Це був переломний період, коли сподівання на масове становлення «ефективних власників» не виправдались, а керівники новоутворених КСП переконалися, що «землі і волі» для ефективного господарювання в умовах переходу від централізовано-планового розподілу ресурсів до ринкової економіки недостатньо. Макроекономічна політика держави призвела до системної трансформаційної кризи: руйнівних темпів інфляції; небачених обсягів тіньової економіки, збільшення розриву в цінах на продукцію сільськогосподарської галузі й товари виробничого призначення внаслідок адміністрування цін на продукцію аграрного сектора і лібералізацію ціноутворення на продукцію промисловості; втрати державою основних зовнішніх ринків збуту; несанкціонованого ввезення на митну територію України великих обсягів продовольства; поши-

рення бартерних операцій у взаєморозрахунках між підприємствами тощо.

У цих умовах було вжито надзвичайні протекціоністські заходи. А саме – запроваджено фіксований сільськогосподарський податок; уведено спеціальний режим справляння податку на додану вартість аграрних підприємств; налагоджено відшкодування частини відсоткової ставки за кредити комерційних банків та самого кредиту й вартості вітчизняної техніки, придбаної на умовах фінансового лізингу; започатковано надання державних гарантій під іноземні кредити; унормовано використання таких інструментів, як бюджетні позички, аванси, товарні кредити, податкові, митно-тарифні та інші пільги для забезпечення ресурсами за обумовленими цінами.

Наданими державою преференціями крім аграріїв уміло скористалися власники фінансового, промислового, спекулятивного й інших видів непрофільного для галузі капіталу. Підсиливши динаміку розвитку галузі та максимально комерціалізувавши усі бізнес-процеси, вони вивели її з кризового

© О.В. Ходаківська, О.М. Могильний, 2017

стану. Проте нині ситуація кардинально змінилася. Своєю монопольною поведінкою, агресивною орієнтацією на пошуки й одержання неконтрольованої ренти¹ агрохолдинги у нинішньому вигляді становлять реальну загрозу малим і середнім підприємствам, поселенській мережі, збалансованому сільському розвитку. Це порівняно нові виклики в економічній, соціальній та екологічній сферах, на які держава не знайшла адекватної відповіді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика щодо процесу агрохолдингізації сільського господарства та пов'язаних із ним різнобічних наслідків для розвитку аграрного сектору економіки, становлення середнього класу на селі, соціальної сфери сільської місцевості з початком реформ і в пореформений період досліджується багатьма вітчизняними вченими. Серед них, В. Андрійчук [2], І. Бистряков [20], О. Бородіна [4], П. Гайдуцький [5], В. Давиденко [6], А. Данкевич [7], М. Кропивко [9], В. Месель-Веселяк [11], Ю. Лупенко [9], М. Малік [16], Ю. Нестерчук [13], П. Саблук [16], М. Хвесик [20], Г. Черевко [22], В. Юрчишин [3] та ін.

Проте в транзитивних економіках, які „сидять на голці” міжнародних фінансових кредитів, а тіньові оборудки стали звичною нормою, ситуація розвивається настільки хаотично і не прогнозовано, що правильні по своїй суті теоретико-методологічні напрацювання й прикладні рекомендації окремих науковців та авторитетних наукових колективів застарівають раніше, ніж сформується певне уявлення щодо їх реалізації в державній аграрній політиці. Наразі маємо виважено, але з критичних позицій, проаналізувати загрози великого капіталу для національних інтересів з урахуванням можливого «запуску» ринку земель і затребуваності довготривалої стратегії збалансованого сільського розвитку й конкурентного розвитку економіки України в умовах євроінтеграції.

Мета статті – здійснити політекономічний аналіз передумов агрохолдингізації

сільського господарства та опрацювати пропозиції, скеровані на удосконалення державної регуляторної політики й відповідного організаційно-економічного механізму для спонукання до корпоративної соціальної відповідальності великого капіталу, орієнтованої на збалансований сільський розвиток в умовах реалізації Угоди про асоціацію України з ЄС.

Виклад основних результатів дослідження. У найпоширенішому серед учених і практиків розумінні агрохолдинги – це вертикально інтегровані формування, які здійснюють свою фінансово-господарську діяльність із використанням технологічно пов'язаних бізнес-процесів у сфері виробництва, переробки, зберігання, транспортування та реалізації сільськогосподарської продукції й продовольства переважно на зовнішніх ринках із використанням офшорних юрисдикцій.

Більшість агрохолдингів, які продовжують нині активно нарощувати площі землекористувань, розпочали цей процес на початку 2000-х років. Значна частина новостворених на базі колективних господарств агроформувань, за визначенням їхніх керівників, «не орали і не сіяли», а перетворилися в суто формальні юридичні особи, обтяжені безнадійними боргами перед постачальниками ресурсів, власниками земельних паїв, найманими працівникам, податковою недоїмкою та майном, заставленим під борги, й тим, що не підлягало паюванню.

Заради справедливості маємо визнати, що держава, використовуючи перевірені на практиці централізовано-адміністративні методи, щороку підтримувала весняно-польові роботи та «битву за врожай». Так, у 2000 році бюджетна підтримка сільськогосподарських підприємств (реструктуризація, списання й пролонгація заборгованості) досягла близько 10 млрд грн, що майже у 10 разів перевищувало видатки державного бюджету за 2001 рік на фінансування усіх програм і заходів у системі Мінагрополітики України [12, с. 107]. Незважаючи на колосальну для того часу державну підтримку, за даними Держстату України, у тому ж році агроформування зазнали збитків у сумі 3278,5 млн грн, або 365 тис. грн із розрахун-

¹ Переклад з англійської терміна «rent-seeking» – «пошук ренти» означає непродуктивну діяльність із метою одержання прибутку.

ку на одне підприємство. Зі збитками завершили рік 85,6% новостворених структур. Рівень рентабельності виробництва (відношення прибутку до собівартості реалізованої продукції) становив мінус 23%, у тому числі рослинництва – плюс 7,8%, тваринництва – мінус 47,4% [12, с. 226].

До прийняття Закону України «Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)» № 2242-III від 18 січня 2001 року агрохолдинги, які лише створювалися, крім набуття земель в оренду практикували викуп земельних сертифікатів у фізичних осіб. З огляду на такий стан законом було встановлено, що до врегулювання порядку реалізації прав громадян і юридичних осіб на земельну частку (пай) Земельним кодексом України власники земельних часток (паїв) тимчасово не можуть укладати угоди щодо купівлі-продажу, дарування земельної частки (паю) або іншим способом відчужувати зазначені частки (паї), крім передачі їх у спадщину та при викупі земельних ділянок для державних і громадських потреб. По-суті цим актом було започатковано мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення, який перманентно продовжується Земельним кодексом України 17 років поспіль.

У подальшому нарощування земельних масивів агрохолдингами відбувалося на переуступлених правах оренди земельно-майнових комплексів сільськогосподарських підприємств, позбавляючи їхніх керівників та селян участі в прийнятті важливих рішень щодо розвитку аграрного виробництва й села [3, с. 111–117].

За даними Держземагентства України, у 2000 році 88% земельних паїв було передано в оренду підприємствам, в яких селяни їх одержали. Такі агрофірми, як «Олімпекс-Агро», «Суми-Агропрод», «Нібулон», ТОВ «Агромир», ВАТ «Шахта ім. Засадька» та ін. орендували земельні угіддя від 5 до 10 колишніх КСП, а разом у 2001 році вони вже обробляли майже 1 млн га сільськогосподарських угідь. Через 8 років великі компанії одержали близько 50% орендних прав на земельні паї. Науковцями і практиками неодноразово порушувалося питання про необхідність нормативно-правового врегулю-

вання інвестиційної експансії таких структур [12, с. 292]. Проте з різних причин центральні органи виконавчої влади, уповноважені приймати відповідні рішення, «не помічали» проблем, керуючись корпоративними інтересами агрохолдингових компаній.

За державної політики невтручання вони значно активізували роботу з нарощування земельних площ. Особливо виразно ці процеси поглибилися після кризи 2008 року, коли відбулося зростання світових цін на агропродовольчі товари. Через відсутність стратегічної державної аграрної політики станом на початок 2016 року в Україні налічувалося вже 160 агрохолдингів, які обробляють майже 8,7 млн га сільськогосподарських угідь, або 53% від загальної площі, що знаходиться у користуванні аграрних підприємств. Переважна більшість виробленої агрохолдинговими компаніями продукції йде на експорт.

Залежно від часового лагу всі процеси в економіці мають як позитивні, так і негативні причинно-наслідкові зв'язки. З огляду на це, поряд з позитивними короткостроковими результатами діяльності агрохолдингів у науковій літературі прогноуються й негативні, але вже у довгостроковій перспективі. Серед них – розвиток процесу монополізації пов'язаних із ними об'єктів аграрного ринку; недобросовісна конкуренція за оренду земельних ділянок стосовно малих і середніх підприємств; підвищення рівня безробіття й бідності сільських домогосподарств; неприйнятне для сільського соціуму розширення населення за майновим станом і доходами; накопичення сукупності структурних диспропорцій та поглиблення дисбалансу галузевої й міжгалузевої структури в агропродуктовому підкомплексі; нераціональне використання сільськогосподарських угідь; недонадходження коштів до місцевих бюджетів; відсторонення від участі у розвитку місцевих громад і соціальної інфраструктури сільських поселень тощо. Ученими ННЦ «Інститут аграрної економіки» відзначається, що егоїстична поведінка агрохолдингів значно загострила всі соціально-економічні, демографічні й екологічні процеси в сільській місцевості. Тому вважається доцільним «здійснити заходи з унормування та підви-

щення соціальної спрямованості діяльності агрохолдингів» [18, с. 86–87].

Для системного уявлення про вплив агрохолдингів і пов'язаних із ними чинників на структурні зміни сільського господарства розглянемо його місце й вагу в економіці України. Усупереч світовим тенденціям за останні п'ять років частка галузі за основними макроекономічними показниками не зменшується, а за окремими – навіть зростає (табл. 1). Це є доказом, з одного боку, збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, а з другого – стагнацією інших галузей національної економіки, особливо зі зростаючою граничною продуктивністю ресурсів завдяки ефекту від масштабу та інших конкурентних переваг. На фоні підвищення частки валової доданої вартості й аграрного експорту до загального підсумку в економіці на 2,1 і 19 відсоткових пунктів (в.п.) відповідно, суттєво зменшується частка готових харчових продуктів у експорті товарної групи 1–24 УКТЗЕД – майже на 10 в.п. При цьому в імпорті вона суттєво зросла – із 28,8 до 46,1%, або в 1,7 раза. Разом із тим роздрібний товарообо-

рот продовольчими товарами має тенденцію до зменшення, скоротилася вартість основних засобів із 7,6 до 2,8%, а прямих іноземних інвестицій майже вдвічі – з 2,1 до 1,2%.

Зрозуміло, що пов'язувати негативні тенденції розвитку сільського господарства й агропродовольчого комплексу в цілому лише з діяльністю агрохолдингів некоректно, оскільки має місце багатофакторний вплив на макроекономічні процеси. Тож математична формалізація і 100-відсоткова достовірність навряд чи можлива. Водночас великі агроформування найбільш причетні до небажаного розвитку галузі, адже вони спеціалізуються на вирощуванні експортоорієнтованих, високорентабельних та швидкоокупних сільськогосподарських культур. Звідси спостерігається сировинна експлуатація сільського господарства, виснаження природних ресурсів, недоодержання доданої вартості, скорочення робочих місць, інші деструктивні явища, які даються взнаки вже нині й ще більше гальмуватимуть глобальну конкурентоспроможність і розвиток економіки України в майбутньому.

1. Сільське господарство в економіці України

(у відсотках до загального підсумку)

Показник	Роки				2015 р. до 2001- 2005 рр.
	2001-2005 (у середньому)	2005	2010	2015	
Валова додана вартість*	11,9	10,4	8,4	14,0	+2,1
Зайнятість населення – всього	21,0	19,3	15,3	17,5	-3,5
з них наймані працівники	9,2	6,9	9,3	9,5	+0,3
Експорт**	12,1	12,6	19,3	31,1	+19,0
Частка готових харчових продуктів у експорті товарної групи 1–24 УКТЗЕД	26,8	30,0	25,9	16,9	-9,9
Імпорт**	7,5	7,4	9,5	8,1	+0,6
Частка готових харчових продуктів у імпорті товарної групи 1–24 УКТЗЕД	27,8	54,2	43,5	46,1	+18,3
Оптовий товарооборот продтоварами	13,4	16,1	19,5	18,0	+4,6
Роздрібний товарооборот продтоварами підприємств	46,0	42,0	39,0	45,6	-0,4
Вартість основних засобів на початок року	7,6	6,5	2,6	2,8	-4,8
Капітальні інвестиції	4,8	5,3	6,0	10,7	+5,9
Прямі іноземні інвестиції	2,1	2,5	1,7	1,2	-0,9

*Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних з ними послуг.

**Товарна група 1–24 УКТЗЕД (живі тварини, продукція тваринного і рослинного походження, жири та олії тваринного і рослинного походження, готові харчові продукти).

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

За даними Мінагрополітики, Україна експортує сільськогосподарську продукцію та продовольство у 190 країн світу, забезпечуючи позитивне торговельне сальдо й третину валютних надходжень держави. Завдяки агрохолдингам держава забезпечує 12% світового ринку зерна, займає 4-те місце за експортом кукурудзи, 6-те з торгівлі пшеницею. У черговий раз буде встановлено абсолютний рекорд: у 2016/17 МР планується експортувати 41 млн т зернових культур [19]. Проте селяни не пишаються рекордами агрохолдингів, адже з кожним роком вони стають все біднішими.

Економічна наука, а особливо політекономія, як і політологія, соціологія чи демографія за самим визначенням є наукою соціальною, тож маємо відповісти на питання: в чийх інтересах досягаються рекорди та хто є кінцевим вигодонабувачем ренти, а хто її недоодержує? Науковцями ННЦ «Інститут

аграрної економіки» підраховано, що при виробництві й експорті 100 тис. т зерна сукупна додана вартість становить 92,7 млн грн. При виробництві молока з такої ж кількості зерна вона збільшується у 2,2 раза – до 201,2 млн грн, тобто розрахункові втрати від експорту сировини становлять 108,5 млн грн. У разі виробництва м'яса свиней цей показник збільшується у 2,5 раза, або до 231,6 млн грн, і недоодержується вже 138,9 млн грн. І головне – додаткове створення робочих місць (гіпотетично) при виробництві молока й м'яса свиней із кожних 100 тис. т експортованого зерна може досягти 930 і 440 відповідно. З урахуванням обсягу експорту зернових культур у минулому році втрачено 548 тис. робочих місць (табл. 2). Багато це чи мало? Фактично у 2015 році чисельність найманих працівників, зайнятих у сільському господарстві та пов'язаних із ним послугах, становила 491 тис. осіб.

2. Розрахункові втрати доданої вартості та робочих місць від експорту зернових культур у 2016 р.*

Продукція	Продукція, яку можна одержати через переробку	Із розрахунку на 100 тис. т		Із розрахунку на 40 млн т	
		Додана вартість, млн грн	Робочі місця, од.	Додана вартість, млрд грн	Робочі місця, тис. од.
Пшениця	Молоко	108,5	930	43,4	372
Кукурудза	М'ясо свиней	138,9	440	55,6	176

* Порівняно з їх переробкою на м'ясо свиней або на виробництво молока.

Джерело: Складено за даними [10].

Ще більші втрати економіка країни зазнає від експорту зерна кукурудзи порівняно з виробництвом біоетанолу й кормів із цієї культури, або при переробці ріпаку на біодизель. Маємо також урахувати непрямі негативні наслідки, які важко піддаються обрахуванню, але відводять Україні місце світового аутсайдера за показниками людського розвитку, про що доводять щорічні рейтинги Світового банку. До таких варто віднести: чергову хвилю масової трудової еміграції українців, демографічну кризу, деградацію людського і соціального капіталу в сільській місцевості, обезлюднення сіл та нестабільну суспільно-політичну й соціально-економічну ситуацію в країні.

Із цього приводу Ерік С. Райнерт¹ у своїй книзі «Як багаті країни забагатіли... і чому

бідні країни залишаються бідними» згадує англійського економіста Джона Кері, який три століття тому обурювався, коли купці відправляли за кордон немиту вовну, та неодноразово піднімав питання про необхідність введення смертної кари для таких експортерів [14, с. 41].

Спостерігається своєрідний парадокс. Україна, маючи конкурентні переваги для переробної й харчової промисловості щодо дешевої робочої сили і сільськогосподарської сировини, місткий внутрішній ринок, зручне розташування до зовнішніх ринків збуту продовольства, через неконтрольовану діяльність агрохолдингів та несправедливе привласнення ними монопольної ренти, нерациональне використання природних ресурсів, одержує від такої організації виробництва більше явних і прихованих ризиків, аніж переваг.

¹Норвезький економіст, який працював з Урядами 49 країн, переважно третього світу, або тих, що розвиваються.

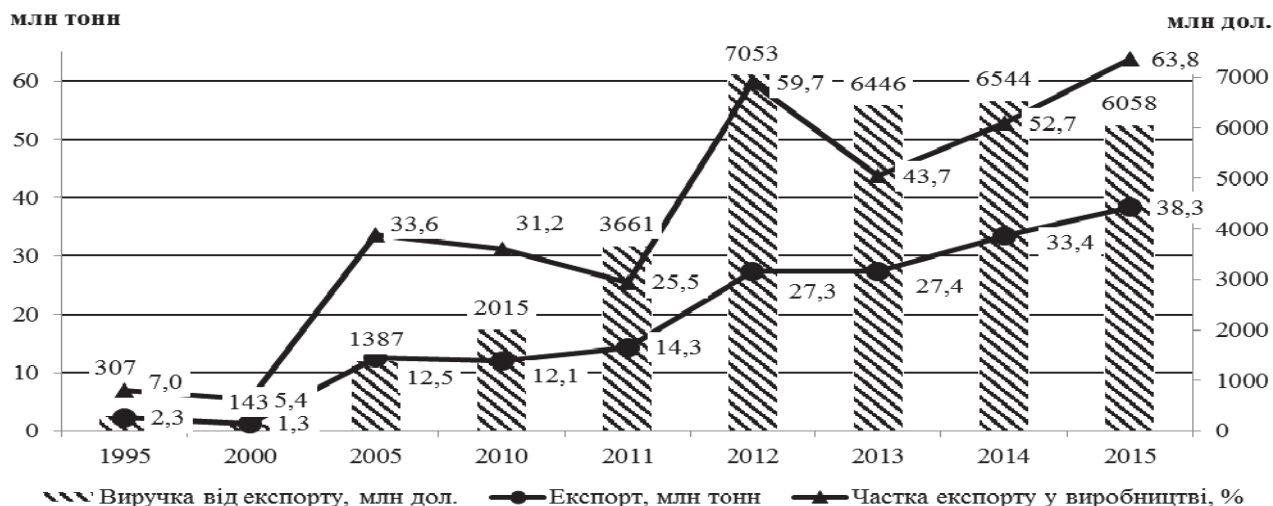

Рис. 1. Експорт зернових культур Україною

Джерело: Розраховано за даними Держстату України.

Заради справедливості маємо визнати, що завдяки агрохолдингам та потужним зерно-трейдерам Україна стала світовим лідером за обсягами експорту зернових культур, переважно кукурудзи, ячменю, пшениці й насіння соняшнику. Частка експорту у валовому виробництві також зростає і в 2015 році становила 64%. За період 1995–2015 років він зріс в 16,7 раза (з 2,3 до 38,3 млн т). Турбує те, що при збільшенні обсягу експорту в 2015 році проти 2014-го майже на 5 млн тонн, виручка від реалізації зменшилася на 486 млн дол. США (рис. 1). Недоодержання коштів експортерами відбувається внаслідок

несприятливої кон'юнктури на зовнішніх ринках, що візуалізовано на рисунку 2. За даними Організації з питань продовольства і сільського господарства ООН (FAO), індекс цін на продовольчі продукти протягом 2011–2015 років знизився в 1,4 раза (з 229,9 до 164,0 пункту), внаслідок чого у 2015 році Україна недоодержала 2,9 млрд дол. США [1]. Це майже втричі менше цього річного квітневого траншу МВФ під взяті Україною зобов'язання щодо проведення непопулярних серед українців реформ, зокрема й земельної.

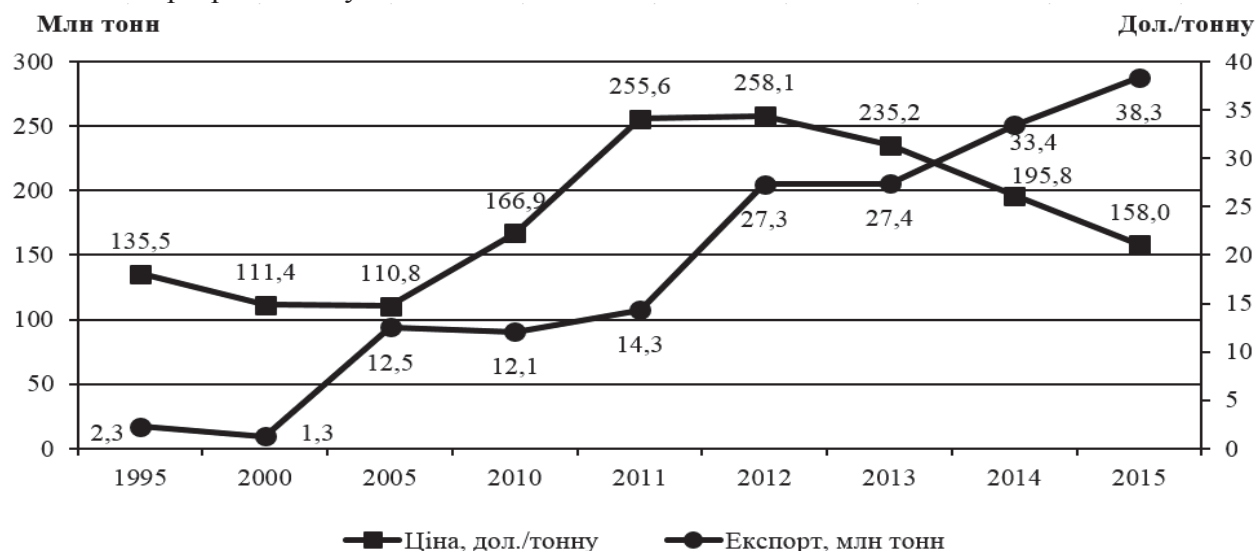

Рис. 2. Динаміка цін на зернові культури та обсяги їх експорту Україною

Джерело: Розраховано за даними митних органів України.

Відповідаючи на запитання: кому найбільш вигідний сировинний експорт зерно-

вих культур, який приносить системні втрати економіці України та селянам, проаналі-

зуємо розподіл доданої вартості, який склався за останні 15 років серед ключових учасників земельних відносин. Так, землекористувачі у формі прибутку й амортизаційних відрахувань у 2001 році одержали 43,1% новоствореної доданої вартості, землевласники у формі орендної плати – 20,2, найманий працівники у формі заробітної плати – 34,1, а держава та територіальні громади у формі податків і різноманітних відрахувань до місцевих бюджетів – 2,6% (рис. 3). Починаючи з 2005 року, розпочався процес радикального перерозподілу новоствореної вартості на користь землекористувачів. Їхня частка зросла у 2,4 раза (з 30,2 до 72,7%), або на 94,5 млрд грн. Можна припустити, що лівова частка цієї суми належить агрохолдингам, оскільки вони, як зазначалося раніше, обробляють майже 8,7 млн га сільськогосподарських угідь, або понад 50 % від загальної їх площі, що знаходиться в користуванні підприємств.

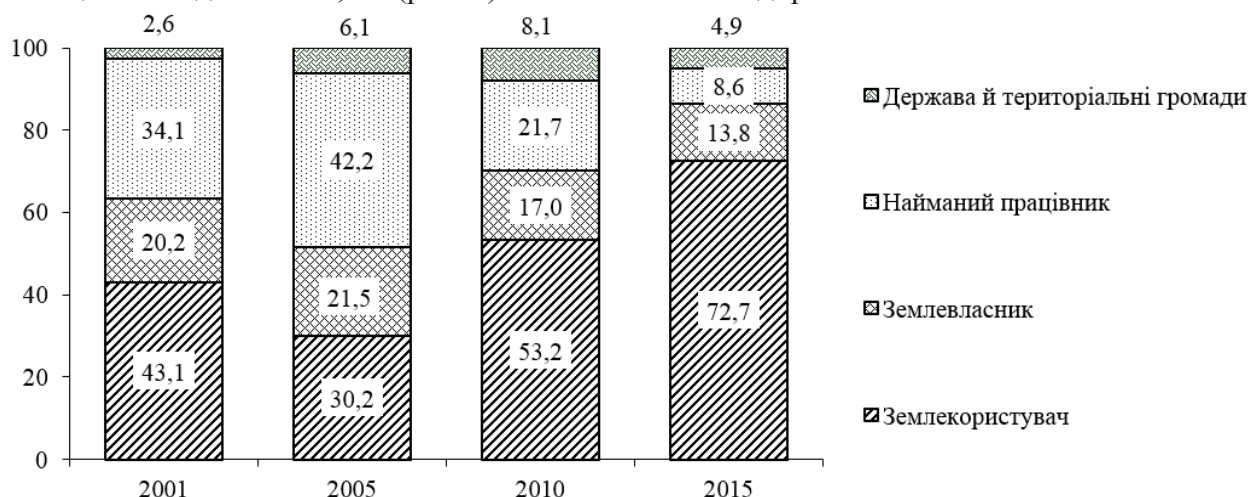

Рис. 3. Розподіл доданої вартості у сільському господарстві України

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Перекося в перерозподілі новоствореної вартості відбулися, передусім, через зменшення чисельності найманих працівників. Так, частка заробітної плати скоротилася майже у п'ять разів (із 42,2 до 8,6%). Хоча абсолютні показники й зросли з 3,4 до 11,5 млрд грн. Проте ситуація загострюється тривалою монополією на ринку праці сільської місцевості, тіньовою та неформальною зайнятістю працівників і тим, що далеко не всі агрохолдинги запрошують для роботи місцевих селян. Як наслідок, за цей період чисельність найманих працівників у підприємствах галузі зменшилася в п'ять разів – з 2475 тис. осіб (2001 р.) до 491,4 тис. (2015 р.) [17].

Частка власників земельних паїв у перерозподілі новоствореної доданої вартості знизилася у півтора раза (з 20,2 до 13,8%), хоча кількість орендодавців зменшилася лише на 15%. Площа земельних паїв, переданих у 2016 році за договорами в оренду, становить 19,7 млн га. До того ж, за аналізований період рекомендований розмір орендної пла-

ти збільшився з 1,5 до 3% від нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. Щодо участі держави й територіальних громад у перерозподілі доданої вартості, то це потребує додаткового пояснення. Чому десять років поспіль цей показник зростав з 2,6 до 6,1 і 8,1%, а в 2015 році відбулося зменшення проти 2010 року на 3,2 в.п. На нашу думку, зазначене відбулося тому, що, суттєво наростивши прибутки, більшість агрохолдингів продовжували користуватися пільговим режимом оподаткування й іншими прихованими від суспільства преференціями [21]. За підсумками 2015 року галузь, виробивши 14% ВДВ, забезпечила лише 1,9% податкових надходжень. Ситуація має змінитися з введенням нових підходів до системи оподаткування.

На виконання глави 17 «Сільське господарство та розвиток сільських територій» Розділу V «Економічне і галузеве співробітництво» та додатку XXXVIII Кабінетом Міністрів України прийнято розпорядження від 17 вересня 2014 року № 847 «Про імплементацію з 2005 року, розпочався процес радикального перерозподілу новоствореної вартості на користь землекористувачів. Їхня частка зросла у 2,4 раза (з 30,2 до 72,7%), або на 94,5 млрд грн. Можна припустити, що лівова частка цієї суми належить агрохолдингам, оскільки вони, як зазначалося раніше, обробляють майже 8,7 млн га сільськогосподарських угідь, або понад 50 % від загальної їх площі, що знаходиться в користуванні підприємств.

тацію Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, й Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншого боку». Процес імплементації було включено до плану заходів із наближення законодавства України до права ЄС в агропромисловому секторі, затвердженого наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 19 січня 2015 року № 15. Директиви і Регламенти ЄС містять рекомендації щодо збалансованого розвитку аграрної сфери та визнання багатофункціональної ролі сільського господарства в сталому розвитку держави. Спираючись на аналіз діяльності агрохолдингових компаній, стає очевидним те, що вони не прагнуть забезпечувати переорієнтацію своєї діяльності на суттєве поліпшення економічної, соціальної й екологічної ситуації в аграрному секторі [22-26]. Тому це має здійснити держава через відповідний організаційно-економічний механізм, який би передбачав сукупність форм, методів та інструментів стимулюючого і адміністративно-примусового характеру до відповідальнішої соціально-корпоративної поведінки великих корпорацій у сільській місцевості. При цьому вони мають підвищувати конкурентоспроможність на внутрішньому й світовому ринках, але не за рахунок нарощування земельних банків і монополізму та лобіювання своїх інтересів в органах державного управління. Оскільки в такому разі їхні внутрішні проблеми, а їх немало, постійно перекладатимуться на сільський соціум, на малі й середні підприємства, на споживачів, на нинішні та майбутні покоління українців.

Висновки. 1. За роки агресивної агрохолдингізації сільське господарство України одержало нові непередбачувані ризики для збалансованого сільського розвитку в середньо- й особливо в довгостроковій перспективі. Зокрема, накопичено структурні диспропорції та секторальні дисбаланси в галузі, які консервують її стан на сировинній стадії глобального поділу праці з низькою часткою доданої вартості, надмірним виснаженням природних ресурсів і залежністю фінансового стану товаровиробників-експортерів від мінливої кон'юнктури світових ринків сільськогосподарських товарів.

2. Державна аграрна політика через відповідний організаційно-економічний механізм має ініціювати стратегічні зміни інноваційного характеру, ринковими й адміністративними методами (пряником і батоном) забезпечити контроль за діяльністю агрохолдингових компаній, не допустивши посилення їхнього деструктивного впливу на агропромисловий потенціал країни в умовах запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення та забезпечити конкурентний розвиток малих і середніх підприємств, спонукаючи до корпоративної соціально відповідальної поведінки щодо місцевих територіальних громад. Перевагами ринкової економіки як суспільного блага мають скористатися не лише власники великих капіталів, а також інші суб'єкти аграрного підприємництва й селяни. Для цього паритетними або рівнозначними на ділі мають стати економічні, соціальні та екологічні цілі сільського розвитку, що передбачено заходами Кабінету Міністрів України, спрямованими на реалізацію Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом.

3. Нині вкрай важливо ввести діяльність агрохолдингів у суспільно прийнятне нормативно-правове русло, визначити їхній правовий статус і забезпечити державну реєстрацію. Це допоможе ідентифікувати їх як суб'єктів господарювання й, передусім, у податковому обліку. З метою забезпечення прозорості їх діяльності доцільно запровадити відповідну бухгалтерську, податкову та статистичну звітність.

Подальші наукові розвідки мають дати відповідь на майбутні виклики принципам збалансованого сільського розвитку в умовах егоцентричної поведінки великих інтегрованих агроформувань із метою одержання ними надприбутків. Отже, пошук науковців має спрямовуватися на розроблення інструментів організаційно-економічного механізму спонукання агрохолдингів до корпоративної соціальної відповідальності за сучасний розвиток людського і соціального капіталу місцевих громад, за рівень глобальної конкурентоспроможності країни на ринках продовольства.

Список використаних джерел

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 р.» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/catalogue/33/>
2. Андрійчук В.Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2009. – №2. – С. 3–9.
3. Андрійчук В.Г. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / В.Г. Андрійчук, М.В. Зубець, В.В. Юришин – К. : Аграрна наука, 2005. – 140 с.
4. Бородіна О.М. Агрохолдинги як база формування корпоративного аграрного устрою в Україні / О.М. Бородіна, А.О. Гуторов // Економіка АПК. – № 2012. – №11. – С. 21-28.
5. Гайдучук П.І. Незалежна економіка України / П.І. Гайдучук. – К. : ТОВ «Інформаційні системи», 2014. – 528 с.
6. Давиденко В. М. Теоретичні основи розвитку інтеграційних процесів у сільському господарстві / В. М. Давиденко // Наука і економіка. – 2014. – № 4 (36). – С. 87–92.
7. Данкевич А. Є. Організаційно-економічні засади розвитку агрохолдингів / А. Є. Данкевич // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С. 63-67.
8. Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: економічні виклики та нові можливості. Наук. доп. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ief.org.ua/docs/sr/293.pdf>.
9. Лупенко Ю.О. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності / Ю. О. Лупенко, М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2013. – № 7. – С. 5-21.
10. Лупенко Ю.О. Сучасний стан та перспективи міжнародної інтеграції аграрного сектору України: завдання агрономічної науки / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. – 2015. – № 6. – С. 6-10.
11. Месель-Веселяк В.Я. Про вдосконалення міжгалузевих економічних відносин в економіці України / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2010. – № 6. – С. 8 - 17
12. Могильний О.М. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки : моногр. / О.М. Могильний. – К. : ІАЕ, 2002. – 430 с.
13. Нестерчук Ю.О. Інтеграційні процеси в аграрно-промисловому виробництві / Ю.О. Нестерчук. – Умань: Сочінський, 2009. – 372 с.
14. Райнерт Ерік С. Як багаті країни забагатіли і чому бідні країни залишаються бідними / Ерік С. Райнерт. –К. : Темпора, 2015. – 444 с.
15. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 верес. 2014 р. № 847 «Про імплементацию Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua>.
16. Саблук П.Т. Формування міжгалузевих відносин: проблеми теорії та методології / П. Т. Саблук, М. Й. Малік, В. Л. Валентинов; Ін-т аграр. економіки. – К., 2002. – 294 с.
17. Сільське господарство України за 2015 рік: Стат. зб. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
18. Стратегія розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2015 року ; [за ред. академіків НААН Гадзала Я.М., Башенка М.І., Жука В.М., Лупенка Ю.О.]. – К. : Аграр. наука, 2016. – 216 с.
19. Україна має 12% світового ринку зерна // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://agropolit.com/news/4114-ukrayina-zaймає-12-svitovogo-rinku-zerna>.
20. Хвесик М.А. Простора організація та напрями використання природного багатства України / М. А. Хвесик, І. К. Бистряков, Д. В. Клиновий // Економіка України. – 2016. – №7. – С. 46-65.
21. Ходаківська О. В. Проблеми розподілу земельної ренти в контексті розвитку міжгалузевої інтеграції та екологізації сільськогосподарського виробництва / О. В. Ходаківська, В. М. Давиденко // Economics, Management, Law: Problems and Prospects. – Coventry, United Kingdom 25 September, 2015. – Vol. 1. – С. 141–145.
22. Черевко Г. Агрохолдинги в агробізнесі України: шанси і загрози / Г. Черевко, А. Колодій // Аграрна економіка. – 2012. – Т. 5. – № 3-4. – С. 3-9. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ae_2012_5_3-4_3.
23. Aggelopoulos S. Determination of the economic viability level of agricultural holdings based on socio-economic parameters / S. Aggelopoulos, V. Samathrakakis, A. Theocharopoulos [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://sbagis.farm.teithe.gr/uploads/8/3/4/5/8345585/sbagis_a4_18.pdf.
24. Józwiak W. Polish agricultural holdings in the first years of the EU membership / W. Józwiak, Z. Mirkowska [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/5775/J%C3%B3zwiak%20Mirkowska.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
25. Kroupová Z. The analysis of economic results differences of agricultural holdings specialized in plant production in the Czech Republic / Z. Kroupová, G. Trnková // Journal of Central European Agriculture, 2014, 15(3), p.322-334.
26. Szymańska E.J. The importance of financial support for Polish agricultural holdings under common agricultural policy / E. J. Szymańska [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/download/527/502>.
27. Trnková, G. Analysis of distribution impact of subsidies within the Common Agricultural Policy on field production businesses in the Czech Republic / G. Trnková, Z. Malá // Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis, LX (7), 415 – 424.

Стаття надійшла до редакції 03.05.2017 р.

Фахове рецензування: 05.05.2017 р.

*

*О.О. НЕПОЧАТЕНКО, доктор економічних наук, професор, ректор
С.М. КОЛОТУХА, П.М. БОРОВИК, Б.С. ГУЗАР,
кандидати економічних наук, доценти
Уманський національний університет садівництва*

Земельні відносини та фінансові аспекти їх розвитку

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем сучасного вітчизняного землекористування є питання запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення та подальшого розвитку земельних відносин у галузі. Варто відзначити, що природні ресурси в багатьох країнах із розвиненою економікою вільно купуються й продаються. В Україні ж поки що селянин-землевласник має низький рівень доходів і не убезпечений достатньою державною підтримкою як виробник сільськогосподарської продукції, тому вільний від обмежень ринок землі сільськогосподарського призначення може призвести до масового скуповування української землі за безцінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ринок земель у світлі реформування відносин власності відіграє важливу роль у системі економічних відносин у галузі. Досліджуваній проблематиці присвячено праці Я.М. Гадзала й Ю.Я. Лузана [1], В.А. Голяна [3], В.Д. Лагутіна [5], М.П. Логінова [6], Ю.О. Лупенка, О.В. Ходаківської та Л.Д. Тулуша [7; 8; 9: 24], М.П. Мартинюка [10], Д.О. Мельничука [11], В.Я. Месель-Веселяка [12], В.П. Рябоконя [15], М.М. Федорова [12; 18], знаних іноземних науковців [19-21] і багатьох інших вітчизняних учених.

Незважаючи на комплексність та повноту досліджень попередників, вважаємо, що перспективи запровадження ринку землі в Україні не є остаточно дослідженими, тому постає необхідність подальших наукових пошуків шляхів оптимального розв'язання даного наукового завдання.

Мета статті – дослідження перспектив запровадження цивілізованого ринку земель в Україні й окреслення основних напрямів його державного економіко-правового регулювання, зокрема посилення ролі фінансових аспектів їх розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. Світовий і набутий вітчизняний досвід показує, що будь-яка реформа може забезпечити позитивний результат лише за умови, якщо вона: здійснюється на добровільній основі, демократичним шляхом, за участю та в інтересах селян; має державну, правову, фінансову, матеріально-технічну, політичну, організаційну й морально-етичну підтримку; здійснюється за принципом соціальної справедливості та наявності сприятливого психологічного клімату; проводиться одночасно із соціальними перетвореннями на селі; проводиться спеціальними органами – комітетами, комісіями, робочими групами тощо; надає селянам упевненості в стабільності аграрної політики держави, а також законодавчої бази [18, с. 56].

Складний фінансовий стан сільського господарства України в сучасних умовах зумовлений нестачею власних джерел фінансування сільськогосподарських товаровиробників і низькою ефективністю виробництва сільськогосподарської продукції.

Практика показує, що основним механізмом становлення й розвитку обороту земель, під яким розуміють головним чином їхню оренду та заставу, завжди є банківський капітал. Звертаючись до історії, слід зазначити, що в країні накопичений певний досвід заставних відносин. Наприклад, у процесі Столипінської земельної реформи значно зросла питома вага земель, закладених у банках.

При формуванні системи земельних іпотечних банків, на наш погляд, принциповим є питання про надання банку права мати землю у власності, в т.ч. у складі його статутного капіталу. Проте слід сказати, що проведення банками заставних операцій не обов'язково повинно бути пов'язано з дозволом їм ставати великими землевласниками. Наприклад, у США великі банки, що придбали землю в результаті втрати заставодателем права її викупу або іншим шляхом, не можуть стати землевласниками і повинні продати землю в короткий термін [6, с. 27].

Розвиток ринкових відносин, безперечно, веде до формування ринку землі, під яким розуміють фрагмент економічного простору, сферу дії економічних форм, що забезпечують процеси купівлі-продажу, оренди, застави, обміну й успадкування земельних ділянок. Узагальнено ринок землі можна характеризувати як економічну сферу проведення операцій із землею.

Оборот землі сільськогосподарського призначення являє собою перерозподіл земельних ділянок між власниками, користувачами, орендарями, що відбуваються в разі зміни власника або угоди, з передачею або без передачі прав власності на землю.

Земельний ринок виконує ряд важливих соціально-економічних функцій:

1. Стимулювання підприємницької активності землекористувачів.
2. Підтримка конкурентного середовища.
3. Об'єктивне ціноутворення.
4. Інвестиційна:
як засіб вкладення коштів;

земельний ринок сприяє залученню інвестицій у реальне виробництво або позичкових коштів через процедуру застави.

5. Формування прошарку власників землі, що є гарантом стабільності суспільства.

6. Поліпшення соціальної інфраструктури сільських територій.

Нині фахівцями пропонуються два основні варіанти проведення наступного етапу земельної реформи – запуску ринку [10, с. 2].

Перший варіант передбачає двоетапний запуск ринку землі. На першому етапі в 2017-2019 роках на відкритих електронних торгах продається частина земель державної власності, що уможливило сформувати уяву про ринкову ціну землі в усіх регіонах. Іноземці та юридичні особи не допускаються. На другому етапі ринок відкривається для громадян. Обмеження щодо купівлі землі однією особою – 200 га.

Другий варіант передбачає продаж не права власності на землю, а права оренди. При цьому покупець матиме всі права власника – йому будуть доступні надання в суборенду, перепродаж права оренди строком на 49 років. Іноземний капітал залишається гравцем на ринку, так само як і юридичні особи. Обмеження в площі дискутується.

Дані таблиці 1 показують, що автори першого підходу більшу увагу приділили розрахункам економічного ефекту земельної реформи й практично не навели позитивних результатів соціальних аспектів. Крім того, як у першому, так і в другому варіанті не враховано іноземний досвід (позитивний та негативний) проведення земельних реформ.

1. Економічний і соціальний ефект земельної реформи залежно від обраної моделі

Показник	Базова модель: запуск ринку землі у два етапи	Базова модель: продаж права оренди (емфітевзис)
Обсяг ринку (поточні показники)		
Площа приватних сільгоспземель у власності /оренді	27,7 млн га, які належать 6,9 млн громадян	4,7 млн договорів оренди паїв на загальну площу 16,6 млн га
Площа державних сільгоспземель у власності /оренді	10 млн га	56 тис. договорів оренди на загальну площу 2,5 млн га
Відумерла спадщина – офіційні дані (згідно з даними проекту Світового банку «Моніторинг земельних відносин в Україні»)	9650 ділянок загальною площею 35802 га	4342 ділянки загальною площею 16,11 тис. га (45% від загальної кількості)
Відумерла спадщина – оцінка (згідно з даними проекту Світового банку «Моніторинг земельних відносин в Україні»)	0,5 – 1 млн ділянок загальною площею 1,83-3,7 млн га	н/д

Прогнозовані показники		
Мінімальна ціна, 1 га	1100 дол.	800
	25% в 1-3 роки, 8-10% в 4-11, після запуску ринку (згідно з розрахунками по зміні ціни на сільгоспугіддя після встановлення вільного ринку землі у прибалтійських країнах, країнах Центральної Європи, Балканського півострова)	н/д
Іпотечне кредитування	+	+
Іноземний капітал	-	+
Юридичні особи	-	+
Прогнозований ріст урожайності		
Ефект для агровиробництва (ріст урожайності на кінець першого етапу)	Зернових за два роки – 31,3 % (прогноз ґрунтується на середньому зростанні врожайності у згаданих вище країнах після встановлення вільного ринку землі)	Збереження статус-кво
Ефект для агрохолдингів	Зростання конкуренції з боку фермерських господарств	Збереження статус-кво
Економічний ефект (на кінець першого етапу)	7,81 млрд дол. Розрахунок ґрунтується на прогнозі зростання ціни землі: економічний ефект (7,8 млрд дол.) = (прогнозована ціна на кінець 2018 року (1881 дол./га) – ціна на кінець 2016 року (1100 дол./га)) площа земель (10 млн га)	Не прораховано

Джерело: [10, с. 3].

Питання щодо запровадження ринку сільськогосподарських земель в Україні, його наслідки для її економіки з огляду на сучасний стан розвитку українського села вимагають застосовувати як вітчизняний, так і зарубіжний досвід.

У Болгарії земельна реформа почалася на початку 1990-х. Тоді право власності на землю одержали всі, хто міг довести, що був її власником до 1946 року. Там, де це було можливо, колишнім землевласникам поверталася вся земля. Таким чином, нині у приватній власності сконцентровано 98% площ фермерських земель. Для нових власників запроваджувалися мораторії на продаж строком на три роки, після чого дію мораторію було скасовано. Тепер існує лише часткове обмеження щодо участі іноземного капіталу в аграрному землеволодінні. Придбати землю для рільництва можуть: громадянин Болгарії, юридична чи фізична особа, яка перебуває на території країни більше п'яти років, компанія з країни, з якою Болгарія уклала міжнародну угоду, а також із країн ЄС. Ціни на землю держава не регулює, обмежень щодо площі, яка може бути

продана одній особі, нема. Податку на сільськогосподарські наділи теж нема [20, р. 12].

У Румунії після виходу з соцтабору відбувся процес передавання землі з державної власності в приватну як дистрибуцією, так і частковою реституцією. Обмеження на придбання сільськогосподарських активів незначні: покупець мусить мати професійний досвід чи кваліфікацію управління агросектором, максимальна площа для фізичних осіб – 100 га; 94% земельного фонду знаходиться у приватній власності. Частка агросфери у ВВП країни перевищує 5%. Після вступу країни до ЄС у 2007 році було запроваджено мораторій строком на сім років для продажу земель нерезидентам. У 2014 році його термін сплив, ринок став відкритим для іноземного капіталу. Максимальна площа ділянки у власності фізосіб – 100 га. Податок на продаж землі становить 2-3 % від вартості угоди. Громадяни ЄС мають доступ до купівлі аграрної землі за умови її використання за прямим призначенням [21, р. 116].

В Естонії реформа почалася теж на початку 1990-х. Найскладнішим викликом було знайти баланс між реституцією – повернен-

ням земель колишнім власникам – та дистрибуцією державних земель між селянами, які працювали на ній за часів колишнього СРСР. Цей процес істотно ускладнював реформу, яка затягнулася на роки. Проте іноземцям майже одразу було дозволено брати участь у купівлі землі за умов її суто фермерського використання, а також узаконювалося право зміни цільового статусу аграрної землі після п'яти років її використання за прямим призначенням. Через невизначений статус великого обсягу наділів близько 60% земельного фонду знаходиться в оренді у виробників аграрної продукції. З 2011 року не існує обмежень щодо купівлі аграрних активів для іноземців [23].

У Хорватії процес реституції почався після розпаду колишньої Югославії, згідно з Дейтонськими мирними угодами 1996 року. Остаточо він завершився лише 2010 року, коли право на повернення земельної власності набули іноземні громадяни, що могли довести свою спадковість. Проте ринок аграрних земель закритий для іноземних громадян; 66% полів знаходиться у приватній власності, але значна частина їх – близько третини – не обробляється. Обмежень щодо площі, яка може бути продана одній особі, нема. Іноземці не мають доступу до купівлі аграрної землі [22, р. 14].

У Сербії земельна реформа так само почалася із закону про реституцію. Згідно з ним 74% сільськогосподарських земель було повернуто приватним власникам, яких позбавили прав на землеволодіння у 1953 році. Дещо м'якше відбувся процес реституції щодо виноградників. Орендарі державних земель одержали право пролонгації оренди ще на 30 років. Також у період 2002 – 2008 років було приватизовано на конкурсній основі дев'ять великих державних агрокомпаній і 125 радгоспів. Нині 92% аграрних земель знаходиться у приватній власності. Частка АПК у національному ВВП Сербії – майже 10%. Фермерське господарство вважається високоліквідним активом. Існує обмеження на мінімальну земельну ділянку – 0,5 га. Іноземці не мають доступу до купівлі землі [2, с. 39].

За результатами дослідження, експерти дійшли висновку: чим більше закритий ри-

нок землі, тим менша ціна на неї. Натомість у розвинутих країнах із відкритим земельним ринком зростає не лише вартість купівлі, а й оренди земельних ділянок, яка сягає 250-700 дол. за гектар. Країни з повністю відкритим ринком землі найуспішніші, у них вищий ВВП на душу населення, більша додана вартість в агросекторі, вища ціна на землю. Прогнозуються чотири варіанти розвитку ситуації із земельним ринком в Україні у наступні 10 років. За умови продовження мораторію з усіма обмеженнями, включаючи відсутність можливості передачі прав власності, Україна одержить понад 30 млрд дол. від приросту ВВП (26 млрд дол.) та додаткових податків. При цьому іноземні інвестиції фактично дорівнюватимуть нулю. Натомість, якщо мораторій відмінять, але доступ іноземців до ринку землі буде обмеженим, економічний ефект від відкритого ринку з певними кількісними чи ціновими обмеженнями передбачається у 81 млрд дол. А запровадження повністю відкритого вільного ринку землі ймовірно дасть Україні до 122 млрд дол. через приріст ВВП (83 млрд), інвестицій (32 млрд) і додаткових податків [13, с. 10].

Україна володіє досить потужним земельним потенціалом. Її земельний фонд становить 60,3 млн га. Станом на 1.01.2015 року земельний фонд країни структурно розподілявся таким чином (табл. 2): значна частка земельної площі (70,8%, або 42,7 млн га) – землі сільськогосподарського призначення, у структурі яких частка сільськогосподарських угідь – 68,8%, з них 53,9 – орних земель; 13 – природних кормових угідь; 1,5 – багаторічних насаджень; 0,4% – перелогів. Ліси та інші лісовкриті площі займають 17,6% (10,6 млн га) території країни, забудовані землі – 4,2, покриті поверхневими водами – 4,0, заболочені землі – 1,6, інші – 1,7% [9, с. 4].

Окреме питання – ціна землі. За даними Держгеокадастру України, станом на 1 січня 2016 року нормативну грошову оцінку проіндексовано на коефіцієнт 1,2. У результаті цього оцінка 1 га сільськогосподарських угідь України становила 30748 грн, орних земель – 30927 грн.

2. Земельний фонд України та його зміни з 1990 року

Види основних земельних угідь	Площа земель на 01.11.1990 р.		Площа земель на 01.01.2015 р.		Зміни за період 1990-2015 рр. (+,-)
	усього, тис. га	до загальної площі, %	усього, тис. га	до загальної площі, %	
Землі сільськогосподарського призначення	43634,5	72,3	42731,5	70,8	-903,0
<i>у т.ч. сільськогосподарські угіддя</i>	42030,3	69,6	41511,7	68,8	-518,6
<i>з них : рілля</i>	33570,8	55,6	32531,1	53,9	-1039,7
<i>багаторічні насадження</i>	1058,0	1,8	892,9	1,5	-165,1
<i>природні кормові угіддя</i>	7396,5	12,3	7848,3	13,0	451,8
<i>перелоги</i>	5,0	0,01	239,4	0,4	234,4
інші сільськогосподарські землі	1604,2	2,7	1219,8	2,0	-384,4
Ліси та інші лісо вкриті площі	10221,5	17,0	10630,3	17,6	408,8
Забудовані землі	566,6	0,9	2550,4	4,2	1983,8
Відкриті заболочені землі	916,1	1,5	982,6	1,6	66,5
Сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом	32,1	0,1	17,9	0,0	-14,2
Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (кам'янисті місця, піски, яри, інші)	1492,7	2,5	1015,8	1,7	-476,9
Води (території, покриті поверхневими водами)	2435,1	4,0	2426,4	4,0	-8,7
Інші землі	1056,4	1,7	-	-	-
Разом (територія)	60355,0	100	60354,9	100	-0,1

Джерело: [9, с. 5].

Однак індексація не забезпечує об'єктивність коригування показників оцінки земель, оскільки інфляційні процеси досить опосередковано пов'язані зі змінами, що відбуваються в аграрному виробництві й земельних відносинах.

Тому враховуючи вимоги ринкової економіки, окремі положення чинної методики потребують уточнення. Виходячи з цього, Урядом прийнято Постанову № 831 від 16.11. 2016 року, якою передбачено, що нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення визначається відповідно до нормативу капіталізованого рентного доходу [14].

Крім того, за оцінками вчених понад 40% українських сільгоспземель зазнали деградації. Ґрунти втрачають гумус і поживні елементи, переущільнюються, еродують. За століття вміст гумусу змалів з 13-14 до 3-4 % [19, с 16]. А це також впливає на нормативно-грошову оцінку землі.

У сучасних умовах особливо гостро стоїть питання ефективного використання земельних ресурсів та збереження родючості ґрунтів. Нині сільгоспугіддя України щоро-

ку втрачають близько 600 млн т ґрунту й 16 млрд м³ поверхневої води, якої вистачило б для формування 16 млн т зерна. Площа деградованих ґрунтів із року в рік збільшується на 80 тис. га. Майже кожний третій гектар (30,7%) – еродований. Землі, що зазнали руйнівної дії води та вітру в Луганській, Донецькій, Кіровоградській і Чернівецькій областях, становлять 50-65% орних площ. У степовій зоні дві третини землі мають знижену родючість. Кожний четвертий гектар – кислий, а в зонах Лісостепу й Полісся – майже кожний другий (49,7–47,4%). Особливо великі площі (52,1–65,0%) кислих ґрунтів у Вінницькій, Черкаській, Тернопільській та Хмельницькій областях.

Протягом останніх років українська земля використовується з нехтуванням фізичного закону повернення взятих поживних речовин, що призвело до нестабільності землеробства, зниження ефективності сільськогосподарства, особливо в роки, коли все частіше трапляються природні катаклізми. Втрата врожаю на слабо змитих ґрунтах становить 20%, середньо змитих – 40, сильно змитих – 60%. Щорічні сумарні збитки дер-

жави становлять 12,76 млрд грн, а втрати чистого прибутку – 7,4 млрд грн [16, с. 1].

Але незважаючи на незадовільний екологічний стан земель, відбувається скорочення фінансування протиерозійних і ґрунтоохоронних заходів. Протягом 2009–2014 років обсяг коштів державного бюджету на виконання робіт з охорони земель порівняно з попередніми роками скоротився майже у 20 разів. За 2011 рік державним бюджетом України на здійснення заходів з охорони земель передбачено 1404,6 тис. грн, з яких 99,3 тис. використано на здійснення рекультивації 0,6 га порушених земель Сакського району АР Крим та 1304,5 тис. грн на погашення кредиторської заборгованості за минулі роки. На 2012–2014 роки виділення коштів на проведення робіт зі збереження й відтворення земель, забезпечення їх раціонального використання у державному бюджеті не передбачалося, що практично унеможливило здійснення необхідних заходів [9, с. 16].

Враховуючи досвід високорозвинутих держав, слід було б активувати в системі державного управління принципи менеджменту якості та створити правові й економічні умови для привабливості та вигідності одержання української продукції високої якості та безпечності. Важливу роль тут мають відіграти науково-дослідні установи національних академій наук і університетів, департаменти науково-інноваційної діяльності при відповідних міністерствах та служби гарантування прав національної й індивідуальної інтелектуальної власності тощо.

Основними завданнями в цій сфері мають стати:

своєчасне фахове інформування уряду стосовно небезпечних глобальних, національних і регіональних екологічних, народно-господарських техногенних та кліматичних проблем, допомога у прийнятті оперативних рішень для запобігання й ліквідації негативних наслідків порушень стану довкілля та під час надзвичайних ситуацій (харчова, екологічна і біологічна безпека тощо);

економічне, правове й соціальне обґрунтування та забезпечення поетапного переведення традиційної економіки на нормативи сталого розвитку природи й природокорис-

тування (запровадження міжнародних і національних стандартів), а також освоєння нових європейських методик визначення реальної якості та вартості українських природних ресурсів (землі, лісові й водні масиви тощо). До речі, нинішня їхня офіційна ціна у 5–15 разів нижча, ніж у країнах Євросоюзу, а це неприпустимо, коли йдеться про ринок даних природних ресурсів. Наприклад, 1 га баварської сільськогосподарської землі (дуже подібна до наших чорноземів) коштує приблизно 30 тис. євро, при цьому право на купівлю її іноземцями є, але надто складно його реалізувати;

формування новітніх європейських систем і лабораторій стандартизації, сертифікації та акредитації й аналітичної експертизи якості та безпечності продукції, сировини, техніки, технологій, підприємств і об'єктів довкілля;

створення національних (з обласними філіями) комп'ютерних центрів – інформаційно-консультативного (з відповідними базами даних щодо відтворення й охорони земельних мереж) та геоінформаційного (супутникове зондування земель);

організація державно-громадського науково-інноваційного республіканського й обласних центрів аналізу та розповсюдження новітніх знань і технологій сталого розвитку природи й природокористування з базами для практичного навчання;

модернізація системи підготовки відповідних фахівців, у тому числі й для просвітницької роботи з населенням;

удосконалення існуючої та формування нової системи контролю стану харчової й біологічної безпеки в державі за європейськими нормами;

організація системи постійного освоєння новітньої техніки (в т.ч. робототехніки) та відповідних технологій в АПК тощо [11, с. 2].

Виходячи з цього, експерти [3, с. 86; 16] пропонують таку схему фінансування відтворення й охорони земельних ресурсів (див. рис. 1).

На рисунку 2 представлено модель організації системи іпотечного кредитування під заставу землі в аграрно-промисловому комплексі.

Рис. 1. Фінансування відтворення та охорони земельних ресурсів у розрізі основних секторів землекористувачів [3, с. 86; 16]

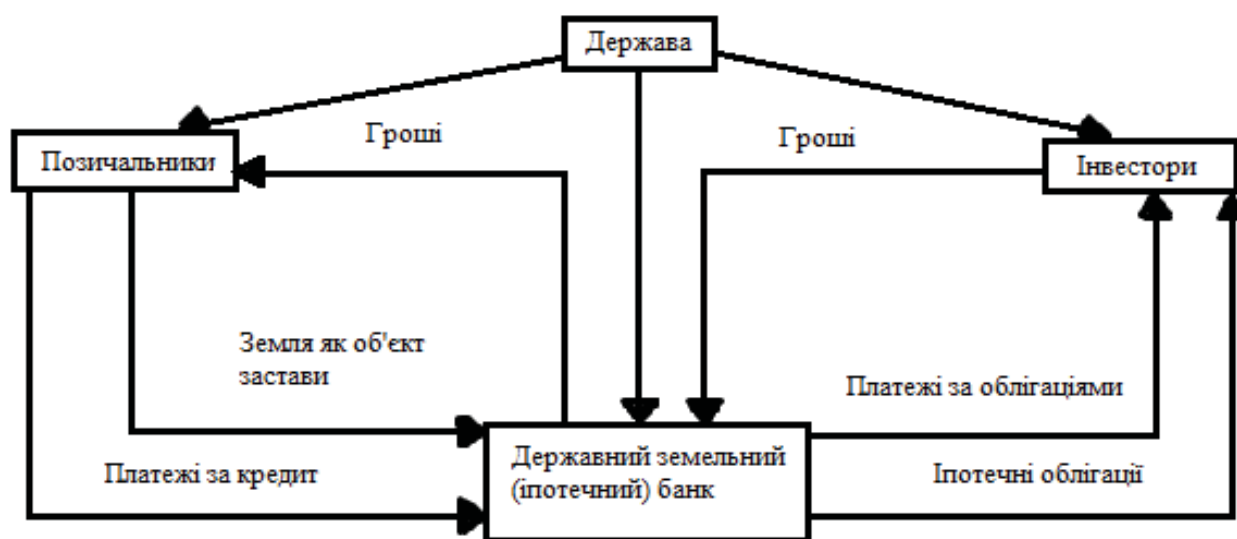

Рис. 2. Механізм дворівневої моделі іпотечного ринку

Джерело: [4, с. 37].

Насамкінець – про загрози розвитку іпотечного кредиту в Україні. По-перше, становлення системи іпотечного кредитування – це не односторонній процес, він матиме певну послідовність.

По-друге, серйозною загрозою розвитку системи іпотечного кредитування може бути так звана іпотечна пастка.

По-третє, потенційною загрозою розвитку іпотечного кредитування може бути зростання цін на продукти, виробництво яких пов'язане з іпотекою, адже відсотки за іпотечним кредитом включатимуть у ціну продукції [5, с. 51].

Одними із важливих кроків на шляху розв'язання даних проблем є створення Державного акціонерного земельного (іпотечного) банку з відповідною мережею банків у регіонах, який повинен надавати підприємствам аграрного сектору економіки такі види банківських послуг:

інвестиційне та кредитне обслуговування товаровиробників агропромислового комплексу, в тому числі іпотечне кредитування сільськогосподарських товаровиробників під заставу земельних ділянок і майна;

викуп заставленого неплатоспроможними боржниками майна й землі у комерційних банків;

довірче управління майном і землею та коштами неплатоспроможних підприємств АПК;

проведення лізингових і факторингових операцій для сільськогосподарських товаровиробників;

страхування майна, життя та фінансових ризиків у сільській місцевості;

здійснення комісійних операцій з товарами, майном і землею;

надання послуг із ведення обліку, аудиту й аналізу діяльності підприємств та розробки інвестиційних планів і бізнес-проектів;

обслуговування зовнішньоекономічних операцій товаровиробників агропромислового комплексу;

проведення інших банківських операцій;

виконання функцій методичного центру по наданню консультаційних послуг підприємствам агропромислового комплексу, кредитним спілкам та новоствореним коопера-

тивним банкам, які обслуговують дану галузь.

Таким чином, пропонується модель системи іпотечного кредитування під заставу землі (рис. 3).

Важливим інструментом, що забезпечить легітимність заставних операцій, є також створення Української державної земельної біржі, яка повинна стати постійно діючим земельним ринком і комерційним посередником, що сприятиме укладенню угод, операцій із землею, а також об'єднуватиме й контролюватиме діяльність регіональних земельних бірж.

Крім цього, потребують негайного вирішення правові земельні питання. Оскільки діюча судова система не може кваліфіковано та в оптимальні терміни вирішити питання власності на землю, меж земельних ділянок, показників їх оцінки, розмірів ставок земельних платежів, розподілу земельних учасників назріла необхідність організації в структурі судових інстанцій Земельного господарського суду України з відповідними регіональними судами.

Створення й діяльність земельної кредитної системи неможливе також без відповідної Земельної інспекції, що проводитиме інспекторську діяльність за дотриманням земельного законодавства та угод.

Для розв'язання вищеперерахованих проблем слід провести такі заходи:

розробити і прийняти нормативні документи по експертній оцінці земельних ділянок для іпотечних операцій та забезпечити підготовку відповідних експертів;

сформувати прозору систему кадастрової нумерації земельних ділянок;

розробити пакет нормативно-методичних документів по іпотечному кредитуванню, регулюванню створення земельного ринку, державних регіональних земельних фондів і ринку цінних земельних паперів;

створити системи консалтингових послуг учасниками заставних операцій;

розробити та прийняти пакет нормативних документів по створенню й діяльності систем Державного акціонерного земельного (іпотечного) банку та Української державної земельної біржі.

Основною причиною неможливості створювати ринкові економічні відносини щодо власності на землю в сільському господарстві є те, що більшість селян не мають можливості скористатися такими інститутами (проявів і ефектів) системи приватної власності, як:

інститут системи фіксації економічного потенціалу земельних активів (запис про право власності на земельну ділянку не як фотографія, а як економічна концепція землекористування);

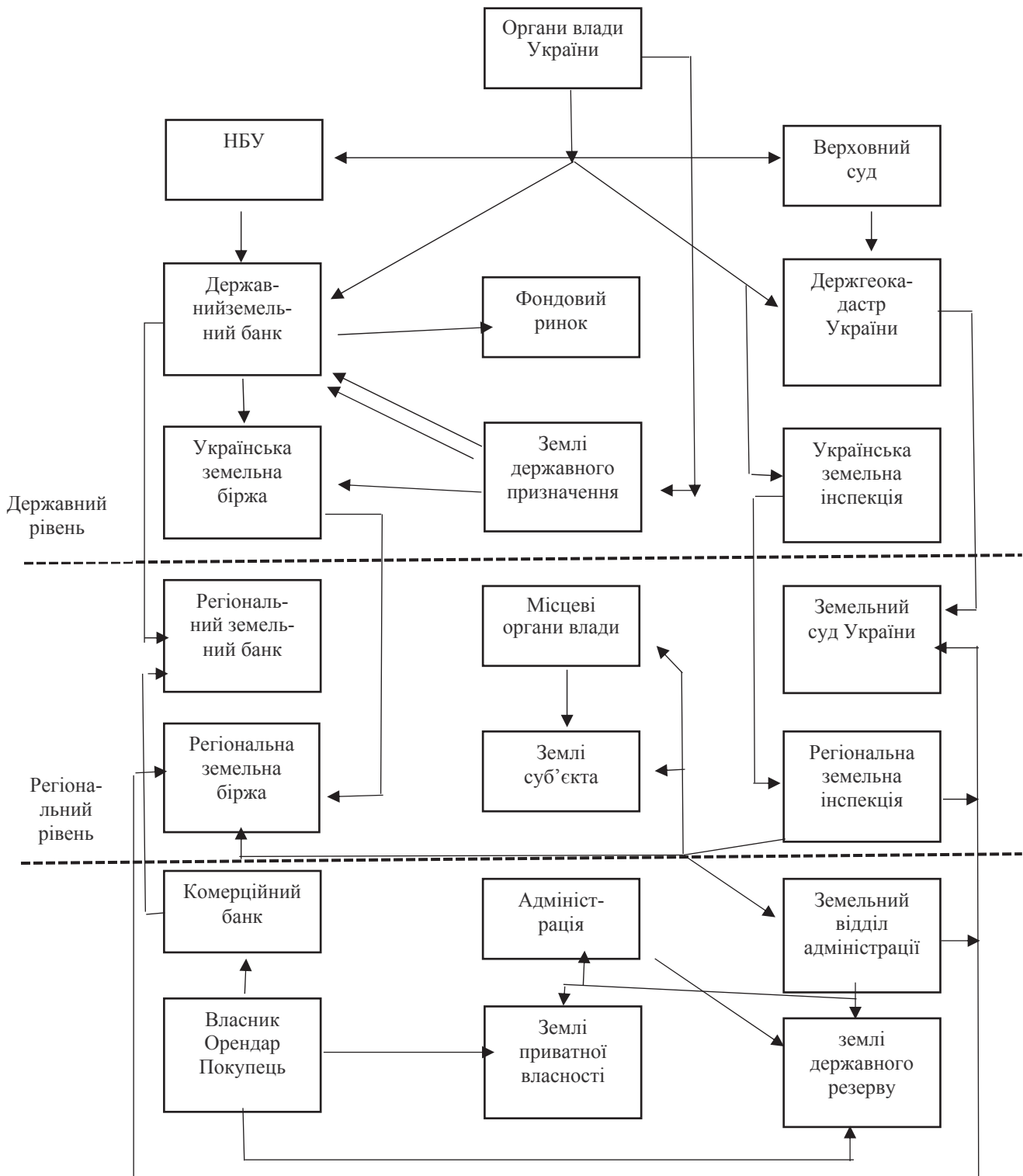

Рис. 3. Модель системи іпотечного кредитування під заставу землі в Україні*

* Запропоновано авторами.

інститут системи інтеграції розрізненої інформації про землекористування (законна уніфікована система інформації містить відомості про наявні акти й про їхню потенційну прибутковість. Це полегшує оцінку ринкової вартості земельних та інших об'єктів нерухомості);

інститут системи відповідальності власників і землекористувачів (відсутність системи захисту прав на землю та іншу нерухомість позбавляє громадянина України можливості укладати прибуткові угоди);

інститут системи підвищення ліквідності земельних активів (правильно організована система захисту прав власності на землю та іншу нерухомість відкриває перед власниками виняткові можливості для поділу, об'єднання й комбінування активів);

інститут системи паспортизації угод (на Заході турбота про надійність угод забезпечує значну економію трансакційних витрат, в Україні більша частина активів заради підвищення мобільності пішла за межі законної правової системи в сферу нелегального обігу) [18, с. 59-60].

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження зазначимо, що ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні – питання найближчої перспективи. Поряд із цим для запровадження цивілізованого ринку сільськогосподарських угідь державі необхідно розв'язати ряд проблем, пов'язаних із правовим забезпеченням зазначеного сегмента ринку та фінансовим забезпеченням його запровадження. За умови відміни мораторію на продаж сільськогосподарських угідь в Україні, при обмеженні доступу до вітчизняного земельного ринку іноземців, передбачається економічний ефект у розмірі 68 млрд дол. США. З них 9,4 млрд дол. припадає на прогнозовані інвестиції. А запровадження повністю відкритого вільного ринку землі дасть Україні до 122 млрд дол. США через приріст ВВП (83 млрд), інвестицій (32 млрд) та додаткових податків [13, с. 10].

Саме цьому, на нашу думку, слід присвятити подальші наукові пошуки в зазначеній сфері економічних досліджень.

Список використаних джерел

1. Гадзало Я.М. Земельна реформа: проблеми і перспективи розвитку аграрної економіки / Я.М. Гадзало, Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. – 2017. – № 1. – С. 5-14.
2. Гайдай М. Як працює ринок землі за кордоном? / М. Гайдай // Землевпоряд. вісн. – 2016. – № 6. – С. 39.
3. Голян В.А. Фінансування відтворення та інституціональні передумови. / В.А. Голян, Т.А. Третяк // Фінанси України. – 2016. – № 12 – С. 77-91.
4. Коваль Л.М. Інвестиційне кредитування підприємств аграрного сектору / Л.М. Коваль // Економіка АПК. – 2015. – № 1 – С. 35-40.
5. Лагутін В. Іпотечний кредит в Україні: перспективи і можливі наслідки / В. Лагутін // Банківська справа. – 2003. – №4 – С. 37-51.
6. Логинов М.П. Система ипотечного кредитования как фактор расширенного воспроизводства в АПК / М.П. Логинов // Деньги и кредит. – 2008. – № 9. – С. 27-28.
7. Лупенко Ю.О. Наукові засади запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення / Ю.О. Лупенко, О.В. Ходаківська // Економіка АПК. – 2016. – № 12. – С. 5-15.
8. Лупенко Ю.О. Оподаткування сільського господарства в умовах трансформації спеціальних податкових режимів / Ю.О. Лупенко, Л.Д. Тулуш // Економіка АПК. – 2016. – № 1. – С. 5-17.
9. Лупенко Ю.О. Трансформація земельних відносин у сільському господарстві (аналітичний огляд) / Ю.О. Лупенко, О.В. Ходаківська. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2015. – 52 с.
10. Мартинюк М. Ринок землі: який шлях вибрати? / М. Мартинюк // Землевпоряд. вісн. – 2016. – № 7. – С. 2-3.
11. Мельничук Д. Завдання на вчора і завтра. / Д. Мельничук, С. Мельничук // Сільські вісті від 7 березня 2017 р. – С. 2.
12. Месель-Веселяк В.Я. Нові методичні підходи щодо удосконалення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення / В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2016. – № 2. – С. 22-29.
13. Михайлик А. Прихильники і противники мораторію шукають аргументи ... / А. Михайлик // Землевпоряд. вісн. – 2016. – №11. – С. 3-10.
14. Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення : Постанова Кабінету міністрів України від 16. 11. 2016 р. № 831. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/831-2016-%D0%BF>.
15. Рябоконь В.П. Соціально-економічна сутність аграрної політики та шляхи її реалізації / В.П. Рябоконь // Економіка АПК. – 2011. – №6. – С. 3–9.
16. Сайко В. Повернімо землі її силу / В. Сайко // Сільські вісті від 25 лют. 2011 р. – С. 1.

17. Солов'яненко Н. Нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського землекористування / Н. Солов'яненко // Землевпоряд. вісн. – 2016. – № 11 – С. 27.
18. Федоров М.М. Земельна реформа і розвиток ринкових земельних відносин / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 56–60.
19. Ясинський В. Землетворець / В. Ясинський // Землевпоряд. вісн. – 2011. – № 6. – С. 16.
20. Ahner D. Rural Development policy in an enlarged European Union. Proposals of the European Commission for the period 2007-2013 / D. Ahner //– Halle, Germany. – November, 5, 2004. – 15 p.
21. Bird R. Taxing agricultural land in developing countries / R. Bird // Cambridge: Harvard University Press, 1974. – 361 p.
22. Ciaian P. Institutional Factors Affecting Agricultural Land Markets / P. Ciaian, d'Artis Kancs, J. Swinnen, K. Herck, L. Vranken. – Brussels: Centre for European Policy Studies 2012. – 22 p.
23. Johan Swinnen. Study on the Functioning of Land Markets in the EU Member States / Johan Swinnen, Pavel Ciaian, d'Artis Kancs. – Centre for European Policy Studies, Place du Congres 1, B-1000 Brussels, 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://siteresources.worldbank.org>.
24. Lupenko Yu. Special taxation modes in the Ukrainian agricultural sector / Yu. Lupenko, L. Tulush // The CAP and competitiveness of the Polish and European food sectors. – Editors A. Kowalski, M. Wigier, B. Wieliczko. – Institute of agricultural and food economics, Nation research institute. – Warsaw, 2014. – P. 106–117.

Стаття надійшла до редакції 24.05.2017 р.

Фахове рецензування: 30.05.2017 р.

* * *

Новини АПК

Внутрішнє споживання органічних продуктів цього року може сягнути 25 млн євро

Ринок органічної продукції вже близько двох десятиріч є найдинамічнішим ринком продовольства у світі й стає популярною альтернативою традиційним продуктам. Україна має чудовий потенціал як з екологічної, так і з економічної точки зору та може посісти одне з провідних місць серед виробників органічної продукції у світі.

Обговорення цього питання та інших перспектив органіки відбулося під час круглого столу «Органічне виробництво – пріоритетний напрям аграрного сектору України», який відбувся у рамках ХХІХ Міжнародної агропромислової виставки «АГРО – 2017».

У заході взяли участь заступник Міністра аграрної політики та продовольства України Олена Ковальова, народні депутати, представники профільних асоціацій, міжнародних інституцій, громадських організацій, науковці та виробники органічної продукції.

«Сподіваюся, що ініціативи міністерства, як, наприклад, проект Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», стануть поштовхом до стрімкого розвитку українського органічного ринку. Маємо підстави очікувати зростання обсягу внутрішнього ринку органічних продуктів до 25 млн євро вже цього року, а у подальшому – приріст у 15% щороку», – сказала Олена Ковальова.

Заступник Міністра підкреслила, що Мінагрополітики спільно з органічним сектором активно працює над удосконаленням законодавчої бази України щодо органічного виробництва.

«Головне завдання, і це прописано у законопроекті «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», – це гарантування споживачам впевненості у продуктах, які марковані як органічні», – зазначила вона.

Заступник Міністра висловила впевненість, що внесення змін до органічного законодавства матиме позитивний вплив на захист учасників органічного ринку від недобросовісної конкуренції та забезпечить прозорі умови ведення діяльності в органічній сфері. «Окрім цього, новий закон підвищить конкурентоспроможність української продукції та розширить ринки збуту органіки», – наголосила Олена Ковальова.

Учасники круглого столу підкреслили, що зазначеним проектом закону, у разі його прийняття, передбачається розробка та ухвалення понад 20 нормативно-правових актів. Зокрема затвердження: державного логотипу для органічної продукції; форм документації на органічну продукцію; вимог до органічного виробництва, сертифікації, обігу та маркування органічної продукції; ведення Реєстру операторів, Реєстру органів сертифікації та Реєстру органічного насіння та інших.

Прес-служба Мінагрополітики України

*О.А. КОЗАК, кандидат економічних наук, докторант
І.М. БЕЖЕНАР, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Формування брендів регіональних продуктів як спосіб популяризації України на міжнародному ринку

Постановка проблеми. Виробництво сільськогосподарської продукції та продовольства в умовах ринку орієнтоване на потребу споживача, який стає дедалі вибагливішим при виборі продукту. До цього спонукає наявність значної кількості конкурентної пропозиції продовольчих товарів на ринку при поступовому зростанні доходів населення у світі. Необхідність приваблення споживачів зумовила запровадження виробниками систем управління позиціонуванням та просуванням продукції на ринках (брендинг). Пересічний споживач серед численних товарів-конкурентів на полицях магазинів обирає лише той товар, бренд якого йому відомий і викликає у нього довіру. Цим самим споживач збільшує обсяги реалізації підприємства, забезпечуючи присутність останнього на ринку, тобто вдалий та сильний бренд надає підприємству додаткових конкурентних переваг і вирізняє його серед конкурентів. Зі сказаного випливає, що одним зі способів підвищення конкурентоспроможності та ринкової частки для підприємства, регіону на національному ринку, країни – на міжнародному, є використання вдалого й успішного бренду. Набирають популярності та завойовують прихильність покупців усього світу бренди регіональних продуктів. Наприклад, загальновідомі пармська шинка й сир пармезан, які наразі популярніші у світі, ніж італійське місто Парма, де їх виробляють. Шампанське, коньяк, ка-

львадос, чеське пиво, горгонзола, парма, хамон – перелік брендів і виробників географічних зазначень, відомих не лише в Європі, а й у всьому світі, у тому числі в Україні. У світі географічні зазначення та інші знаки, що ідентифікують походження продукту, є гарантом його якості й зв'язку з відповідною територією та її традиціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні аспекти брендингу достатньою мірою висвітлено західними вченими, зокрема Д. Аакером [1], Ф. Котлером [14], Л. Чернатоні [28], Т. Гедом [11]. Дослідження окремих стратегічних аспектів бренд-менеджменту займаються вітчизняні науковці: О. Власенко [7], О. Вознюк [8], Л. Шульгіна, М. Лео [24] й інші, а сільськогосподарських продуктів із географічними зазначеннями – Г. Андрощук [2], М.Архипова [3], А.Афян [4], Ю. Бошицький [5], Л. Глухівський [9], С. Горленко [10], Р.Еннан [12], М. Паладій [17] та ін. Проте недостатньо висвітленими залишаються проблеми формування вітчизняних брендів регіональних продуктів, специфіка розвитку брендингу у вітчизняних підприємствах в умовах євроінтеграції України і з урахуванням основних міжнародних тенденцій.

Мета статті – проаналізувати поняття брендів загалом та брендів регіональних продуктів, зокрема, дослідити тенденції й перспективи розвитку брендингу в Україні, визначити напрями формування регіональних брендів та виявити нові підходи й інструменти побудови сильних вітчизняних брендів, враховуючи особливості євроінтег-

раційних процесів в Україні як способу популяризації країни на міжнародному ринку.

Виклад основних результатів дослідження. У постіндустріальних умовах, де домінуючим виробничим ресурсом стали інформація та знання, ефективним механізмом, який унеможливорює створити конкурентне середовище для агробізнесу як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, є створення бренду. Конкуренція на сучасних ринках все більше стає боротьбою брендів, які «змагаються» за свої ринкові позиції, прихильність споживача й прибутки.

В основі поняття бренду (торгової марки, яка є об'єктом просування) лежить об'єкт із набором певних якостей, котрі добре відомі цільовій групі споживачів. У законах більшості країн світу використовується правове визначення, запропоноване Американською асоціацією маркетингу «ім'я, термін, знак, символ, дизайн або комбінація всього цього, призначені для ідентифікації товарів або послуг одного продавця або групи продавців, а також для відмінності товарів чи послуг від товарів або послуг конкурентів». Об'єкт лише тоді буде брендом, коли у покупців з ним будуть пов'язані стійкі позитивні асоціації і він даватиме прибуток (за винятком культурних об'єктів, котрі не приносять прибуток, але є відомими брендами). Тому бренд – це унікальна комбінація цінностей торгової марки, за яку споживач сплачує додаткову вартість або просто віддає перевагу при покупці, та яка являє собою комплекс асоціацій, емоцій, ціннісних характеристик.

Особливо важливим питання формування брендів є для сільськогосподарських і продовольчих товарів регіонального походження, які зазвичай представляють певну територію. Регіональний продукт у загальному розумінні – це продукт, який виробляють на певній території за традиційною, унікальною та притаманною лише їй технологією, має історичну назву й захищений законодавством від копіювання. Підвищена увага та постійно зростаючий попит на такі продукти з боку споживачів зумовлені, передусім, їхніми оригінальними (часто унікальними) характеристиками.

Нині Україна будує власну бізнес-історію. Відповідно до Стратегії сталого роз-

витку «Україна – 2020» вектор гордості – це забезпечення взаємної поваги й толерантності в суспільстві, гордість за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт [21]. Частиною виконання стратегії може стати популяризація українських брендів, зокрема регіональних українських продуктів.

Нині вже існують торгові марки, створюючи які компанії вміло використовували позитивний імідж регіону. Мінеральні води «Моршинська» та «Миргородська» в ментальності споживачів асоціюються з добре відомими джерелами мінеральних вод, відомих своїми лікувальними властивостями. Давати національному брендові прив'язку до певної місцевості можна й потрібно у випадку, якщо він, передусім, відповідає очікуванню споживачів і за допомогою позначки «регіональний» здатен згенерувати додану вартість. Наявність багатьох переваг при створенні брендів регіональних продуктів на національному рівні приводить до формування загального позитивного іміджу України на світовому ринку.

Зазначений аспект маркетингових стратегій є актуальним з огляду на Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Сільськогосподарські товаровиробники з регіонів Європи активно об'єднуються в асоціації своїх торгових марок шляхом реєстрації географічних зазначень і захищають права на використання цих брендів.

Географічне зазначення – ідентифікація товару, який походить із певної території, країни, регіону або місцевості й має особливу якість, репутацію та інші важливі характеристики, які значною мірою пов'язані з його географічним походженням. Географічні зазначення належать до об'єктів інтелектуальної власності та є дієвим засобом підвищення конкурентоспроможності продукції й захисту від недобросовісної конкуренції.

Зазначимо, що у вітчизняному законодавстві розмежовують два поняття [5, 6, 13, 9, 17]: просте зазначення походження товару (*не підлягає реєстрації*); кваліфіковане зазначення походження товару, що об'єднує два терміни: назва місця походження (МП) товару + географічне зазначення (ГЗ) походження товару, що *підлягає реєстрації*; на-

приклад: вина «Магарач», «Новий Світ»; мінеральна вода «Миргородська». Такий підхід певною мірою зумовлений прагненням наслідувати досвід ЄС, проте різниця між даними дефініціями потребує додаткових пояснень.

Оскільки кваліфіковані зазначення походження товарів є об'єктом інтелектуальної власності в Україні, то у зв'язку з цим виникають права на їхнє використання. Правовий захист кваліфікованих зазначень походження товарів виникає при проведенні їх реєстрації, яку здійснює уповноважений державою орган – Державний департамент інтелектуальної власності України й засвідчується видачею відповідного свідоцтва, яке діє протягом десяти років від дати подання заявки на його реєстрацію. Існує можливість продовження терміну дії свідоцтва за умови надання його власником підтверджувальних фактів про те, що він і надалі виготовлятиме свій товар у зазначеній у Реєстрі географічній місцевості, та характеристики відповідатимуть тим, які зазначені в Реєстрі. Вітчизняне географічне зазначення походження товару може бути зареєстроване і в інших країнах, однак умовою іноземної реєстрації

є реєстрація й одержання свідоцтва спочатку в Україні [23, 10, 12].

Право на реєстрацію кваліфікованого зазначення походження товару мають: а) особа чи група осіб, які в заявленому географічному місці виробляють товар, особливі властивості, певні якості, репутація або інші характеристики якого пов'язані з цим географічним місцем; б) асоціації споживачів; в) установи, що мають безпосереднє відношення до вироблення чи вивчення відповідних продуктів, виробів, технологічних процесів або географічних місць.

Порядок реєстрації географічної назви регіонального продукту в Україні зображений на рисунку 1.

Право інтелектуальної власності на географічне зазначення є чинним із дати, наступної за датою державної реєстрації, та охороняється безстроково за умови збереження характеристик товару (послуги), позначених цим зазначенням. Реєстрація права на використання вже зареєстрованого кваліфікованого зазначення походження товару підтверджується свідоцтвом, яке діє протягом 10 років від дати подання заявки з правом продовження на такий же термін.

Рис. 1. Порядок реєстрації географічного зазначення продукту в Україні

* Джерело: Сформовано авторами за даними Інституту інтелектуальної власності.

Угода про асоціацію Україна-ЄС (додаток XXII-С) включає 826 ГЗ сільськогосподарської й харчової продукції, з них 388 стосуються групи м'ясо-молочних із 21 країни [18]. Дані продукти захищені, зокрема, і правом ЄС. Так, шампанське – це ігристе вино, вироблене з винограду, який росте у французькому регіоні Шампань, коньяк – бренді з білих сортів винограду, який виробляється у французькому муніципалітеті Коньяк.

Відповідно до вище названої Угоди (п.2 ст. 201) географічним зазначенням однієї сторони надається охорона іншою стороною, Україна на своїй території у даному відношенні керуватиметься Законом України «Про охорону прав на зазначення походження товарів» (п. 1-3 ст 202). Відповідно до Угоди по закінченні семирічного, а для окремих продуктів десятирічного, періоду Україна втрачає можливість використовувати географічні зазначення Європейського Союзу для позначення та презентації подібних продуктів походженням з України.

В Україні під назвами «коньяк», «шампанське», «пармезан» тощо продаються товари, які виготовлені за межами традиційного місця походження цих продуктів. Тому популярні українські міцні напої, що виготовлені за подібною до «коньяку» технологією (Жан-жак, Shabo, Шустов, Коктебель, Бучач, Грінвіч, Французький бульвар, Тиса тощо), відповідно до Угоди можна продавати під назвою «бренді»; а популярні українські вина, що виготовлені за технологією «шампанського» (Советское шампанское, Oreanda, Новий світ, Українське, Французький бульвар, Одесса), – під назвою «ігристе вино».

Повертаючись до Угоди Україна-ЄС слід зазначити, що у додатку XXII-С зазначена велика кількість сирів. Зважаючи на значне поширення назв деяких сирів по території України, встановлено перехідні періоди, згідно з якими сири з географічним зазначенням Парміджіано Реджіано, Рокфор, Фета можуть вироблятися в Україні протягом ще семи років, проте реалізовувати їх можна лише на території країни. Після закінчення цього періоду сири без дозволів власників сертифікатів виробляти на території України буде заборонено. Для українських виробни-

ків неможливо використовувати для позначення сиру назву «Камамбер дьо Норманді» (Camambert de Normandie), яке є географічним зазначенням ЄС, але можна використовувати для позначення – «камамбер», «камамбер по-українськи», «камамбер Полтавський» тощо. Також Україна домовилася про 10 – річний перехідний період і компенсаційні заходи з ребрендингу щодо таких алкогольних продуктів, які популярні в нашій країні – шампанське, коньяк, мадейра, порто, херес, шері, кальвадос, граппа, португальський аніс, арманьяк, марсала, малага й токай [18, 29].

Україна в Угоді про ЗВТ (повністю) представила лише 20 продуктів (ГЗ), здебільшого вина і мінеральні води [20, 22]. Позитивним моментом є те, що такі відомі вина як Сонячна долина, Новий світ, Магарах є у цьому списку. За Україною закріплено можливість використовувати назви, що є іменами власними та назвами географічних місць, що розташовані як у державах-членах ЄС, так і в Україні, загальноживаними словами української мови, що є співзвучними або тотожними географічним зазначенням ЄС за умови, що вони не вводитимуть в оману споживачів. Наприклад, іспанське вино ігристе «Кава» (кава); в Україні можна використовувати слово «кава», але не для вин ігристих.

За даними Державного департаменту інтелектуальної власності в Україні на 17.01.2017 року зареєстровано уже 42 товари з географічним зазначенням. Поки що список таких продуктів є досить невеликим. Так, не зареєстровано жодного м'ясо-молочного товару, що характеризується українським походженням. Такі тенденції негативні, адже у разі відсутності зареєстрованих продовольчих продуктів із географічним зазначенням, вони не можуть претендувати на захист як на території України, так і на території ЄС. Тобто, фактично на нинішній час українські регіональні бренди продовольчих товарів не представлені на ринку Європейського Союзу. Це частково пояснюється складнощами, невизначеністю, непопулярністю порядку реєстрації географічних зазначень в Україні та відсутніс-

тю широкого інформування про очікувані вигоди.

Аналіз норм вітчизняного законодавства доводить невизначеність зв'язку між харчовим продуктом і місцем його походження. Якщо законодавство ЄС про географічні зазначення стосується тільки харчових продуктів та вин, то в Україні немає жодних обмежень щодо товарів і послуг. Також українське законодавство не містить положень щодо специфікації товарів. Отже, відсутні визначення детальних характеристик товарів з географічними зазначеннями (критерії опису товарів та процедури підтвердження їх відповідності). Такий стан суперечить ст. 4 Регламенту Ради ЄС № 510/2006 (детальний опис характеристик продукту, технології й стадій виробничого процесу, пакування та маркування, зв'язку між якість і географічним середовищем, між особливими властивостями й географічним походженням) і обмежує можливості забезпечення захисту українських брендів на території Європейського Союзу.

Отже, виникає нагальна потреба в удосконаленні норм законодавства відповідно до досвіду ЄС та реєстрації вітчизняних

сільськогосподарських і продовольчих товарів із географічним зазначенням, де чітко визначені географічні межі виробництва товару, насамперед в Україні (національна частина охорони) як першого етапу загальносоюзної європейської охорони. Адже українські регіони характеризуються високою динамікою розвитку продовольчого сектора (місцеві споживачі, туристи тощо) та великою кількістю регіональних продуктів, що мають високий потенціал до створення доданої вартості й можуть претендувати на статус «географічного зазначення».

Особливо варто звернути увагу на різні види сирів (Селяський сир, різні види карпатської та полонинської бринзи – Рахівська бринза, Буковинський будз і бринза, Львівська бринза тощо), які потенційно можуть претендувати на регіональний бренд не тільки в Україні, а й в Європейському Союзі та світі. Крім виробництва сирів, потенційно захищеним може стати виробництво меду, вирощування квасолі Яско, чорниці карпатської (Львівська область), вина (Закарпатська, Одеська області); виробництво фіточаїв; сушеної й консервованої продукції тощо (рис. 2).

Рис. 2. Потенційні продукти України із географічним зазначенням

Джерело: Сформовано авторами.

Тому варто й надалі досліджувати українські регіони для виявлення популярних регіональних продовольчих продуктів із подальшою їх реєстрацією, що сприятиме туристичній привабливості регіонів. Високоякісна продукція, у тому числі з традиційними рецептами або географічними зазначеннями, яка створює додаткову вартість, є перспективним напрямом виробництва для малого й середнього бізнесу. Створення бренду регіону та його продуктів є одним із елементів інвестиційно-маркетингової стратегії. Це, передусім, засіб економічної конкуренції й знаряддя боротьби за визнання, додатковий важіль залучення інвестицій у розвиток регіону.

Висновки. В Україні є популярні регіональні продукти (мають унікальні властивості завдяки певним для географічної місцевості природним умовам або людським факторам, або ж поєднанням цих природних умов і людського фактора), які можуть претендувати на одержання статусу продуктів із географічними зазначеннями за допомогою реєстрації географічного зазначення походження товару, а в майбутньому стати брендом та сприяти розвитку економічного потенціалу регіону виробництва, сільських

територій. Цілі, які досягаються при формуванні таких регіональних брендів: створення позитивного іміджу регіону, підтримка товарів (у тому числі товарів на експорт), вироблених у регіоні; залучення інвестицій; розвиток туризму через перетворення регіону в привабливу для відвідувань територію; залучення кваліфікованої робочої сили тощо.

Зарубіжний досвід показує, що охорона продуктів із географічним зазначенням забезпечує зайнятість сільського населення й пришвидшує розвиток зеленого, гастрономічного, винного, екологічного, етнографічного туризму. Реєстрація регіональних продуктів в Україні приведе не тільки до зростання ефективності їх виробництва через популяризацію, а також забезпечуватиме зростання іміджу України у світі. Введення в дію системи географічних зазначень, гармонізованої з європейським законодавством, сприятиме виходу продукції малого та середнього бізнесу на нові ринки. Це дасть змогу Україні стати повноправною частиною Європейського Союзу, а її продуктам – зайняти чільне місце на ринку й у кошиках не лише вітчизняних, а також зарубіжних споживачів.

Список використаних джерел

1. Аакер Д. Стратегическое рыночное управление / Д. Аакер. – 6-е изд. – СПб: Питер, 2002. – 544 с.
2. Андрушук Г. Географічні зазначення: характер прав, існуючі системи охорони та захист (частина 1) / Г. Андрушук // Інтелектуальна власність. – 2005. – № 11. – С. 7-13.
3. Архипова М.І. Проблеми адаптації законодавства України щодо географічних зазначень відповідно до Угоди ТРІПС / М. І. Архипова // Університетські наукові записки. – 2005. – Вип. 4. – С. 102-107.
4. Афан А. Проблемні аспекти правового регулювання географічних зазначень / А. Афан // Юридичний вісн. України. – 2007. – № 32. – С. 8.
5. Бошицький Ю. Л. Основні проблеми правової охорони географічних зазначень в Україні / Ю. Л. Бошицький // Актуальні проблеми держави і права: 36. наук. пр. – 2008. – Вип. 39. – С. 216-222.
6. Ващук Я. Про реєстрацію в Україні зазначень походження товарів [Електронний ресурс] / Я. Ващук. – Режим доступу: <http://patent.km.ua/ulcr/aicles/il379>.
7. Власенко О. Новітні підходи до створення нового бренду та виведення його на ринок / О. Власенко // Проблеми науки. – 2007. – № 2. – С. 39-42.
8. Вознюк О. Шляхи удосконалення брендингових стратегій в сучасних умовах / О. Вознюк // Наук. блог НАУ «Острозька академія». – 13 трав. 2010 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naub.org.ua>.
9. Глухівський Л. Про стан правової охорони зазначень походження товарів в Україні / Л. Глухівський // Інтелектуальна власність. – 2007. – №1. – С. 18-23.
10. Горленко С. А. Охрана наименований мест происхождения товаров: актуальные проблемы / С. А. Горленко // Патенты и лицензии. – 2010. – № 3. – С. 3-10.
11. Гэд Т. 4D Брендинг : взламываая корпоративный код сетевой экономики / Т. Гэд. – Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2005. – 230 с.
12. Еннан Р.Є. Правова охорона географічного зазначення у ЄС / Р. Є. Еннан // Європейські інтеграційні процеси і транскордонне співробітництво: тези доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф. – Луцьк: РВВ «Вежа», 2007. – С. 170-172.
13. Костенко В. Перспективи впровадження географічних зазначень для України / В. Костенко // ТАІЕХ-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.agroosvita.com/.
14. Котлер Ф. Маркетинг – менеджмент / Ф. Котлер ; [пер. з англ.; під ред. Л. А. Волкової, Ю. Н. Каптуревського]. – СПб.: Пітер, 2000. – 752 с.

15. Крисанов Д. Географічні зазначення походження агропродовольчої продукції: європейський досвід і вітчизняні перспективи / Д. Крисанов // Економіст. – 2014. – № 10. – С. 18-24.
16. Лакерт К. Географічні зазначення: минуле, сьогодення, майбутнє / К. Лакерт // Захист прав інтелектуальної власності: досвід Сполучених Штатів Америки: Зб. документів, матеріалів, статей, за заг. ред. О. Д. Святоцького. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 221-229.
17. Паладій Н. Защита географических указаний происхождения товаров в Украине / Н. Паладій // Інтелектуальна власність. – 2001. – № 5-6. – С. 3-14.
18. Проект Угоди про асоціацію України з ЄС. Додаток XXII-С. Географічні зазначення сільськогосподарської продукції і продуктів харчування, згадані у статті 202(3) цієї Угоди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/doccatalog/document?id=5...
19. Розвиток законодавства у сфері охорони географічних зазначень / Офіц. веб-сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/4495>.
20. Система оцінки якості сільськогосподарської продукції за допомогою маркування географічного походження. Сайт Київської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kyiv-obl.gov.ua/.
21. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»: Стратегія від 12.01.2015 № 5/2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
22. Тараненко О.М. Особливості використання географічних зазначень в Україні / О. М. Тараненко // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 232-235.
23. Терес В. Огляд потенціалу якісних продуктів харчування із географічним зазначенням та попит на них в Україні. МБФ «Добробут громад (Heifer-Ukraine) / В. Терес // ТАІЕХ-2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.agroosvita.com/.
24. Шульгіна Л. М. Брендинг : теорія і практика: моногр. / Л. М. Шульгіна, М. В. Лео. – Київ – Тернопіль : Астон, 2011. – 272 с.
25. Alberto Ribeiro de Almeida. EU Legal acts – PDO, PGI and TSG// ТАІЕХ-2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.agroosvita.com/.
26. Audier J. Protection of Geographical Indications in France and Protection of French Geographical Indications in Other Countries/J.Audier// Symposium on the International Protection of Geographical Indications in the Worldwide Context. – 1999. – P.223-243.
27. Baeumer Ludwig. Protection of Geographical Indications under WIPO Treaties and Questions concerning the Relationship between those Treaties and the TRIPS Agreement // Symposium on the International Protection of Geographical Indications in the Worldwide Context. – 1999. – P. 9-39.
28. Chernatony L. Brand Management Through Narrowing the Gap Between Brand Identity and Brand Reputation / Leslie de Chernatony // Journal of Marketing Management, 1999. – P. 157-179.
29. Emilie Lebrasseur. EU legislation requirements and procedures for obtaining geographical indication for agricultural products// ТАІЕХ-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.agroosvita.com/.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2017 р.

Фахове рецензування: 12.05.2017 р.

*

УДК 339.133.057.2

О.М. ГРИБИНЮК, кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
М.А. ЛИСАК, В.М. ПУГАЧОВ, кандидати економічних наук,
старші наукові співробітники
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Еластичність попиту на харчові продукти

Постановка проблеми. Важливою складовою кількісного аналізу поведінки споживачів і прийняття управлінських рішень у торгівлі й виробництві є еластичність попи-

ту. Цей показник визначає ступінь реакції споживачів на зміну цін, доходів, інших чинників, що уможливорює активно використовувати його при розробці маркетингових стратегій та програм насамперед в умовах кризи [1]. Необхідність пошуку шляхів подолання економічної кризи підвищує актуа-

© О.М. Грибинюк, М.А. Лисак, В.М. Пугачов,
2017

15. Крисанов Д. Географічні зазначення походження агропродовольчої продукції: європейський досвід і вітчизняні перспективи / Д. Крисанов // Економіст. – 2014. – № 10. – С. 18-24.
16. Лакерт К. Географічні зазначення: минуле, сьогодення, майбутнє / К. Лакерт // Захист прав інтелектуальної власності: досвід Сполучених Штатів Америки: Зб. документів, матеріалів, статей, за заг. ред. О. Д. Святоцького. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 221-229.
17. Паладій Н. Защита географических указаний происхождения товаров в Украине / Н. Паладій // Інтелектуальна власність. – 2001. – № 5-6. – С. 3-14.
18. Проект Угоди про асоціацію України з ЄС. Додаток XXII-С. Географічні зазначення сільськогосподарської продукції і продуктів харчування, згадані у статті 202(3) цієї Угоди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/doccatalog/document?id=5...
19. Розвиток законодавства у сфері охорони географічних зазначень / Офіц. веб-сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/4495>.
20. Система оцінки якості сільськогосподарської продукції за допомогою маркування географічного походження. Сайт Київської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kyiv-obl.gov.ua/.
21. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»: Стратегія від 12.01.2015 № 5/2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
22. Тараненко О.М. Особливості використання географічних зазначень в Україні / О. М. Тараненко // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 232-235.
23. Терес В. Огляд потенціалу якісних продуктів харчування із географічним зазначенням та попит на них в Україні. МБФ «Добробут громад (Heifer-Ukraine) / В. Терес // ТАІЕХ-2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.agroosvita.com/.
24. Шульгіна Л. М. Брендинг : теорія і практика: моногр. / Л. М. Шульгіна, М. В. Лео. – Київ – Тернопіль : Астон, 2011. – 272 с.
25. Alberto Ribeiro de Almeida. EU Legal acts – PDO, PGI and TSG// ТАІЕХ-2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.agroosvita.com/.
26. Audier J. Protection of Geographical Indications in France and Protection of French Geographical Indications in Other Countries/J.Audier// Symposium on the International Protection of Geographical Indications in the Worldwide Context. – 1999. – P.223-243.
27. Baeumer Ludwig. Protection of Geographical Indications under WIPO Treaties and Questions concerning the Relationship between those Treaties and the TRIPS Agreement // Symposium on the International Protection of Geographical Indications in the Worldwide Context. – 1999. – P. 9-39.
28. Chernatony L. Brand Management Through Narrowing the Gap Between Brand Identity and Brand Reputation / Leslie de Chernatony // Journal of Marketing Management, 1999. – P. 157-179.
29. Emilie Lebrasseur. EU legislation requirements and procedures for obtaining geographical indication for agricultural products// ТАІЕХ-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.agroosvita.com/.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2017 р.

Фахове рецензування: 12.05.2017 р.

*

УДК 339.133.057.2

О.М. ГРИБИНЮК, кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
М.А. ЛИСАК, В.М. ПУГАЧОВ, кандидати економічних наук,
старші наукові співробітники
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Еластичність попиту на харчові продукти

Постановка проблеми. Важливою складовою кількісного аналізу поведінки споживачів і прийняття управлінських рішень у торгівлі й виробництві є еластичність попи-

ту. Цей показник визначає ступінь реакції споживачів на зміну цін, доходів, інших чинників, що уможливорює активно використовувати його при розробці маркетингових стратегій та програм насамперед в умовах кризи [1]. Необхідність пошуку шляхів подолання економічної кризи підвищує актуа-

© О.М. Грибинюк, М.А. Лисак, В.М. Пугачов,
2017

льність досліджень еластичності попиту на харчові продукти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання зміни попиту на певні товари під впливом соціально-економічних чинників постійно знаходиться в полі зору дослідників-економістів. Література з питань визначення еластичності попиту доступна з середини минулого століття й наразі нараховує десятки публікацій, зокрема щодо модифікації моделі AIDS (Almost Ideal Demand System). У цьому плані особливу увагу проблемі аналізу поведінки споживачів і визначення еластичності попиту приділили Ц. Ванг [2], Горбунов [3], С.В. Тихонович [4], Фішер [5] та ін.

Мета статті – визначення на основі моделі AIDS еластичність по доходу та цінову еластичність попиту на харчові продукти в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Для визначення еластичності попиту обрано модель AIDS, яку вперше було описано у 1980 році, а в подальшому вона стала основою прикладного аналізу попиту [6]. Один із авторів цієї моделі – А. Дітон у 2015 році одержав Нобелівську премію з економіки. Вибір моделі AIDS зумовлено тим, що вона достатньо обґрунтована теоретично її допускає лінійне наближення без втрати об'єктивності. У рамках цієї моделі загальні витрати на n -товарів дорівнюють:

$$M = \sum_i (p_i q_i), \quad (1)$$

де p_i – ціна i -го товару; q_i – кількість i -го товару [7].

Частка витрат на i -й товар у бюджеті M споживача на всі n -товари визначається:

$$w_i = (p_i q_i) / M; i = 1, \dots, n. \quad (2)$$

Система рівнянь попиту дорівнює [3]:

$$w_i = a_i + \beta_i [(\log(M) \log(P)) + \sum_j \gamma_{ij} \log p_j + \varepsilon_i]; j = 1, \dots, n. \quad (3)$$

Загальний ціновий індекс P має транслогове визначення [3]:

$$\log(P) = a_0 + \sum_j a_j \log p_j + 0.5 \sum_i \sum_j \gamma_{ij} \log p_i \log p_j. \quad (4)$$

Вставивши рівняння (4) у рівняння (3), одержимо систему нелінійних за параметрами рівнянь. На практиці коефіцієнт a_0 попе-

редньо визначається різними методами, або приймається рівним нулю. У своєму дослідженні ми приймаємо його рівним нулю.

На параметри моделі накладаються такі обмеження:

агрегування за критеріями Енгеля вимагає дотримання обмежень:

$$\sum_i \alpha_i = 1; \sum_i \beta_i = 0; \sum_i \gamma_{ij} = 0; j = 1, \dots, n, \quad (5)$$

гомогенність вимагає дотримання таких обмежень:

$$\sum_j \gamma_{ij} = 0; i = 1, \dots, n, \quad (6)$$

симетрія за Слуцьким вимагає дотримання обмежень:

$$\gamma_{ij} = \lambda_{ji}; i, j = 1, \dots, n. \quad (7)$$

З метою моделювання використано пакет для аналізу мікроекономіки статистичного програмного середовища R. Базова частина пакета дає змогу виконувати економетричні оцінки, обчислення похідних, обчислення порогових матриць по відношенню до регресорів, перевіряє функції на монотонність (позитивну чи негативну), на кривизну (квазі-увігнутість, увігнутість, квазі-опуклість, опуклість), створює матриці, які можуть бути використані для встановлення монотонності, й проводити інші види аналізу, зокрема за допомогою поліномів другого ступеня, визначення регресорів та обчислення похідних.

Додатковий пакет уможливорює використовувати систему AIDS для емпіричного аналізу попиту, реалізуючи такі можливості:

здійснення економетричної оцінки, використовуючи метод лінійної апроксимації й ітеративної апроксимації;

пошук коефіцієнта альфа-нуль цінового індексу транслогової функції, який максимізує кореляцію моделі;

опціональний вибір накладання обмежень по однорідності (homogeneity) і симетричності;

перевірку на монотонність і кривизну;

прогноз попиту й відносних витрат частин бюджету;

розрахунок маршаліанських (некомпенсованих) еластичностей по ціні і хіксіанських (компенсованих) еластичностей по ціні та їх стандартних відхилень.

Використовуючи це програмне забезпечення, було розраховано моделі попиту для даних Витрати і ресурси домогосподарств в Україні за 2002-2015 роки, здійснено розрахунки еластичності по доходу й ціновій еластичності попиту на харчові продукти. Також розраховані коефіцієнти моделей попиту, їх статистичні характеристики та оцінка значущості по критерію Стюдента.

Результати розрахунків наведено в табл. 1, де подано коефіцієнти моделей, їх статистичні характеристики та оцінку значущості по критерію Стюдента. Розрахована модель успішно пройшла всі тести на теоретичну відповідність, крім тесту на кривизну. Кое-

фіцієнт детермінації для моделей витрат на хліб дорівнює 0,97, для м'яса – 0,93, для риби — 0,79, для сиру — 0,97, для масла тваринного – 0,92, для олії — 0,97 і для цукру — 0,67. Коефіцієнт детермінації для моделей кількості закупівлі для хліба дорівнює 0,97, для м'яса – 0,99, для риби — 0,95, для сиру — 0,99, для масла тваринного – 0,95, для олії — 0,88 і для цукру — 0,53.

У дослідженні вказується, що для України коефіцієнти еластичності по окремих продуктах харчування коливаються у середньому в межах 0,3-1,8. Як бачимо, висока еластичність на продукти харчування була зафіксована ще в 2005 році [1].

1. Розраховані показники моделювання попиту по кожному з досліджуваних продуктів

Коефіцієнти моделей	Оцінка	Стандартна помилка	t-Стюдента	p(> t) критерій	Значущість
alpha1	0,341	0,017	20,450	<2,2e-16	***
alpha2	0,144	0,027	5,380	1,883e-06	***
alpha3	0,065	0,015	4,228	9,792e-05	***
alpha4	0,052	0,014	3,575	0,0007763	***
alpha5	0,0241	0,009	2,778	0,0076465	**
alpha6	0,119	0,008	14,998	2,2e-16	***
alpha7	0,255	0,025	10,313	4,466e-14	***
beta1	-0,097	0,019	-5,138	4,417e-06	***
beta2	0,155	0,027	5,632	7,686e-07	***
beta3	0,040	0,016	2,580	0,0127897	**
beta4	0,073	0,018	4,101	0,0001483	***
beta5	0,001	0,010	0,109	0,9136797	
beta6	-0,035	0,009	-3,862	0,0003187	***
beta7	-0,137	0,025	-5,405	1,722e-06	***
gamma1_1	0,180	0,031	5,791	4,357e-07	***
gamma1_2	-0,058	0,024	-2,454	0,0175672	*
gamma1_3	-0,040	0,013	-2,982	0,0043780	**
gamma1_4	-0,052	0,020	-2,613	0,0117697	*
gamma1_5	0,029	0,016	1,729	0,0898547	
gamma1_6	-0,016	0,015	-1,091	0,2803411	.
gamma1_7	-0,042	0,033	-1,278	0,2070758	
gamma2_1	-0,058	0,024	-2,454	0,0175672	*
gamma2_2	0,077	0,041	1,860	0,0686	.
gamma2_3	0,096	0,033	2,935	0,0049891	**
gamma2_4	-0,023	0,028	-0,828	0,4114388	
gamma2_5	-0,020	0,030	-0,681	0,4989492	

Продовження табл. 1

gamma2_6	-0,008	0,019	-0,418	0,6778184	
gamma2_7	-0,064	0,042	-1,510	0,1371508	.
gamma3_1	-0,040	0,013	-2,982	0,0043780	**
gamma3_2	0,096	0,033	2,935	0,0049891	**
gamma3_3	0,007	0,029	0,241	0,8106662	
gamma3_4	-0,052	0,019	-2,705	0,0092529	**
gamma3_5	0,018	0,020	0,087	0,9308267	
gamma3_6	-0,015	0,011	-1,369	0,1768940	
gamma3_7	0,002	0,021	0,072	0,9431294	
gamma4_1	-0,052	0,020	-2,613	0,0117697	*
gamma4_2	-0,023	0,028	-0,828	0,4114388	
gamma4_3	-0,052	0,019	-2,705	0,0092529	**
gamma4_4	-0,004	0,031	-0,140	0,8888811	
gamma4_5	0,004	0,027	0,156	0,8768286	
gamma4_6	-0,001	0,013	-0,080	0,9370265	
gamma4_7	0,128	0,032	4,001	0,0002046	***
gamma5_1	0,029	0,015	1,729	0,0898547	
gamma5_2	-0,020	0,030	-0,681	0,4989492	
gamma5_3	0,002	0,020	0,087	0,9308267	
gamma5_4	0,004	0,027	0,156	0,8768286	
gamma5_5	0,038	0,031	1,3201	0,2353168	
gamma5_6	-0,018	0,010	-1,868	0,0675139	
gamma5_7	-0,033	0,025	-1,315	0,1943077	
gamma6_1	-0,016	0,015	-1,091	0,2803411	.
gamma6_2	-0,008	0,019	-0,418	0,6778184	
gamma6_3	-0,015	0,011	-1,369	0,1768940	
gamma6_4	-0,001	0,013	-0,079	0,9370265	
gamma6_5	-0,018	0,010	-1,868	0,675139	
gamma6_6	0,056	0,010	5,465	1,396e-06	***
gamma6_7	0,003	0,015	0,184	0,8549648	
gamma7_1	-0,042	0,033	-1,278	0,2070758	
gamma7_2	-0,064	0,042	-1,510	0,1371508	.
gamma7_3	-0,002	0,021	0,072	0,9431294	
gamma7_4	0,128	0,032	4,001	0,0002046	***
gamma7_5	-0,033	0,025	-1,315	0,1943077	
gamma7_6	0,003	0,015	0,184	0,8549648	
gamma7_7	0,007	0,046	0,151	0,8808285	

Джерело: Розраховано О.М. Грибинуком

*** статистична значущість коефіцієнта на рівні 0,001,

** статистична значущість на рівні 0,01,

* статистична значущість на рівні 0,05.

Розрахована модель успішно пройшла всі тести на теоретичну відповідальність, крім тесту на кривизну. Коефіцієнт детермінації для моделей витрат на хліб дорівнює 0,97, м'ясо – 0,93, рибу – 0,79, сир – 0,97, масло тваринне – 0,92, олію – 0,97 і на цукор – 0,67. Коефіцієнт детермінації для моделей кількості закупівлі для хліба дорівнює 0,97, м'яса – 0,99, риби – 0,95, сиру – 0,99, масла тваринного – 0,95, олії – 0,88 і для цукру – 0,53.

Аналіз показує, що в Україні коефіцієнти еластичності по окремих харчових продук-

тах коливаються у середньому в межах 0,3-1,8. Висока еластичність на харчові продукти спостерігається потягом останнього десятиріччя [8].

На основі моделі AIDS здійснено розрахунки еластичності по доходу, некомпенсованої та компенсованої цінової еластичності попиту на окремі харчові продукти, визначено нормальні (повноцінні) товари, попит на які зростає при збільшенні доходів споживачів (табл. 2).

2. Еластичність попиту на харчові продукти залежно від доходу

p_хліб	p_м'ясо	p_риба	p_сир	p_масло	p_олія	p_цукор
0.5720	1,4788	1,4036	1,5419	1.0287	0.4265	-0.1769

Джерело: Сформовано авторами.

Значення некомпенсованих (маршаліанських) еластичностей споживання продуктів

харчування залежно від ціни за результатами розрахунків наведені в таблиці 3.

3. Некомпенсована цінова еластичність попиту на окремі харчові продукти

	p_хліб	p_м'ясо	p_риба	p_сир	p_масло	p_олія	p_цукор
w_хліб	-0,0549	-0,2024	-0,1546	-0,2114	0,1427	-0,0281	-0,0635
w_м'ясо	-0,3458	-0,8263	0,2249	-0,0924	-0,0814	-0,0744	-0,3333
w_риба	-0,5391	0,9186	-0,9497	0,5384	0,0025	-0,1975	-0,1002
w_сир	-0,5718	-0,2414	-0,4093	-1,0570	0,0107	-0,0641	0,7908
w_масло	0,7134	-0,5213	0,0436	0,1061	-0,0435	-0,4709	-0,8561
w_олія	-0,0706	-0,0524	-0,2229	-0,0093	-0,2794	-0,0193	0,2088
w_цукор	0,0461	-0,3879	0,07	1,1478	-0,2419	0,1466	-0,6055

Джерело: Розраховано авторами.

У таблиці 4 наведено розраховані за моделлю AIDS значення хіксіанських (компен-

сованих) еластичностей споживання продуктів харчування залежно від ціни.

4. Хіксіанські (компенсовані) еластичності споживання продуктів харчування залежно від ціни.

	p_хліб	p_м'ясо	p_риба	p_сир	p_масло	p_олія	p_цукор
q_w_хліб	0,0741	-0,0176	-0,0979	-0,1341	0,1653	0,0069	0,0032
q_w_м'ясо	-0,0123	-0,3489	0,4216	0,1073	-0,0231	0,0162	-0,1608
q_w_риба	-0,2225	1,3717	-0,8104	-0,3488	0,0579	-0,1115	0,0636
q_w_сир	-0,2240	0,2564	-0,2563	-0,8487	0,0715	-0,0304	0,9707
q_w_масло	0,9455	-0,1892	0,1456	0,2451	-0,0029	-0,4079	-0,7361
q_w_олія	0,0255	0,0852	-0,1806	0,0669	-0,2626	0,0069	0,2586
q_w_цукор	0,0062	-0,4450	0,0541	1,1239	-0,2488	0,1358	-0,6261

Джерело: Розраховано авторами.

Розрахунки показують, що м'ясо є нормальним товаром, компліментарними до м'яса є хліб, сир, масло тваринне й цукор. Риба є нормальним товаром і до нього ком-

пліментарні хліб, сир, олія. Сир є нормальним товаром, для нього компліментарними є хліб і риба. Цукор – інферіорний товар (тобто такий, попит на який знижуватиметься з

ростом доходу домогосподарства), компліментарними до цукру є м'ясо та масло. Хліб, масло тваринне й олія мають майже нульове значення хіксіанської компенсованої еластичності (0,074; -0,0029; 0,0069), тому зробити висновки про компліментарність інших продуктів до них неможливо, зазвичай ці продукти компліментарні до інших.

Висновки. Аналіз еластичностей по основних продуктах харчування для України показує, що хліб, олія і масло тваринне є товарами першої необхідності, їхні бюджетні еластичності за доходом позитивні й менші за одиницю, або майже дорівнюють одиниці (масло). Всі інші продукти належать до предметів розкоші, крім цукру, їхня еластичність

за доходом перевищує одиницю. Цукор має негативну бюджетну еластичність, що відносить його до інферіорних (малоцінних) продуктів. Це пояснюється тим, що з ростом доходів споживачі починають більше уваги приділяти своєму здоров'ю, вживати здорову їжу, яка не містить цукру, можливо споживати більше меду, замінників цукру.

Аналіз еластичностей за ціною показує, що компенсована (хіксіанська) еластичність негативна для всіх продуктів, крім хліба та олії, тобто такі продукти, які купують незалежно від ціни на них. Значення їх еластичностей дуже близькі до нуля, 0,0742 для хліба, 0,0069 — для олії).

Список використаних джерел

1. Artushin V. Impacts of the Global Financial and Economic Crisis Upon the Agro-Food Sector of Ukraine's Economy / V. Artushin, M. Kobets, M. Pugachov // *economics and Rural Development*. – 2011. - № 1. - P. 7-17.
2. Wang Z. Forecast Evaluations in Meat Demand Analysis / Z.Wang, D.Bessler // *Agribusiness*. -2003. -Vol.19(4). - P.505-524.
3. Горбунов В.К. Математическая модель потребительского спроса: теория и прикладной потенциал / В.К. Горбунов. - М. Экономика, 2004. -174 с.
4. Тихонович С.В., Модели оценки потребительского спроса. Труды Минского института управления., №1, 2008, -6с.
5. Fisher D. An empirical comparison of flexible demand system functional forms / D. Fisher, A.R.Fleissig, A. Serletis // *Journal of applied econometrics*. -2001. -Vol.16. -P.59-80.
6. Deaton A. An Almost Ideal Demand System / A. Deaton, J. Muellbauer // *American Economic Review*. -1980. -Vol. 70. -P. 312-326.33.
7. Betliy O., Movchan V., Pugachov M. Poverty and social impact analysis of increased natural gas pricer and selected social guarantees in Ukraine. – К.:VAITE, 2011. – 84 p.
8. Pugachov M. The Eurasian Wheat Belt and Food Security. Global and Regional Aspects / S. Gomez y Paloma et al. – Springer International Publishing Switzerland, 2017. – 180 p.

Стаття надійшла до редакції 08.04.2017 р.

Фахове рецензування: 19.04.2017 р.

* * *

Новини АПК

Україна експортувала понад 40 млн т зерна

Станом на 31 травня, за місяць до завершення 2016/17 маркетингового року, Україна експортувала 40,7 млн т зерна, що на 1,7 млн т більше ніж за попередній період.

По культурах було експортовано:

пшениці – 16,7 млн т;
ячменю – 5,3 млн т;
жита – 5,4 тис. т.;
кукурудзи – 18,6 млн т.

Крім того, експортовано 339,4 тис. т борошна.

У 2015/16 МР з України було поставлено на зовнішні ринки 39 млн т зерна, зокрема, пшениці – 16,9 млн т, ячменю – 4,4 млн т, жита – 18 тис. т, кукурудзи – 17,4 млн т. Борошна експортовано 349 тис. т.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 631.5: 334.72:339.137

*Ю.Є. КИРИЛОВ, доктор економічних наук, доцент, ректор
В.Г. ГРАНОВСЬКА, кандидат економічних наук, доцент, докторант
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет»*

Агротехнопарки – інноваційний напрям конкурентоспроможного розвитку підприємств аграрного сектору

Постановка проблеми. Забезпечення конкурентоспроможного розвитку підприємств аграрного сектору має пряму залежність із інноваційним типом розвитку аграрних формувань і потребує пошуку можливості інтеграції підприємництва нового типу в традиційну модель господарювання. При цьому інновації є важелем переведення економіки на конкурентоспроможний тип розвитку. Інноваційність забезпечує формування конкурентної позиції суб'єкта на ринку. Пріоритети управління активно зміщуються у бік пошуку нової інноваційної форми підприємництва, переваги якої сприяли б досягненню головних стратегічних цілей – рентабельності, ефективності й конкурентоспроможності на ринку. Інноваційними чинниками розвитку аграрних підприємств нині є не тільки нові техніка та технології, а й сучасні системи організації праці та виробництва, мотивації, альтернативне підприємництво. Саме ці інноваційні компоненти в комплексі в змозі перетворити виробничу систему, оновлюючи виробничий апарат, готуючи та спонукаючи ефективно його використовувати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Агротехнопарк є багатопрофільною інноваційною структурою, орієнтованою на інтеграцію інтелектуального потенціалу аграрної науки й створення умов для просування в агропромисловий сектор регіону су-

часних наукових ідей, технологій, методів управління. Створення системи агротехнопарків сприяє швидкій апробації передових технологій і вивченню економічної ефективності [13]. Агротехнопарк як інфраструктурний об'єкт підтримки середнього й малого підприємництва покликаний служити формуванню інноваційного середовища в агропромисловому секторі економіки, здійснюючи комплексне сприяння підприємцям, починаючи від формування до досягнення рівня «зрілості» та здатності підприємства самостійно функціонувати на ринку [7].

Законом України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» визначено, що технологічний парк (технопарк) – юридична особа або група юридичних осіб, що діють відповідно до договору про спільну діяльність без створення юридичної особи й без об'єднання вкладів із метою створення організаційних засад виконання проектів технологічних парків із виробничого запровадження наукоємних розробок, високих технологій і забезпечення промислового випуску конкурентоспроможної на світовому ринку продукції [11].

І.В. Антипов [1] та О. І. Продиус [12] розглядають агротехнологічний парк як науково-виробничий комплекс сільських територій. До головної місії даного комплексу належить активізація розвитку малого й середнього агробізнесу на інноваційній основі. Забезпечення виконання місії досягається взаємодією інноваційно-технологічного, економічно О. О. Дорошко розглядає тех-

нологічні парки з погляду їх організаційно-правової форми, мети функціонування й цілі, яка спрямована на формування інноваційного середовища [3]. Н.І. Чухрай [15] наголошує на необхідності створення агротехнопарків у межах парасолькових структур. Це полегшує інформаційні, управлінські, ресурсні потоки та скорочує терміни між науковою розробкою та її використанням у виробництві.

Узагальнюючи наукові підходи до парадигми технопаркових структур, їх можна об'єднати у три групи: як економічно вільну зону реалізації інноваційних проектів; як чинник розвитку малого та середнього підприємництва на конкурентній основі; як зону комерціалізації наукових розробок й інтеграції їх у масове стандартизоване виробництво. Проте потребують подальшого наукового дослідження умови, середовище та чинники активізації розвитку технопаркових структур в аграрному секторі економіки України.

Мета статті – дослідження особливостей розвитку агротехнопарків як інноваційного напрямку конкурентоспроможного розвитку підприємств аграрного сектору в умовах їх інтегрування до світової системи господарських відносин.

Виклад основних результатів дослідження. Розвиток підприємств аграрного сектору економіки України здійснюється під

впливом процесів глобалізації, які потребують удосконалення існуючої системи господарювання, підвищення їх конкурентоспроможності, а також активізації здатності вчасно реагувати й адаптуватися до змін економічного середовища. Перехід на інноваційний шлях розвитку передбачає вибір найефективніших технічних, технологічних і організаційно-економічних рішень на основі досягнень науки й техніки. Основним чинником формування конкурентних підприємств на ринку та підвищення рівня їх конкурентоспроможності є використання інноваційних технологій і сучасної техніки в процесі діяльності. Це сприяє збільшенню виробництва конкурентоспроможної продукції при раціональному використанні наявних ресурсів.

На нинішній час інноваційна політика аграрних підприємств є суттєвим важелем забезпечення їх структурної перебудови, розширення асортиментного переліку та насичення ринку якісною конкурентоспроможною продукцією. Перехід до інноваційної моделі означає не тільки стабілізацію, але й поступове підвищення технічного і технологічного рівня національного виробництва, наближення його до групи технологічно розвинутих країн світу. На рисунку 1 відображено складові інноваційної моделі конкурентоспроможного розвитку аграрних підприємств.

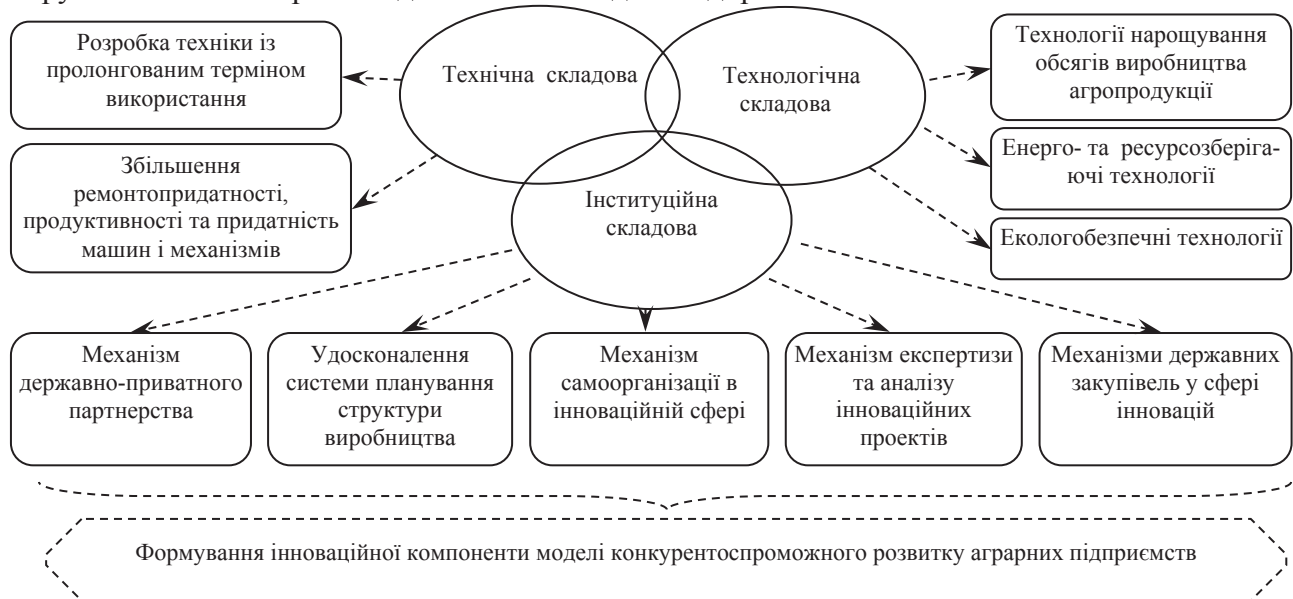

Рис. 1. Компоненти інноваційної моделі конкурентоспроможного розвитку аграрних підприємств

Джерело: Сформовано авторами.

Національними пріоритетами у сфері інноватики підприємств аграрного сектору є: активне використання енерго- та ресурсозберігаючих технологій при виробництві, зберіганні й переробці сільськогосподарської продукції; впровадження сучасних технологій та розробок у сфері забезпечення нарощування обсягів виробництва продукції сільського господарства й насичення вітчизняного ринку доступними та якісними продуктами; застосування екологобезпечних способів виробництва, турбота про екологічну безпеку виробництва; розвиток національного машинобудування, що забезпечить аграріїв новими машинами й механізмами, які ремонтпридатніші, мають вищу продуктивність і термін служби.

Інноваційний розвиток підприємств аграрного сектору економіки України знаходиться на початковій стадії. Попитом користується інноваційний продукт, що в короткостроковому періоді гарантує економічну ефективність та мінімальні ризики запровадження. Також причиною низької інноваційної активності аграрних підприємств є гострий «інвестиційний голод», що стримує їхній розвиток, спричиняє зростання рівня безробіття, трудової міграції й еміграції, консервує бідність населення. Так, за даними UNCTAD за 2015 рік прямі іноземні інвестиції на душу населення в Україні становили менше 1,4 тис. дол. США на людину, тоді як в Польщі – 5,6; у Чехії – 10,7; у США – 17,4 тис. дол. США [5]. Саме з цих причин сільськогосподарське виробництво характеризується зниженням техніко-технологічного рівня та низьким рівнем освоєння агроінновацій.

Окрім зазначених складових важливим є й організаційне оновлення аграрних підприємств, вибір інноваційних форм організації виробництва. За даними Державної служби статистики України, на початок 2016 року в країні функцінувало 51926 аграрних підприємств різних організаційних форм і типів власності, що майже на 8 % менше проти 2012 року. Із них переважну більшість мають фермерські господарства – 38850 од., або 74,5 %. Меншою за 1 % є частка підприємств державної форми власності – 241 од. та виробничих кооперативів – 596 од. При-

бутки за результатами діяльності у 2015 році одержали 88,9 % суб'єктів господарювання. Найнижчою рентабельністю й збитковістю деяких видів продукції характеризуються підприємства державної форми власності. В них збитковим є виробництво овочів (–15,1 %), м'яса великої рогатої худоби (–29,3 %) та вовни (–81,1 %). Найвища результативність у господарських товариствах і підприємствах приватної форми власності, рентабельність виробництва окремих видів продукції тут становить відповідно: зернові – 43,3 та 44,2 %; насіння соняшнику – 81,8 та 81,7 %; овочі – 53,7 та 43,3%; яйця курячі – 60,1 і 45,4 %.

Вибір інноваційної альтернативної форми аграрного утворення, що дала б змогу задовольнити виробничі потреби в умовах обмеженості ресурсів, є головним пріоритетом їх конкурентоспроможного розвитку. При цьому досягається синергетичний ефект, що полягає в узгодженні різних складових системи управління підприємством та їх комплексному використанні для досягнення економічного зростання. Задля подолання існуючих диспропорцій доцільним є створення й використання точкової технології інноваційної діяльності, що уможливить на конкретній сільській території концентрувати інноваційний потенціал, утворювати «точки економічного зростання», бази апробації нових технологій. Саме таким полігоном є агротехнопарк, або агропарк. Технопаркові структури – достатньо широко розповсюджена форма господарювання у світі, що сприяє швидкій комерціалізації наукового продукту у виробничу сферу.

Згідно з визначенням Міжнародної асоціації технологічних парків ідентичними є категорії "технологічний парк", "технологічний ареал", "дослідницький парк" і "науковий парк" [8]. Організаційні структури технопаркового типу є ключовим елементом розвитку інноваційної структури аграрного сектору економіки України [2, 6].

Чинним законодавством [9-11] визначаються правові, економічні й організаційні засади формування цілісної системи пріоритетних напрямів інноваційної діяльності суб'єктів господарювання, в тому числі, аграрного сектору економіки України. Відпо-

відно до Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [10] пріоритетними в аграрному секторі, зокрема, є інноваційні проекти середньострокового терміну реалізації. Заходами їх реалізації визначено розвиток інноваційної інфраструктури, а саме: інноваційних центрів, технологічних парків, наукових парків, технополісів, інноваційних бізнес-інкубаторів, центрів трансферу технологій, інноваційних кластерів, венчурних фондів тощо.

За інформацією Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації, в агросекторі України зареєстровано єдиний технологічний парк «Агротехнопарк», створений на базі Національного університету харчових технологій [10].

Законом визначено форми, види й джерела фінансування агротехнопарків як інноваційних структур аграрного сектору, проте значного поширення дані формування не мають. Основними напрямками та пріоритетами діяльності агротехнопаркових структур визначено: системи і технології захисту, відновлення й підвищення родючості ґрунтів, точного землеробства, мінімального обробітку, органічного збагачення та мікробіологічного синтезу; високопродуктивні технологічні комплекси, техніка та засоби механізації для галузей сільського господарства, переробної та харчової промисловості; технології й обладнання для високопродуктивної селекційної діяльності в рослинництві, тваринництві, птахівництві та рибористві; нові біопрепарати й засоби захисту рослин і тварин, обладнання й технології їх виробництва; сировини рослинного і тваринного походження, нова продукція та матеріали, харчові продукти з високими оздоровчо-профілактичними властивостями; виробництво, обладнання і технологічні процеси переробки й утилізації відходів, альтернативні джерела енергії та енергетична сировина в агропромисловому комплексі [13].

Нині ці структури повною мірою не виконують своїх основних функцій щодо створення й виробництва високотехнологічної продукції, координування діяльності науки, вищої школи та підприємств реального сектору економіки, органів місцевого самоврядування. При зміні підходу до управління

даними інноваційними формами очікуються такі позитивні зрушення: сформувані системи господарських відносин між підприємствами різних форм і розмірів; сформувані бізнес – середовище підтримки малого аграрного бізнесу, забезпечити сприятливе інформаційне середовище та інтеграцію малих форм господарювання до інноваційного середовища, забезпечити зв'язки між галузями й сферами, такими як виробництво, харчова промисловість, переробка, торгівля тощо.

Інноваційні структури технопаркового типу є формою розвитку сільських територій, способом інтегрування аграрної науки, виробництва та управління підприємствами аграрного сектору, чинником сприяння інноваційної активності суб'єктів господарювання щодо запровадження досягнень науково-технічного й технологічного характеру. Важливим акцентом дослідження є створення соціальної, правової та матеріальної бази для посилення інноваційного підприємництва.

Агротехнопарк (агропарк) – це комплексний інфраструктурний об'єкт інноваційної діяльності (рис. 2), орієнтований на інтеграцію інтелектуального потенціалу аграрної науки, який проводить свою діяльність по всіх циклах інноваційного процесу: розробка наукомісткої науково-технічної продукції, її випробування, освоєння виробництвом і широкомасштабна реалізація.

Конкурентоспроможний розвиток агроформувань прямо пов'язаний із інфраструктурним та організаційним оновленням. Отже, розвиток і функціонування даних типів господарських структур уможливить забезпечити: активізацію та інноваційний розвиток малого підприємництва на селі; поліпшення якості сільськогосподарської й харчової продукції; інтеграцію сільгоспвиробників, що займаються виробництвом аграрної продукції, зі сферами переробки та реалізації; зниження витрат виробників. Вищезазначене досягається інтеграцією малих підприємств до системи міжгосподарських і науково-виробничих зв'язків, застосуванням нових способів виробництва, обробки та переробки сільськогосподарської продукції, встановленням нових зв'язків, створенням логістичних і розподільчих центрів, кооперацією діяльності в рамках агропарків.

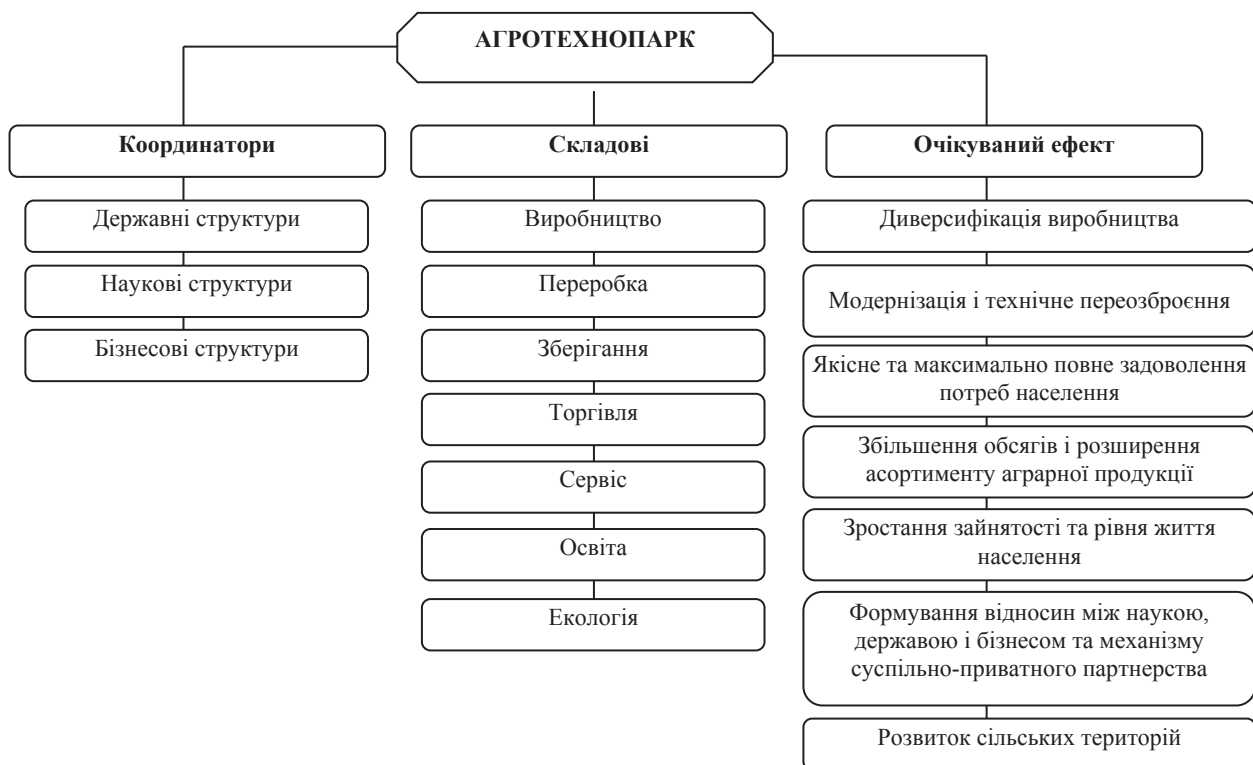

Рис. 2. Функціональне значення створення агротехнопарків

Джерело: Сформовано авторами.

Передумовами створення агротехнопарків є динамічний розвиток національного ринку аграрної продукції, прискорене інтегрування у світовий простір, розширення можливості нарощування обсягів експорту сільськогосподарської продукції та зростання попиту на органічну продукцію. Також до чинників доцільності створення агропарків нами віднесено полегшення умов для їх суб'єктів щодо виготовлення й реалізації конкурентоспроможної продукції, що відповідає світовим стандартам якості та безпеки.

Аналізуючи світовий досвід, слід зазначити, що в Польщі нині в 14 спеціальних економічних зонах функціонує 77 індустріальних і технологічних парків. Відповідне законодавство, що регулює діяльність таких зон, було розроблене ще в 1994 році – "The Polish Act of 1994 on Special Economic Zones". Перша спеціальна економічна зона в Польщі була створена в 1995 році (Mielec SEZ). Всі інші польські СЕЗ були засновані у другій половині 1990-х років. За 10 років реальний ВВП країни зріс на 50%, а експорт – збільшився майже втричі. До 2010 року в Туреччині було створено 148 індустріальних парків, або так званих організованих промис-

лових зон (на нинішній час їх вже більше 215). Дана форма організації виробництва є економічно ефективною й у масштабах найбільших країн світу, таких як Китай та США, так і в зовсім невеличких, таких як Сінгапур чи навіть Македонія [5]. Основна частина фінансування технопарків у Західній Європі здійснюється державою: у Великій Британії – 62 %, Німеччині – 78, Франції – 74, Нідерландах – близько 70, Бельгії – майже 1 % [5].

У структуру агротехнопарку входять навчальні заклади, дорадчі та консультаційні центри, інститути перепідготовки кадрів, науково-дослідні установи. Основною їх функцією є постачання споживачеві інтелектуального чи матеріального продукту. Це формує конкурентні переваги даної організаційної форми господарювання, які полягають у тому, що вони дають змогу здійснювати апробацію й адаптацію наукових розробок відповідно до зональних умов і вимог сільськогосподарського виробництва. Це відбувається залученням регіональних науково-дослідних інститутів, агроуніверситетів, консультативних, науково-виробничих структур, а також редакцій відповідних

галузових журналів, фермерських навчальних пунктів тощо [17].

На території агротехнопарку доцільна організація навчання та перепідготовки підприємців малого бізнесу інноваційної спрямованості, здійснювана в структурному підрозділі агротехнопарку – бізнес-інкубаторі. Технопарки покликані сприяти раціональному розміщенню продуктивних сил і, зокрема, створення умов для перетворення менш економічно розвинених регіонів у науково-промислові зони з високим рівнем життя, стимулювання господарського розвитку депресивних регіонів, подолання соціально-економічних диспропорцій сільських територій (рис. 3).

Агротехнологічні парки є частиною продовольчих кластерів та забезпечують споживача своїм продуктом опосередковано. Унікальність механізму формування й розподілу продукту агротехнологічного парку полягає у тому, що вироблений продукт кожного центру концентрується біля зони ма-

сового споживання у розподільчих, логістичних чи оптових центрах [18]. Центри прийому, накопичення та первинної обробки сільгосппродукції в місцях виробництва (локальні центри обробки) призначені для приймання виробленої продукції від виробників, її накопичення, первинної переробки й передачі. У таких центрах можуть проводитися як найпростіші операції (тимчасове складування та фасування овочів при збиранні врожаю), так і складніші (міні – бійня для худоби або чистка та первинна санітарна обробка коренеплодів). Агротехнопарк являє собою об'єднання на одній території кількох взаємозв'язаних високотехнологічних виробництв і сервісів. Продукція, одержана в одному центрі (наприклад, виробництво), може служити вихідним матеріалом для іншого центру (переробка). Сервісні служби, такі як склади й овочесховища, можуть обслуговувати всіх учасників формування.

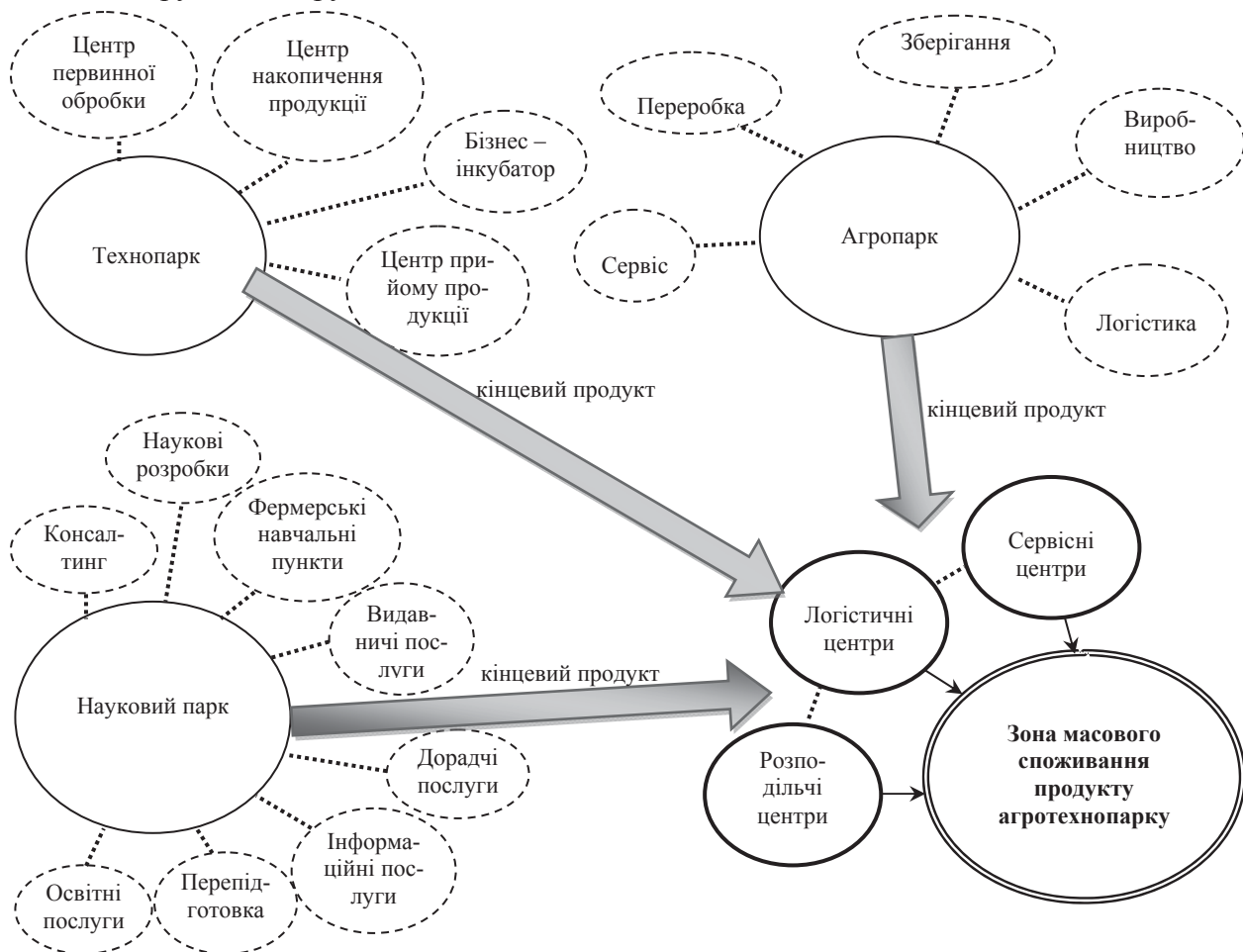

Рис. 3. Механізм формування і розподілу продукту агротехнологічного парку

Джерело: Сформовано авторами.

Агротехнологічні парки орієнтовані на високотехнологічне виробництво, зберігання, переробку, передпродажну підготовку, а також надання логістичних, сервісних та інших послуг. Ефект від запровадження даного механізму полягає в ефективнішому використанні загальної інфраструктури й утворенні інтегральних форм об'єднань і ланцюжків поставки. Залежно від території склад елементів агропарку може змінюватися. Агротехнологічні парки покликані розвивати інфраструктурне забезпечення сільських територій, поєднуючи в такі сфери виробництво, сервісне обслуговування, переробку, зберігання, торгівлю та освіту.

Відповідно до галузевих і регіональних умов до складу агропарку можна включати різні компоненти: тепличний комплекс, овочесховище, цех фасування й упаковки, багатотемпературні склади, завод із виробництва гофротари, оптовий ринок, електронний аукціон з продажу сільськогосподарської продукції, транспортне підприємство, навчально-виробничий центр та інші елементи. Кінцевим продуктом кожної «технологічної лінії» повинен стати товар глибокого ступеня переробки з високою доданою вартістю. Розташування ланцюжка підприємств на одній території знижує логістичні витрати. Активний розвиток агропаркових структур передбачає постійне удосконалення їх інфраструктурного та сервісного забезпечення, високий рівень технологічних і виробничих процесів. Ці структури являють собою велику сільськогосподарську територію, отже її ефективний розвиток знаходиться у прямій залежності із диверсифікацією виробництва. Доцільним є створення ферм, пташників, зернотоку, механізованого парку, пасіки, молокозаводу, м'ясного цеху, плодівих садів тощо. Кожний виробничий напрям взаємозв'язаний та організаційно і логічно поєднаний з іншим. У числі іншого на території агропарку розміщуються підприємства з переробки та упаковки продуктів харчування, цехи з виробництва комбікормів або переробки органічних добрив [21].

Ці сучасні сільськогосподарські хаби – універсальний майданчик, ядром якого є велика логістична зона, що складається з овочесховищ і складів, у тому числі холодиль-

них. Доцільним є створення тут багатофункціональних баз дрібнооптової та роздрібною торгівлі, виставкових павільйонів, майданчиків для ділових переговорів, готелів і сервісних центрів для ремонту сільгосптехніки. Основними споживачами продукції та послуг агротехнологічного парку є великі підприємства роздрібною торгівлі, а також підприємства громадського харчування і супермаркети. Так, частка цього сегмента в державах Європи й Америки досягає 50 %.

Висновки. Забезпечення конкурентоспроможного розвитку аграрних підприємств, що ґрунтується на створенні нових інноваційних структур типу агротехнопарків, дає змогу сформувати систему електронного сільського господарства, оптимізувати систему субсидування, розвивати кооперацію та агрострахування, створити сприятливі умови для залучення в галузь інвестицій і нових технологій, запроваджувати нові форми виробництва. Реалізація інноваційного проекту у вигляді створення агротехнопарку також уможливить виявити потенціал малого та середнього підприємництва, збільшить податкові надходження до бюджетів усіх рівнів. Інноваційна модель розвитку забезпечує концентрацію ресурсів на пріоритетних напрямках технічного оновлення виробництва, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції на внутрішньому й зовнішньому ринках.

Конкурентною перевагою агротехнологічних парків є створення замкнутої інфраструктури, що об'єднує всі ланки агровиробництва. До економічних аргументів поширення агротехнопаркових структур віднесено можливість використання відходів переробних ліній або борошномельних цехів у виробництві комбікормів, у свою чергу гній від ферм використовується як сировина для виробництва біологічних добрив (компосту) або біогазу тощо. Формування подібних агропромислових кластерів дає можливість суттєво економити на створенні інфраструктури та підтримці її в робочому стані, скорочуються витрати і на транспортні перевезення. Така локалізація виробничих процесів дає змогу ефективніше використовувати потенціал фахівців, оптимізувати запровадження розробок сучасної агронауки й ви-

сокотехнологічного обладнання. Очікуваними позитивними результатами є: диверсифікація виробництва, модернізація і технічне переозброєння діючих підприємств; створення високотехнологічної конкурентоспроможної екологічно чистої продукції; надання високоякісних послуг; якісно нове та максимально повне задоволення потреб населення в продукції переробки підприємств, що відповідає світовим стандартам якості; збільшення обсягів і розширення асортименту продукції; зростання зайнятості й рівня життя населення на даних сільсь-

ких територіях та їх розвиток; збільшення експортного потенціалу держави.

При створенні агротехнопарку необхідні координація й згуртованість дій державних, наукових і бізнесових структур, оскільки засновниками агротехнопарку повинні стати органи влади, наукові та навчальні установи, підприємства, фінансові інститути, представники бізнесу. Це сформує нові відносини між наукою, державою й бізнесом, а механізм суспільно-приватного партнерства може стати дієвим інструментом забезпечення конкурентоспроможного розвитку аграрних підприємств.

Список використаних джерел

1. Антипов І.В. Інноваційний розвиток національної економіки в контексті створення інноваційних інфраструктур в освітній галузі / І.В. Антипов // Зб. наук. пр. Донецького держ. ун-ту управління. – 2010. – Вип. 148. – С. 1-8.
2. Гордієнко В.П. Інноваційний розвиток регіонів на основі технопаркової концепції / В.П. Гордієнко // Економічний простір. – 2011. – № 46. – С. 37 – 44.
3. Дорошко О.О. Технопарки як засіб стимулювання інноваційної діяльності [Електронний ресурс] / О.О. Дорошко // Ефективна економіка. – 2011. – № 1 – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=507>.
4. Задорожна Л.М. Оцінка стану інституційного забезпечення розвитку ринку інновацій в аграрній сфері / Л. М. Задорожна // Молодий вчений. – 2015. – № 7(22). – С. 70 – 75.
5. Індустріальні парки – навіщо вони Україні? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.business.ua/sunflower/ndustr_aln_parki_v_ukra_n_m_fi_ta_real_-354722/.
6. Жидяк О.Р. Інноваційний розвиток підприємств аграрної сфери: регіональний аспект [Електронний ресурс] / О.Р. Жидяк // Економіка: реалії часу. Наук. журнал. – 2012. – № 2 (3). – С. 165 – 168. – Режим доступу до журн.: <http://www.economics.opu.ua/n3.html> [03.07.2016].
7. Кирилов Ю.Є. Методологічні орієнтири розвитку аграрного сектору України в умовах глобалізації / Ю. Є. Кирилов // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 104-107.
8. Не інноваційна Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://3222.ua/article/ne_innovatsyna_ukrana.htm.
9. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.
10. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 08.09.2011 № 3715-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>.
11. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків: Закон України від 16.07.1999 № 991-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/991-14>.
12. Продіус О.І. Інноваційний розвиток промисловості: реалії та перспективи // Вісн. Хмельницького нац. ун-ту / О.І. Продіус. – 2010. – № 1. – Т. 1. – С. 106-109.
13. Стратегічні напрями інституційного забезпечення розвитку аграрного сектору в Україні. – К.: НІСД, 2014. – 46 с.
14. Уханова І.О. Розвиток та функціонування технопарків: світовий досвід та специфіка в Україні / І.О. Уханова: моногр. – Одеса, 2012. – 132 с.
15. Чухрай Н.І. Інноваційний розвиток України: основні бар'єри та напрями їх подолання / Н.І. Чухрай // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2008. – № 633. – С. 761 – 766.
16. Epl scope 2013 Le baromètre des Entreprises publiques locales [Electronic resource] / The Federation of Local public enterprises. – Mode of access: http://www.lesepl.fr/pdf/Eplscope_barometre_Epl_2013.pdf.
17. Kappeler Andreas. Public-Private Partnership in Europe – before and during the recent financial crisis [Електронний ресурс] / Andreas Kappeler, Mathieu Nemoz // Economic and Financial Report 2010/04, July 2010. – Режим доступу : http://www.eib.org/efec/resources/efr_efec_ppp_report1.pdf.
18. Market Update Review of the European PPP Market in 2014 [Електронний ресурс] / European PPP Expertise Centre. – 8 p. – Режим доступу: http://www.eib.org/efec/efec_market_update_2014_en.pdf.
19. Paving the Way: Maximizing the Value of Private Finance in Infrastructure, World Economic Forum's 2010 study, The World Bank, from <http://ppi.worldbank.org>.
20. Reginato A. Cooperación público-privada: Construir y financiar infraestructuras para el agua / A. Reginato // Mundo Proactiva. – 2009, JulioSeptiembre. – № 5. – P. 6-9.
21. UK Private Finance Initiative Projects: Summary data as at March 2012 [Electronic resource] / HM Treasury. – 10 p. – Mode of access: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/207369/summary_document_pfi_data_march_2012.pdf.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2017 р.

Фахове рецензування: 27.04.2017 р.

*

УДК 631.11.005 (477)

*М.Г. МИХАЙЛОВ, кандидат технічних наук, докторант
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Методичні засади вдосконалення системи матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників

Постановка проблеми. З розвитком продуктивних сил, використанням досягнень науки й техніки відбуваються якісні та структурні зміни речового складу матеріально-технічної бази, а також організаційно-виробничої структури системи постачання, обслуговування й використання.

Розвиток матеріально-технічної бази передбачає запровадження інновацій і реалізацію процесів удосконалення техніки й технологій, реорганізацію виробництва всіх галузей національної економіки, появу нових, економічно ефективніших галузей виробництва, комплексну механізацію та автоматизацію виробничих процесів, широке застосування засобів хімізації, нових видів енергії, матеріалів, всебічне, раціональне використання матеріальних і природних ресурсів, органічне поєднання науки з виробництвом та прискорення темпів науково-технічного прогресу, що неможливо без удосконалення системи матеріально-технічного забезпечення.

Для елементів матеріально-технічної бази характерні постійний рух і вдосконалення. Результатом науково-технічного прогресу є поява нових видів матеріалів та енергії, вдосконалення технології виробництва. Стан матеріально-технічної бази у певний момент часу визначає виробничо-технічний потенціал підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливу увагу проблемі вдосконалення системи матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників приділяли у своїх наукових працях відомі вчені-економісти: В.Г. Андрійчук [1], М.І. Герун [9], Я.М. Гінзбург [3], О.М. Голованов [4], О.В. Захарчук [5], П.Р. Буніч [2], М.М. Могилова [9], П.П. Пасічник, Г.М. Підлісецький [9], А.П. Покин'ячереда [10], П.Т. Саблук [11], С.С. Сергєєв [12] й ін. Більшість дослідників даної проблеми передбачає вдосконалення матеріально-технічного забезпечення у здійсненні інновацій та реалізації процесів вдосконалення техніки й технологій, розвитку економічно ефективніших підгалузей виробництва, комплексної механізації та автоматизації виробничих процесів, а також широкого застосування засобів хімізації, нових видів енергії.

Мета статті – узагальнення й розробка організаційно-економічного механізму матеріально-технічної модернізації аграрних підприємств у контексті розбудови науково-методичного базису його формування та ефективного використання.

Виклад основних результатів дослідження. Матеріально-технічна база галузей суспільного виробництва різниться речовими й структурними особливостями, що зумовлено відмінностями у використовуваних технологіях виробництва, різним поєднанням у них технічних і природних факторів.

© М.Г. Михайлов, 2017

Стаття надійшла до редакції 11.04.2017 р.

Фахове рецензування: 27.04.2017 р.

*

УДК 631.11.005 (477)

*М.Г. МИХАЙЛОВ, кандидат технічних наук, докторант
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Методичні засади вдосконалення системи матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників

Постановка проблеми. З розвитком продуктивних сил, використанням досягнень науки й техніки відбуваються якісні та структурні зміни речового складу матеріально-технічної бази, а також організаційно-виробничої структури системи постачання, обслуговування й використання.

Розвиток матеріально-технічної бази передбачає запровадження інновацій і реалізацію процесів удосконалення техніки й технологій, реорганізацію виробництва всіх галузей національної економіки, появу нових, економічно ефективніших галузей виробництва, комплексну механізацію та автоматизацію виробничих процесів, широке застосування засобів хімізації, нових видів енергії, матеріалів, всебічне, раціональне використання матеріальних і природних ресурсів, органічне поєднання науки з виробництвом та прискорення темпів науково-технічного прогресу, що неможливо без удосконалення системи матеріально-технічного забезпечення.

Для елементів матеріально-технічної бази характерні постійний рух і вдосконалення. Результатом науково-технічного прогресу є поява нових видів матеріалів та енергії, вдосконалення технології виробництва. Стан матеріально-технічної бази у певний момент часу визначає виробничо-технічний потенціал підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливу увагу проблемі вдосконалення системи матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників приділяли у своїх наукових працях відомі вчені-економісти: В.Г. Андрійчук [1], М.І. Герун [9], Я.М. Гінзбург [3], О.М. Голованов [4], О.В. Захарчук [5], П.Р. Буніч [2], М.М. Могилова [9], П.П. Пасічник, Г.М. Підлісецький [9], А.П. Покин'єв [10], П.Т. Саблук [11], С.С. Сергєєв [12] й ін. Більшість дослідників даної проблеми передбачає вдосконалення матеріально-технічного забезпечення у здійсненні інновацій та реалізації процесів вдосконалення техніки й технологій, розвитку економічно ефективніших підгалузей виробництва, комплексної механізації та автоматизації виробничих процесів, а також широкого застосування засобів хімізації, нових видів енергії.

Мета статті – узагальнення й розробка організаційно-економічного механізму матеріально-технічної модернізації аграрних підприємств у контексті розбудови науково-методичного базису його формування та ефективного використання.

Виклад основних результатів дослідження. Матеріально-технічна база галузей суспільного виробництва різниться речовими й структурними особливостями, що зумовлено відмінностями у використовуваних технологіях виробництва, різним поєднанням у них технічних і природних факторів.

© М.Г. Михайлов, 2017

Наприклад, природні ресурси у промисловості, в основному, виступають як предмети праці, але в сільськогосподарській галузі вони можуть бути і як основні засоби.

Як і будь-яка інша сфера матеріального виробництва, сільськогосподарське виробництво потребує комплексного забезпечення матеріальними ресурсами та озброєння праці сучасними технічними засобами виробництва, що уможлиблює впроваджувати прогресивні технології вирощування культур і ведення тваринництва [2].

Нині прийнято класифікувати матеріально-технічні ресурси сільськогосподарських підприємств за кількома ознаками, наприклад, за видами діяльності (функціональним призначенням), організаційним відокремленням, формами власності, походженням, матеріально-речовим складом та іншими ознаками.

Класифікація за матеріально-речовим складом є основною. Вона окреслює речовинно-фізичний набір ресурсів, їх кількість або обсяг, загальні технічні параметри. Речова форма матеріально-технічних ресурсів дає змогу визначити можливості їх використання для соціально-економічного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Класифікація матеріально-технічних ресурсів за функціональним призначенням відображає їхню галузеву спрямованість і можливості розподілу та використання ресурсів за видами діяльності. Таку класифікацію часто використовують для опису матеріально-технічних ресурсів сільськогосподарських підприємств, їх матеріально-технічної бази.

Машинно-технологічний парк є найважливішою складовою матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва. До його складу входять трактори, комбайни, причіпні та начіпні сільськогосподарські машини, самохідні транспортні засоби, передбачені технологією виконання сільськогосподарських робіт у рослинництві, а також машини для післязбиральної обробки зерна, виконання трудомістких процесів у тваринництві й інші.

Аграрна реформа, розпочата в 1999 році, головною метою визначала забезпечення сталого зростання виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення його еко-

номічної ефективності за рахунок зміни форм власності та господарювання, виробництва конкурентоспроможної продукції й створення умов вільної торгівлі [11].

У ході проведення реформи ліквідація системи державної підтримки, орієнтація лише на ринкові відносини себе не виправдали. Відмова держави від управління економічними процесами в умовах переходу до ринку призвела до формування нееквівалентного товарообміну між сільським господарством і промисловістю, що поставляє йому матеріальні ресурси. Для сільськогосподарських підприємств у цих економічних умовах стало неможливо проводити оновлення матеріально-технічної бази, оскільки через відсутність необхідних коштів вони залишилися без власних джерел фінансування, що уповільнило процеси оновлення та розвитку як матеріально-технічної бази, так і робочої сили [5, 9].

Уповільнення процесу оновлення матеріально-технічної бази сільського господарства негативно позначається на результатах виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, що виражається у зниженні обсягів виробленої продукції й погіршення її якості, підвищенні ризиків настання економічної кризи.

Автори [13, с. 285] при дослідженні специфіки управління процесами формування та використання машинно-тракторного парку виявили ключові напрями його впливу на стійкість розвитку господарюючих суб'єктів: «зростання обсягів виробництва і поліпшення якості продукції за рахунок дотримання оптимальних строків та якості проведення окремих технологічних операцій; зниження собівартості механізованих польових робіт і, відповідно, збільшення обсягів сільськогосподарської продукції за рахунок оптимізації складу й структури машинно-тракторного парку, раціонального комбінування агрегатів; мінімізацію інвестиційних витрат на відтворення активної частини основних засобів через використання раціональних схем коригування структури матеріально-технічного постачання; облік факторів ризику та невизначеності при обґрунтуванні перспективного складу й структури машинно-тракторного парку».

Таким чином, удосконалення системи матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників і, насамперед, їх матеріально-технічної бази, формування організаційно-економічного механізму в умовах інноваційно-орієнтованої економіки уможливорює підвищити ефективність роботи та забезпечити їх стійке функціонування.

Реалізація цього механізму має проводитися на всіх рівнях: на державному – урядом країни, на обласному – адміністрацією областей, на районному – адміністрацією районів і сільськогосподарськими організаціями.

Структурна схема організаційно-економічного механізму матеріально-технічної модернізації сільськогосподарських підприємств представлена на рисунку.

Організаційно-економічний механізм матеріально-технічної модернізації включає:

оцінку забезпеченості та відтворення технічних ресурсів, виявлення основних тенденцій розвитку ринку сільськогосподарської техніки (основними показниками оцінки є вікова структура парку техніки, показники оновлення й вибуття сільськогосподарської техніки);

державні заходи стимулювання технічної модернізації бази (розробка заходів, що не суперечать вимогам СОТ, які підлягають економічному стимулюванню, організаційні заходи щодо формування сучасної технічної бази для сільськогосподарських виробників (до таких заходів можна віднести створення організаційних структур на основі кооперації сільськогосподарських виробників між собою з метою підвищення технічної оснащеності виробництва, встановлення тісних контактів між науковим співтовариством, державними структурами, фінансовими інститутами й сільськогосподарськими організаціями).

На рівні сільськогосподарських підприємств необхідно:

обґрунтувати параметри оптимальної (раціональної) виробничої структури підприємств та їх розмірів на основі використання інтенсивних технологій, що забезпечують скорочення числа різних марок техніки і потреби в ній;

освоїти різні форми організації використання техніки й механізми їх реалізації з метою забезпечення своєчасної підготовки техніки до роботи, постачання підприємств запасними частинами, нафтопродуктами тощо;

забезпечити підприємства досконалими та недорогими засобами для діагностування;

використовувати найманих висококваліфікованих працівників у напружені періоди для організації багатозмінного застосування техніки, для цього в областях необхідно мати ринок праці відповідних працівників;

розробити й організувати систему підготовки і перепідготовки кадрів з метою підвищення їх кваліфікації.

Матеріально-технічна модернізація на рівні сільськогосподарського підприємства є одним із елементів активної адаптації до мінливих умов на ринку сільськогосподарської продукції. Слід зазначити, що реалізація організаційно-економічного механізму матеріально-технічної модернізації сільського господарства повинна ґрунтуватися за об'єктивною оцінкою рівня технічної оснащеності, формування адекватних механізмів фінансування, з урахуванням кон'юнктури ринку сільськогосподарської техніки, використовуваних технологій.

Головним стримувальним фактором технологічної модернізації та впровадження інновацій є нинішній стан машинно-технологічного парку сільського господарства. Тому оцінку результатів модернізації слід проводити за видами ефективності:

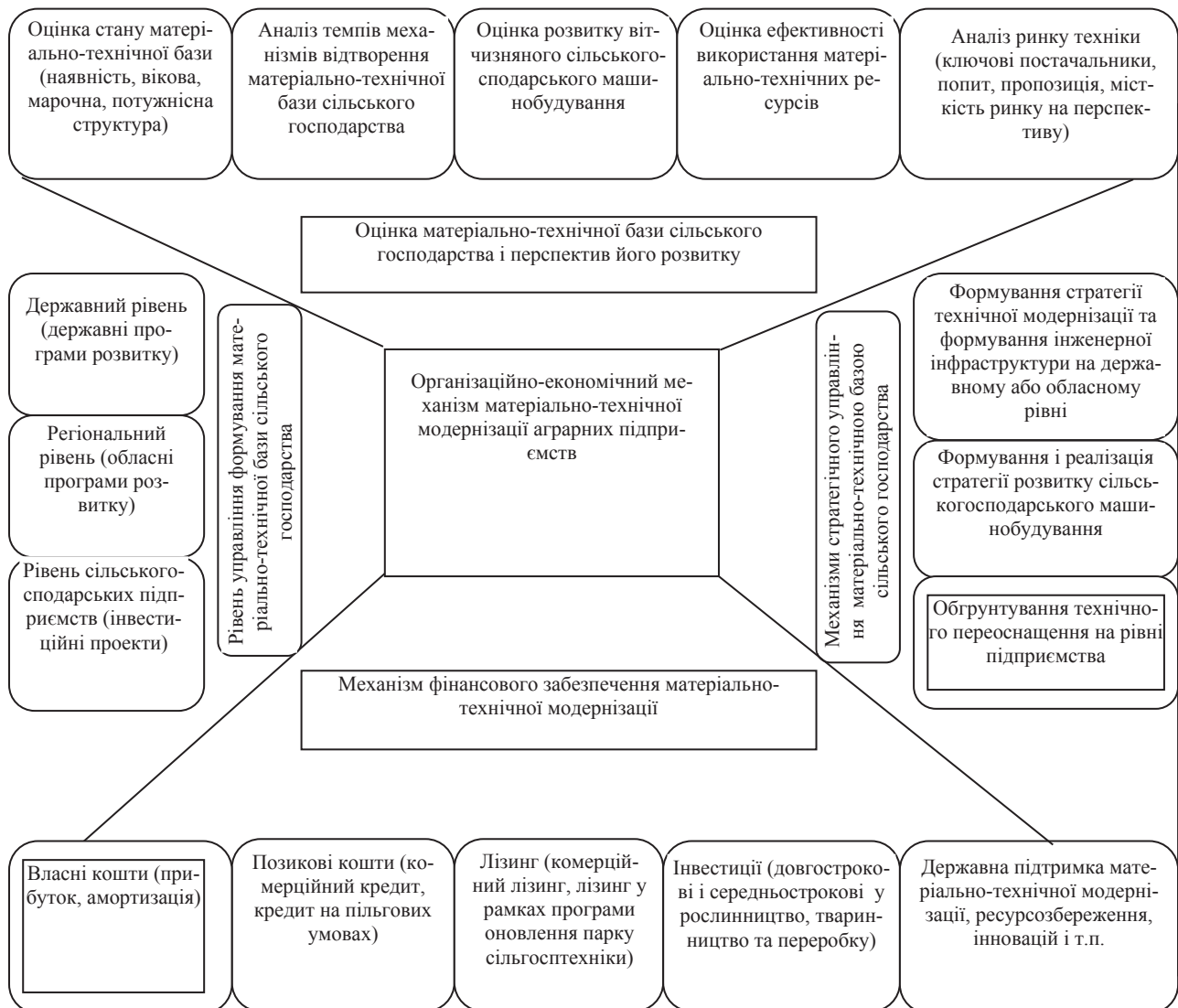
технічної (зростання продуктивності машин, підвищення робочої й транспортної швидкості, скорочення питомої витрати палива на одиницю виробітку машинного агрегату, зниження втрат продукції при збиранні та обробці сільськогосподарської продукції тощо);

технологічної (приріст урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва на гектар сільськогосподарських угідь, ріллі, на середньорічного працівника, на одиницю вартості основних засобів, зниження енергії з розрахунку на одиницю площі й продукції тощо);

соціальної (поліпшення якості життя працівників, зростання фонду та рівня опла-

ти праці, поліпшення житлових і культурно-побутових умов, поліпшення умов праці, підвищення кваліфікації працівників);

екологічної (збереження й охорона навколишнього середовища, застереження від вітрової та водної ерозії ґрунтів, усунення шкідливих відходів виробництва та ін).

Організаційно-економічний механізм матеріально-технічної модернізації аграрних підприємств

Джерело: Власні дослідження.

Для проведення технічної модернізації аграрного виробництва потрібно, насамперед, визначити оптимальний склад машинно-технологічного парку за якісними й кількісними показниками та створити умови для ефективної організації його переоснащення. Машинно-тракторний парк, його якісний і кількісний склад повинні визначатися майбутньою структурою сільськогосподарського виробництва й, насамперед, максимально ефективним використанням ріллі.

Оскільки заходи з технічної модернізації є досить затратними, то для досягнення ви-

сокої ефективності сільськогосподарського виробництва необхідна підтримка з боку держави процесів формування технічного потенціалу галузі, що передбачає подальше запровадження у виробництво досягнень аграрної науки; стимулювання технологічного переоснащення підприємств видачею субсидій на придбання техніки і т. п.

В умовах конкуренції зі зростанням обсягів виробництва спостерігається підвищення віддачі ресурсів (до певної величини), які використовуються у процесі виробництва, таких як нафтопродукти, праця тощо з роз-

рахунку на одиницю продукції. Тому слід ширше використовувати цю закономірність в аграрному виробництві України.

Також можна пропонувати такі напрями вдосконалення механізму оновлення матеріально-технічної бази сільського господарства з урахуванням обмежень, що відбулися останнім часом.

1. Через те, що виробничий процес у сільському господарстві за часом не збігається з моментом одержання доходу, а також у зв'язку з високою капіталомісткістю відтворення машинно-технологічного парку необхідно створити умови для ефективної роботи кредитної системи в АПК. Оскільки після вступу України до СОТ механізм субсидування процентної ставки використовується мало, пропонується не субсидування, а використання прямого фінансування або зниження процентної ставки до третини ставки рефінансування.

2. У зв'язку зі зростанням імпорту вживаної сільськогосподарської техніки, що відпрацювала свій ресурс, необхідно ввести утилізаційний збір, призначений для нівелювання зниження митних зборів на ввезену техніку. Цей збір повинен поширюватися як на вживану техніку, так і на нову, аналоги якої виробляються на території України.

3. У разі поставки сільськогосподарському товаровиробникові техніки українського виробництва необхідно створити умови для підвищеної заставної бази шляхом відтермінування до 6 місяців з оплати частини вартості техніки та використання умов при кредитуванні, коли заставною базою є придбана техніка.

4. Доцільно реалізувати на конкурсній (грантовій) основі пряме фінансування першого внеску по лізингу або компенсацію частини витрат на технічну модернізацію з обов'язковим наданням техніко-економічного обґрунтування потреб у придбанні техніки.

Для деяких підприємств досить ефективною може стати організація програми використання вживаної техніки й утилізації сільськогосподарської техніки, що відпрацювала свій ресурс. Вважаємо, що для підприємств-учасників програми слід передбачити знижки на придбання нової техніки до 10%

від її вартості, що сприятиме підвищенню рівня її доступності та поступового виведення з експлуатації значної частини морально й фізично зношеної техніки.

Модернізація матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва за рахунок сучасної техніки потребує розвитку інфраструктури сільського господарства, створення дилерських центрів нового покоління, реформування інженерної служби сільськогосподарських підприємств.

Також одним із невідкладних завдань у забезпеченні сільського господарства новою технікою є створення ефективної дилерської служби. Рекомендується створення механізму централізованої акумуляції та доведення до сільськогосподарських товаровиробників ринкової інформації: прогнозів зміни споживчого попиту на продукцію сільського господарства, цінових і якісних параметрів на продукцію й ресурси, а також відомостей про нові технології у секторі агробізнесу.

На наш погляд, це можливо зробити розбудовою мережі агротехнопарків за такими напрямами, як: прикладне наукове дослідження; інформаційне забезпечення; фінансово-економічне забезпечення; трансфер наукових розробок, їх патентування та ліцензування; підготовка і перепідготовка кадрів; надання консультаційних послуг (маркетинг, менеджмент та ін.); надання спеціалізованих послуг (бухгалтерських, аудиторських, рекламних тощо); створення лізингових і сервісних центрів.

Поки названі підсистеми знаходяться в Україні в початковій стадії формування, відносно розвиненими можна вважати надання інформаційних послуг, підготовку кадрів та консалтингових послуг.

Основним способом надходження основних засобів у підприємство є довгострокові інвестиції (капітальні вкладення) в основні кошти, що передбачає придбання основних засобів за плату. Це може відбуватися з використанням прямих господарських зв'язків із виробником основних засобів, або різного роду посередників (представників заводу-виробника, дилерів, ритейлерів тощо).

Одним із варіантів надходження основних засобів є оренда. За договором оренди (майнового найму) орендодавець (наймода-

вещь) зобов'язується надати орендареві (наймачу) майно за плату в тимчасове володіння і користування або у тимчасове користування. При цьому розрізняють строкову та безстрокову оренду.

Як самостійний спосіб надходження основних засобів виділяють фінансову оренду (лізинг), коли орендодавець зобов'язується придбати у власність вказане орендарем майно у визначеного ним продавця й надати орендареві це майно за плату в тимчасове володіння та користування з правом викупу, так і без нього. Можливе надходження основних засобів за договором міни, коли юридична чи фізична особа зобов'язується передати у власність іншій стороні один товар в обмін на інший.

Модернізація матеріально-технічної бази в умовах низької платоспроможності й недостатньої забезпеченості сільськогосподарських виробників коштами може здійснюватися з використанням механізму лізингу.

У світовій практиці застосовуються різноманітні форми лізингу, кожна з яких має свої особливості. До найпоширеніших із них слід віднести:

- операційний (сервісний) лізинг (operating lease);

- роздільний (кредитний) лізинг (leveraged lease);

- зворотний лізинг (sale and lease back);

- фінансовий (капітальний) лізинг (financial lease);

- прямий лізинг (direct lease) та ін.

Однак треба зазначити, що всі існуючі види подібних угод є різновидами двох базових форм лізингу – операційного або фінансового.

Серед елементів організаційно-економічного механізму матеріально-технічного забезпечення сільського господарства можна виділити: державне стимулювання технічного переозброєння, ринок матеріально-технічних ресурсів, модернізацію машинно-технологічної бази АПК, підвищення технічної оснащеності галузі та її техніко-технологічного потенціалу, підтримку цінового паритету ресурсозабезпечуючих та переробних галузей і сільського господарства, кредитну систему й механізми лізингу, систему оподаткування тощо.

Матеріально-технічна база сільського господарства має низку особливостей, які необхідно враховувати при вдосконаленні системи матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва. Для успішної матеріально-технічної модернізації аграрного виробництва потрібна підтримка держави у створенні умов для ефективного технічного переоснащення галузі. Сільськогосподарським підприємствам необхідно сформулювати оптимальний з якісного і кількісного складу машинно-технологічний парк.

Нині існує кілька способів надходження основних засобів - вибір найкращого варіанта їх придбання впливає на собівартість кінцевої продукції підприємства і є одним з важливих чинників ефективного функціонування сільськогосподарських товаровиробників. На наш погляд, для підвищення ефективності управління процесами матеріально-технічного забезпечення повинні використовуватися логістичні концепції та процесний підхід.

При виконанні своїх функцій система матеріально-технічного забезпечення одержує й оперує величезною кількістю інформації про потреби в ресурсах і пропозиції на ринку кожного з видів необхідних ресурсів, їх ціною, величиною пропозиції, постачальників тощо. Тому виникає об'єктивна потреба у формуванні системи інформаційного забезпечення управління системою матеріально-технічного забезпечення. Проведений огляд та аналіз існуючих стратегій матеріально-технічного постачання й існуючих класів програмного забезпечення для їх реалізації дає змогу зробити висновок про можливості автоматизації процесів управління матеріально-технічним забезпеченням.

Висновки. На сучасному етапі перед АПК поставлено завдання розвитку виробництва інноваційно-інвестиційним шляхом на основі впровадження сучасних агротехнологій і техніки нового покоління. Для цього необхідно цілеспрямоване формування в АПК України ефективно діючої інноваційно-інвестиційної системи матеріально-технічного забезпечення.

Формування такої системи в умовах інноваційної економіки є багатоаспектною проблемою, пов'язаною із технологічним

розвитком, технічним оновленням, кон'юнктурою ринку сільськогосподарської техніки й інших ресурсів, фінансово-

економічним механізмом, використанням сучасних підходів до управління матеріально-технічної базою аграрних підприємств.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Аналіз методології визначення вартості підприємства в межах дохідного підходу / В.Г. Андрійчук, Р.В. Андрійчук // Економіка АПК. – 2012. – № 9. – С. 40-47.
2. Бунич П.Р. Экономические рычаги рационального использования ресурсов / П. Р. Бунич. – М.: Экономика, 1998. – 34 с.
3. Гинзбург Я.М. Совершенствование методов определения эффективности капитальных вложений и основных фондов / Я. М. Гинзбург // Экономика сельского хозяйства. – 1981. – № 1. – С. 50-54.
4. Голованов О.М. Ефективність використання основних виробничих фондів колгоспів / О. М. Голованов. – К.: Урожай, 1975. – С. 89-90.
5. Захарчук О.В. Методи та практика оцінки інвестиційних проектів бюджетних установ / О.В. Захарчук; за ред.: М.І. Кісіля, О.В. Захарчука та М.М. Кропивка. – К.: ТОВ «Алефа», 2011. – 218 с.
6. Маркс К. Сочинения: в 30 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Госполитиздат, 1960. – Т. 23: Процесс обращения капитала. – 908 с.
7. Організація праці у тваринництві : підруч.; за ред. П.П. Пасічника. –К.: Урожай, 1967. –116 с.
8. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери : наук. доп.; за заг. ред. акад. НААН П. Т. Саблука. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 342 с.
9. Основні засоби сільськогосподарського призначення: потреба та забезпеченість / [Васильок Л. І., Герун М. І., Підлісецький Г. М. та ін.]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2009. – 98 с.
10. Покинйчереда А.П. Экономико-статистическое изучение производственных фондов колхозов и совхозов / А. П. Покинйчереда. – М.: Статистика, 1972.
11. Саблук П. Т. Економічний інтерес у розвитку аграрного виробництва : моногр. / П. Т. Саблук. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2014. – 356 с.
12. Сергеев С.С. Воспроизводство и эффективность основных фондов в сельском хозяйстве / С. С. Сергеев. – М.: Колос, 1982. – С. 79-84.
13. Улезько А.В. Управління машинно-тракторним парком в системі забезпечення сталого функціонування сільськогосподарських підприємств / А. В. Улезько, О. С. Кульна // Економіка і управління в аграрній сфері АПК: проблеми та рішення. – Воронеж: ВДАУ, 2013. – С. 283-289.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2017 р.

Фахове рецензування: 19.04 2017 р.

* * *

Новини АПК

Аграрний експорт перевищив 6 млрд дол. США

Від початку поточного року було експортовано аграрної продукції на 6,03 млрд дол, США, що на 32% більше, ніж за аналогічний період 2016 року.

Зростання зовнішніх поставок відбулося переважно за рахунок експорту продуктів рослинного походження. Зокрема, такої продукції було поставлено на 3 млрд дол., що на 2,4 млрд дол. більше, ніж у січні-квітні минулого року, зокрема зернових культур експортовано на 2,3 млрд дол. (+0,3 млрд дол. до аналогічного періоду 2016 року).

По інших аграрних товарних групах було поставлено на зовнішні ринки:

живих тварин та продуктів тваринного походження – на 304,4 млн дол. (154,1% до січня-квітня 2016 року);

жирів та олій – на 1,7 млрд дол. (134,6% до січня-квітня 2016 року);

готових харчових продуктів – на 0,99 млрд дол. (147,2% до січня-вітня 2016 року).

Протягом січня-квітня 2017 року в Україну було ввезено аграрної продукції на 1,4 млрд дол., що на 4% менше, ніж за перші чотири місяці минулого року. По товарних групах імпортовано:

живих тварин і продуктів тваринного походження – на 209 млн дол.;

продуктів рослинного походження – на 610 млн дол., у тому числі зернових культур – на 106 млн дол.;

жирів та олій – на 74 млн дол.;

готових харчових продуктів – на 513 млн дол.

У 2016/17 маркетинговому році Україна вже експортувала 42,3 млн т зернових культур.

Прес-служба Мінагрополітики України

UDC 331.2:330.56(477)

*I.I. CHERNEGA, candidate of economic sciences,
associate professor (docent)
N.O. SHEVCHENKO, candidate of economic sciences,
associate professor (docent)
N.O. BLENDА, lecturer of the department
Uman National University of Horticulture*

Labour compensation as a socio-economic category and the main source of income of the population of Ukraine

Scientific problem. On the one hand, labour compensation as a socio-economic category is the main source of cash income of employees, that is why its value largely reflects the level of welfare of all members of society. On the other hand, its organization engages employees to improve efficiency, and therefore directly affects the rate and the extent of socio-economic development of Ukraine.

Wage is the most effective tool of activating human capital and the use of labour potential. Herewith, the use of existing qualification and creative potential of employees has to be completely dependent on scientific validity and selection of methods of linking wages with qualifications, the content of work, the result of work and the conditions in which it is carried out.

To date, the suggested approaches in organization of labour compensation of employees are not fully processed; therefore there is a need for further study of labour compensation as a socio-economic category and the main source of income of the population of Ukraine.

Analysis of recent researches and publications. Organization of labour compensation is one of the most acute problems of employment relations. Not only level of labour compensation of employees largely depends on its optimal solution, but also it depends on the results

of economic activity of the company in general as well. Therefore, different aspects of organization of labour compensation of employees of industrial sectors, forms of ownership and subordination have been studied by such scientists as I. Bondar, M. Volgin, Yu. Fokin, E. Libanova, A. Chukhno, R. Yakovlev., H. Yaroshenko etc. The writings of these scientists studied organization of labour compensation of employees of industrial and public sectors, administrative structures of state authorities, including changes in the system of organization of labour compensation and financial incentives of these categories.

The objective of the article is to study labour compensation as a socio-economic category and the main source of income of the population of Ukraine.

Statement of the main results of the study. Wage is the most important socio-economic category, which is the main source of forming cash income of employees in market economy. Expressing relationships between different objects of market economy, it also is a form of distribution according to work and the price of labor power. Its average size countrywide is determined by the level of economic and social development of society. The higher the latter, the higher wage rates and thus, higher its general level. [1, p. 263].

On the whole in Ukraine during the years 2010-2015 the average monthly wage of a regular employee increased by 86.4%, with the

largest increase in wage over the given period in Donetsk (by 95.4%), Volyn (94.5%), Cher-

nihiv (by 92.6%), Zaporizhia (by 92%) regions and in Kyiv (by 96.2%).

Table 1

Dynamics of average monthly wage of a regular employee by regions, UAH

Region	2010 y.	2011 y.	2012 y.	2013 y.	2014 y.	2015 y.	2015 y. in % to 2010 y.
Ukraine	2 250	2 648	3 041	3 282	3 480	4195	186,4
Vinnitsia	1 782	2 074	2 432	2 651	2 810	3396	190,6
Volyn	1 692	1 994	2 339	2 580	2 721	3291	194,5
Dnipropetrovsk	2 369	2 790	3 138	3 336	3 641	4366	184,3
Donetsk	2 549	3 063	3 496	3 755	3 858	4980	195,4
Zhytomyr	1 785	2 071	2 369	2 561	2 763	3271	183,2
Zakarpattia	1 846	2 069	2 351	2 553	2 744	3381	183,2
Zaporizhia	2 187	2 607	2 927	3 142	3 432	4200	192,0
Ivano-Frankivsk	1 927	2 213	2 539	2 679	2 875	3402	176,5
Kyiv	2 295	2 761	3 157	3 351	3 489	4153	181,0
Kirovohrad	1 815	2 114	2 428	2 608	2 789	3282	180,8
Luhansk	2 271	2 742	3 090	3 337	3 377	3427	150,9
Lviv	1 941	2 244	2 578	2 789	2 961	3646	187,8
Mykolaiv	2 122	2 448	2 822	3 094	3 344	3984	187,7
Odesa	2 046	2 387	2 700	2 947	3 129	3897	190,5
Poltava	2 102	2 481	2 850	2 988	3 179	3783	180,0
Rivne	1 960	2 211	2 575	2 844	3 033	3573	182,3
Sumy	1 866	2 177	2 503	2 702	2 877	3449	184,4
Ternopil	1 659	1 871	2 185	2 359	2 527	2994	180,5
Kharkiv	2 060	2 407	2 753	2 975	3 143	3697	179,5
Kherson	1 733	1 970	2 269	2 464	2 617	3123	180,2
Khmelnitsk	1 786	2 075	2 425	2 641	2 878	3371	188,7
Cherkasy	1 835	2 155	2 508	2 682	2 829	3360	183,1
Chernivtsi	1 772	1 985	2 329	2 484	2 578	3050	172,1
Chernihiv	1 711	1 974	2 308	2 504	2 690	3295	192,6
The city Kyiv	3 431	4 012	4 607	5 007	5 376	6732	196,2

Source: Statistical Yearbook. (2016). Labor of Ukraine in 2015. Kyiv: State Statistics Service, 135-145. (in Ukr.).

Significantly lower increase of level of labour compensation compared with the average level countrywide during the given period was observed in Kirovohrad (by 80.8%), Ternopil (by 80.5%), Kherson (by 80.2%), Poltava (by 80%), Kharkiv (by 79.5%), Ivano-Frankivsk (76.5%), Chernivtsi (by 72.1%) and Luhansk (by 50.9%) regions.

The current stage of the economic crisis in Ukraine requires new approaches to the formation of the labour compensation system, which has to become one of the main financial incentives for increasing productivity and management efficiency. Thus, indicators of living standards show that baseless interregional and inter-industry wage differentiation increases (Table 2).

Table 2

Dynamics of average monthly salary staff employee by economic activity, UAH

Economic activity	2010 y.	2011 y.	2012 y.	2013 y.	2014 y.	2015 y.	2015y. in % till 2010p.
Total	2 250	2 648	3 041	3 282	3 480	4 195	186,4
Agriculture, forestry and fishery	1 467	1 852	2 094	2 344 2 556	3 309	225,6	
of which agriculture	1 422	1 786	2 024	2 269	2 476	3 140	220,8
Industry	2 578	3 119	3 497	3 774	3 988	4 789	185,8
Building	1 777	2 294	2 543	2 727	2 860	3 551	199,8

Table continued. 2

Wholesale and retail trade; repair of motor vehicles and motorcycles	1 898	2 371	2 739	3 049	3 439	4 692	247,2
Transport, storage, postal and courier activities	2 648	3 061	3 405	3 582	3 768	4 653	175,7
Information and telecommunications	3 185	3 705	4 360	4 659	5 176	7 111	223,2
Financial and insurance activities	4 695	5 433	6 077	6 326	7 020	8 603	183,2
Real estate activities	1 864	2 184	2 384	2 786	3 090	3 659	196,3
Professional, scientific and technical activities	2 914	3 575	4 287	4 505	5 290	6 736	231,2
Activities in administrative and support services	1 826	2 162	2 298	2 546	2 601	3 114	170,5
Public administration and defense; compulsory social insurance	2 735	3 049	3 432	3 719	3 817	4 381	160,2
Education	1 884	2 077	2 532	2 696	2 745	3 132	166,2
Health care and social assistance	1 616	1 762	2 186	2 351	2 441	2 829	175,1
Arts, sports, entertainment and recreation	2 129	2 394	3 017	3 343	3 626	4 134	194,2
Providing other services	1 742	2 062	2 601	2 738	3 361	3 634	208,6

Source: Statistical Yearbook. (2016). Labor of Ukraine in 2015. Kyiv: State Statistics Service, 135-145. (in Ukr.).

Data of Office for National Statistics show that for the years 2010-2015 the average monthly wage of a regular employee in Ukraine has increased more than twofold in such sectors as agriculture; wholesale and retail trade; repair of motor vehicles and motorcycles; information and telecommunications; professional, scientific and technical activities.

The smallest growth of wage is marked in sectors: activities in administrative and support services; public administration and defense; compulsory social insurance; education; health care and social assistance.

Keeping traditional approaches to staff as "cheap resource", insufficient development of corporate strategies for innovation activities, including employee development hinders not only social but also economic progress of enterprises [3].

At determining ways of reforming the system of labour compensation it is necessary to consider negative aspects of this situation first of all. Current systems of labour compensation have a number of drawbacks. The main drawback is that a wage is poorly connected with the end results of work, and often is not connected with them at all, the results of work are collective while labour compensation – individual. To overcome this drawback, it is necessary to either individualize results or collectivize system of labour compensation. The first way is excluded as it is technically impossible to separate results from their collective character.

Regarding system of labour compensation the following drawbacks can be distinguished:

- ✓ wage increase is not connected with the increase in efficiency;

- ✓ current system is not focused on collaboration;

- ✓ system of labour compensation is not flexible enough [4, p. 433-436].

Current systems are not focused on collaboration, imply a certain separation of employees and first and foremost, managed and managers.

In contrast to Ukraine, the major goals in terms of motivation for the management policy of companies in Germany are: strengthening the sense of community of the employees, training workers in the spirit of partnership; establishing direct informal contacts, encouraging improving individual skills of employees, initiative, creative principles, correspondence between the objectives of employees to company goals.

Labour compensation as one of the important elements of production expresses the main and immediate interest of employees, employers and the state. Search of a mutually beneficial mechanism of implementing and preserving the interests of all three parties is one of the basic conditions for economic development and is the subject of function of management of labour and compensation, reconciliation of nominal wage and actual.

Actual wage largely depends on the level of prices for goods and services and inflation. Thus, according to official data of National Statistics Committee, rate of inflation in Ukraine in 2015 amounted to 143.3%, in 2016 – 112.4%.

Rates of growth of nominal and actual wage in Ukraine

Years	Rate of inflation, %	Nominal wage		Actual wage
		UAN	% before the previous year	% before the previous year
2010	109,1	2 249,62	117,6	110,2
2011	104,6	2 647,50	117,7	108,7
2012	99,8	3 040,73	114,9	114,4
2013	100,5	3 282,13	107,9	108,2
2014	124,9	3 480,19	106,0	93,5
2015	143,3	4 194,57	120,5	79,8

Source: Statistical Yearbook. (2016). Labor of Ukraine in 2015. Kyiv: State Statistics Service, 135-145. (in Ukr.).

Note. Represented index of nominal and actual wage for the year 2010 is calculated on the basis of comparable population. Data for the year 2015 are presented without the part of Anti-Terrorist Operation Zone.

Represented data indicate that although nominal wage is growing in Ukraine, growth rate of actual wage in the years 2010-2012 is much lower, and in the years 2014-2015 a significant decline in the level of actual wage is noticed, caused primarily by growth of the rate of inflation. Thus, we can say that since 2014 purchasing power of the population has been reducing.

Low wages, delayed payment have negative impact on the attitude of employees to their direct duties and are one of the reasons of forced secondary employment. Therefore, goals and ways of reforming wage system are providing every labour person with the conditions to maintain living standards by their work; ensuring implementation of reproductive, regulating and stimulating functions of wages [5].

Currently, it is necessary to consider the feasibility of a social package at the enterprises, that will enable managers to quickly balance the needs of the individual employee with the strategic goals of the enterprise. It is necessary to introduce a comprehensive assessment of the motivation of employees, which will help to evaluate a motivational part of the enterprise, to determine the significance of motivational levels of employees to enhance productivity and to improve the competitive position of enterprises [6, p. 87].

The issues of organization of labour compensation occupy one of leading positions in social and economic policy of the country. In a market economy the practical implementation of measures to improve labour compensation

should be based on respect of a number of principles which must be based on the law of the reimbursement of reproducing the labor power and on the law of value.

The main role in matters of increasing income of enterprises is related to the role of labour body. To increase income of enterprises, it is necessary to create a corresponding working group responsible for carrying out the necessary measures. Expediency of forming a centralized fund of encouraging the enterprise, creating the system of incentives for workers arise [7, p. 87].

In economic system which is based on various forms of ownership, the mechanism of labour compensation is based on the following components: state regulation of labour compensation; contractual regulation; market setting wage rate; mechanism of determining individual wage in the enterprise.

Law of Ukraine "On amendments to some legislative acts of Ukraine" of 6th December, 2016 No. 1774-VIII (Law number 1774) set out a new version of the definition of "minimum wage". Thus, the minimum wage is the statutory minimum wage for a fulfilled by an employee monthly (hourly) working standard. The minimum wage is set at the same time in monthly and hourly amounts [8].

Until now, the minimum wage was defined as wage for simple unqualified labour, below which no payment could be effected. From 1st January 2017 definition of the minimum wage does not have reference to unqualified labour. Thus, the value of qualified labour compensation is decreasing, which can be made equivalent to unqualified labour. Labour compensation rate of an employee is determined at the discretion of the manager of the enterprise, but not less than the minimum. From 1st January,

2017 the minimum monthly wage is 3200 UAN. (Law on State Budget 2017 of 21st December, 2016 number 1801-VIII) [9].

For comparison, in the US for the past 10 years the dominant system wage system for employee is the system based on a qualification level of an employee. The prominent idea of this system is that the salaries and wages of employees increase depending on personal skills, the number of tasks, the quality of their performance. In addition, companies use the system of increasing salaries for engineers for the growth of professional skills. It is used by American corporations for employees of technological innovation, design and research departments that affect the level of technology, innovation, scientific and technological development and competitiveness enterprises. Along with fixed salary, there is also an award on the principles of partial participation of workers in the profits of the company based on their own individual skills and work experience.

Teron I.V. notes in his writings that today Ukraine is characterized by low employment effectiveness; imperfection and erosion of existing institutions, their discord with objectives and requirements of modernization of socio-labour relations; imbalances between demand and supply of labour power; deformation of standards of labour behaviour, social and professional orientation of much of the population who less see legitimate productive labour as a source of welfare [10].

Today, when the difficult economic situation makes it difficult to ensure high labour compensation in enterprises, particular importance should be given to non-material incentives.

Given all the drawbacks of labour compensation it is necessary to define ways of overcoming the wage crisis. Renewing wage as actually effective economic category of market economy, renewing its basic functions are necessary [11].

Development of ways of increasing wage based on the implementation of motivational and incentive mechanisms of the formation and distribution should be based on the maximum

involvement to increasing efficiency of existing human resources of the enterprise, which will help to save financial resources used to pay to third-party companies; application of more flexible forms of labour compensation which objectively reflect the effort of the employee; establishing the most appropriate system of labour compensation for each category of the staff; choosing efficient forms of financial incentives of employees by the criteria as well as by their achievement of relevant indicators of financial and economic activity; substantiation of formation and distribution of compensation share of labour compensation fund based on incentive value increase of a base wage; maximum approach of a wage to the quality of manufactured products at all stages of the production process; raising the level of "transparency" of the process of encouraging employees for saving of available resources of the enterprise on the basis of improving the collective-contractual regulation [12].

Conclusions. Based on the abovementioned we can conclude that to solve the problem of actual wage increase the following issues are of great importance: changing the type of economic system; the maximum possible reduction of shadow economy; development of market relations and creation of a healthy competitive environment; optimization of the cost structure of production; easing the tax burden; growth of labour efficiency and capital. Further reformation of labour compensation should be organically combined with the overall process of market transformation, especially in tax, monetary, financial systems, social protection sector, with further stabilization of the national currency, realization of administrative reform.

Thus, growth of actual wage in the current conditions of economic transformation requires a complex approach to solve this complex problem – simultaneous reforming of forms and systems of labour compensation, investment and innovation, fiscal, monetary systems, pricing, incomes policy and employment of the population.

References

1. Dodonov, A.V. (2005). *Improvement of the system of labour remuneration in Ukraine as a factor of increasing of staff competitiveness*. Formuvannya rynkovoï Ekonomiky (Formation of a market economy), 2, 108-112. (in Ukr.).
2. Statistical Yearbook. (2016). Labor of Ukraine in 2015. Kyiv: State Statistics Service, 135-145. (in Ukr.).

3. Smutchak, Z.V., Sytnyk, O.Y., & Ostaperko O.M. (2015). *Enhancing of social innovation as a precondition for the development of human resources*. Ekonomichny chasopys (Economic Journal), XXI, 7-8 (1), 94-97. (in Ukr.).
4. Osovyi, G.V. (2005). *Issue of further reform of wage system in Ukraine*. Formuvannia rynkovoi ekonomiky (Formation of market economy), 2, 433-436. (in Ukr.).
5. Voinarenko, M.P. (2006). *Problems of labor payment under market conditions*. Visnyk KHNU (Bulletin of KHNU), 1 (5), 12-14. (in Ukr.).
6. Mykhailova, L.I., & Kharchenko, T.M. (2016). *Peculiarities of motivation to work at agricultural enterprises*. Ekonomika APK (Economics of agro-industrial complex), 5, 87. (in Ukr.).
7. Alili, A.A. (2016). *Motivation for effective use of corporate personnel*. Ekonomika APK (Economics of agro-industrial complex), 8, 87. (in Ukr.).
8. Law of Ukraine. (2016, December, 06). "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine", 1774-VIII. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1774-19>. (in Ukr.).
9. Savchenko, O. (2017). *New financial penalties on employers from January 01st, 2017: violation cost - 320 000 UAH*. Kadrovyk (Personnel officer): Ministry of Social Policy of Ukraine, 01. (in Ukr.).
10. Teron, I.V. (2013). *Modernization of social and labor relations: scenarios, priorities, effects*. Ekonomichny chasopys (Economic Journal), XXI, 7-8 (1), 97-100. (in Ukr.).
11. Tybinka G. (2014) *Analysis of system of Organization of Adjusting of Payment of Labor in Ukraine* // Scientific enquiry in the contemporary world: theoretical basics and innovative approach. – USA, San Francisco, California, 117-124.
12. Harun, O.A. (2006). *Motivational peculiarities to fix forms and systems of labor payment at enterprises*. Visnyk KHNU (Bulletin of KHNU), 2 (1), 84-87. (in Ukr.).

The article has been received 03.05.2017

Revision: 11.05.2017

* * *

Новини АПК

Насіння української селекції має вийти на нові ринки

У червні поточного року пройшов Міжнародний День поля «Сучасні сорти зернових культур миронівської селекції та особливості технології їх вирощування», під час якого відбулася презентація демонстраційних полів озимих та ярих зернових культур.

Захід був проведений на базі Миронівського інституту пшениці ім. В.М. Ремесла НААН за участі заступника Міністра аграрної політики та продовольства України Олени Ковальової, заступника голови Комітету з питань аграрної політики та земельних відносин Верховної Ради України Олександра Бакуменка, Президента НААН Ярослава Гадзала, народних депутатів, іноземних делегацій, представників органів виконавчої влади різного рівня, науковців та громадськості.

«Такі події, як День Поля в Миронівському інституті з понад 100-річною історією, доводить важливість тісного співробітництва науковців з реальним сектором економіки. Нові сорти щороку поповнюють Державний реєстр сортів рослин, придатних до поширення в Україні. Сертифікація насіння згідно з вимогами ЄС значно розширить ринки збуту насіння української селекції», – зазначила Олена Ковальова за результатами огляду демонстраційних полів.

Заступник Міністра висловила сподівання, що українські сорти пшениці користуватимуться високим попитом на зовнішніх ринках за умов виконання міжнародних вимог до сертифікації насіння. «Процес сертифікації повною мірою відповідає вимогам ЄС, про що свідчать Звіти європейського аудиту, що проходив в Україні у червні 2015 року. Очікується офіційне підтвердження Парламенту ЄС щодо визнання еквівалентності системи сертифікації насіння», – повідомила Олена Ковальова.

Під час Міжнародного Дня поля учасники також мали змогу ознайомитися з виставкою сільгосптехніки, експозиціями вітчизняних і зарубіжних компаній (насіння, засоби захисту рослин, мінеральні добрива, стимулятори росту тощо).

Довідково:

Миронівський інститут пшениці імені В.М. Ремесла Національної академії аграрних наук України – у числі провідних науково-дослідних селекційних установ країни з багатою понад 100-річною історією.

Науковий продукт інституту – це сорти зернових культур: озимої і ярої м'якої пшениці, ярої твердої пшениці, озимого і ярого ячменю, озимого тритикале. На 2017 рік до Реєстру внесено 83 миронівські сорти. Державне сорто випробування України проходять ще 39 сортів зернових. Миронівські пшениці, ячмені та тритикале успішно випробовуються в Угорщині та Молдові.

Прес-служба Мінагрополітики України

*В.А. САМОФАТОВА, кандидат економічних наук,
доцент, докторант
Одеська національна академія харчових технологій*

Методологія управління сталим розвитком агропродовольчої сфери регіону в умовах децентралізації влади

Постановка проблеми. Сучасна агропродовольча сфера (АПС) розвивається в умовах динамічної зміни факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, тому орієнтація на досягнення її сталого розвитку можлива лише на основі реалізації ефективного управління. У вересні 2015 року 193 держави-члени ООН на Саміті в Нью-Йорку одноставно прийняли нову глобальну програму сталого розвитку, що містить 17 амбітних цілей, яких світ має досягти до 2030 року [12]. Дослідження сталого розвитку АПС на регіональному рівні є одним із найважливіших завдань, що дає змогу врахувати територіально-галузеву специфіку. Рівень розвитку АПС регіону визначається не тільки розв'язанням економічних завдань, але і з узгодженням економічних аспектів розвитку з питаннями якості життя, що безпосередньо пов'язані з соціальною й екологічною складовою проживання населення. Тому сталий розвиток АПС регіону повинен супроводжуватися безперервними економічними, екологічними та соціальними поліпшеннями в об'єднаному сільсько-міському середовищі проживання і діяльності людей. Нині в Україні триває процес реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Процес децентралізації й утворення об'єднаних територіальних громад (ОТГ) насамперед стосується сільських, селищних і міських громад районного значення, де якраз розташовані під-

приємства агропродовольчої сфери. Актуалізація регіональної політики має відбуватися на засадах домінування підходу, що передбачає врахування ендегенних регіональних та місцевих чинників розвитку територій шляхом забезпечення ефективного місцевого самоврядування й територіальної організації влади. Нинішня модель господарювання ОТГ також вимагає нових управлінських підходів до процесу стратегічного планування сталого розвитку та стратегічної моделі управління. Відповідно, вона потребує підтримки з боку розвитку об'єднаного сільсько-міського соціуму й суб'єктів господарювання, які прямо чи опосередковано заінтересовані у цьому. Кожен регіон України повинен мати власну стратегію сталого розвитку агропродовольчої сфери, узгоджену з загальнодержавними цілями і напрямками розвитку, але з урахуванням власного природно-ресурсного потенціалу та особливостей економіко-географічного й геополітичного положення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування методології управління агропродовольчою сферою знайшло своє відображення в працях економістів-аграрників: О. Бородіної [2], М. Кропивка [5], П. Саблука [8]. Вони розглядають питання трансформації вітчизняного агропродовольчого сектору, проблеми концентрації й інтеграції сільського господарства та харчової промисловості. Питанням сталого розвитку, багатофункціональності агропродовольчої сфери й розвитку сільських територій присвячені роботи Ж. Дваєр [15], О. Пав-

лова [6, 9] та багатьох інших дослідників. Проблемі регіонального розвитку й регіональної політики присвятили свої роботи вчені: Т. Бобра [1], А. Ізмалков [4], С. Рей [17], І. Сторонянська [10], М. Сотарата [16]. Актуальні питання становлення, розвитку, досвіду реалізації та реформування місцевого самоврядування представлені у відповідних законодавчих актах [2] і практичних рекомендаціях [3].

Водночас у багатьох наукових дослідженнях проблеми розвитку міст і просторового управління вивчаються ізольовано. Також серед наукових праць недостатньо робіт, пов'язаних із вивченням ОТГ як спільнот людей, які спроможні інтегрувати агропродовольчу сферу своїх територій і створити комфортне середовище для життя. Тому існує об'єктивна потреба у системному обґрунтуванні шляхів подальшого удосконалення управління агропродовольчою сферою регіону як складною відкритою галузево-просторовою системою в умовах децентралізації влади.

Мета статті – визначення та обґрунтування методологічних засад управління сталим розвитком агропродовольчої сфери регіону в умовах децентралізації влади.

Виклад основних результатів дослідження. Ґрунтуючись на ухвалених на Саміті ООН 17 глобальних цілях сталого розвитку, переважна більшість Європейських країн вже затвердили свої власні стратегії [14]. В Україні розроблений поки що тільки проект. Важливими завданнями, запропонованими у Проекті стратегії, є:

сприяння зміні структури експорту в бік зростання продукції з високою часткою доданої вартості, забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної агропродовольчої продукції створенням мотивації до технологічного переоснащення й модернізації відповідних галузей, підтримка органічного землеробства;

забезпечення реалізації політики, яка сприяє продуктивній діяльності, створенню конкурентоспроможних робочих місць, підприємству, творчості та інноваційній діяльності, створенню сприятливих умов для підвищення кваліфікації, переорієнтації й розвитку самозайнятості населення;

до 2020 року забезпечити розроблення і реалізацію стратегій місцевого розвитку, спрямованих на економічне зростання, створення робочих місць, розвиток туризму, місцевої культури й виробництво місцевої продукції [11]. Перелічені питання можна вирішити тільки завдяки узгодженому економічному, екологічному та соціальному розвитку.

На думку П. Саблука, агропродовольча сфера тісно пов'язана з розвитком соціуму, свідомістю й філософією існування людини, а її рівень впливає на інші сфери людської життєдіяльності – економіку, управління, техніку та технології, побут людей і т. ін. [8, с. 201]. АПС регіону є складною системою, яка характеризується відкритістю, непередбачуваністю, неврівноваженістю, нестабільністю та належить до складних об'єктів управління. Зазначена сфера має особливу природу, відмінну від інших секторів економіки, адже потребує ведення виробничої діяльності в гармонії з природою. За визначенням О. Павлова, агропродовольча сфера – це не тільки певний сектор економіки, який об'єднує галузі й види економічної діяльності, що включені в єдиний технологічний цикл виробництва і просування на ринок сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, а й природне та соціальне просторове сільсько-міське сполучення утворення [9, с. 12]. З даного твердження зрозуміло, що поняття «агропродовольча сфера» значно ширше від поняття «агропродовольчий комплекс», адже крім традиційних складових АПК враховує складну соціальну та природну підсистему (рис.).

З урахуванням зазначеного, АПС регіону як галузево-просторова система являє собою масштабну поліструктурну динамічну систему суб'єктів різних форм власності, що реалізують соціально-економічні відносини, організаційно-правові форми господарювання, процес розширеного відтворення. Її сталий розвиток повинен бути спрямований на забезпечення належних умов життєдіяльності сільсько-міського населення й забезпечення продовольчої безпеки держави. Тобто, всебічна модернізація АПС, як і будь-якої суспільно-виробничої системи, є можливою на засадах її соціо-еколого-

економічного спрямування. Останнє передбачає не тільки осучаснення різних складових систем, але і їхню внутрішню гармонізацію, коли поряд з оновленням матеріально-речових елементів і розподільних відносин відбуваються реалізація та нарощування творчого потенціалу людей, завдяки чому зростає загальна результативність функціонування економіки [2, с. 59]. Сформульова-

на характеристика АПС вимагає застосування новітніх соціо-еколого-економічних підходів до управління її сталим розвитком на регіональному рівні. Нинішня структура агропродовольчої сфери як країни, так і її регіонів далека від досконалості, є досить розбалансованою та характеризується невідповідністю основних її компонентів.

Структура агропродовольчої сфери регіону

Джерело: Розроблено автором.

Це потребує розробки комплексу заходів як з активізації господарської діяльності її основних складових, так і на основі, насамперед, оптимізації функціонально-територіальної структури, удосконалення просторової організації та модернізації суспільних відносин і відтворювальних процесів. А. Ізмалков звертає увагу на те, що агропродовольчу сферу регіону слід розглядати, по-перше, як квазікорпорацію, що інтегрує в собі суб'єкти господарювання в системі технологічних ланцюгів виробництва сільськогосподарської та харчової продукції; по-

друге, як квазідержаву, що реалізує функції контролю за розвитком окремих територій у межах єдиного економічного простору відповідно до політики регіонального розвитку; по-третє, як соціум, інтереси якого повинні бути враховані при оцінці потенціалу розвитку виробничої системи регіональної агропродовольчої сфери; по-четверте, як регіональний ринок, що забезпечує суб'єкти господарювання агропродовольчої сфери ресурсами для здійснення ними виробничої діяльності й доведення ними кінцевої про-

дукції до споживача як у середині регіону, так і за його межами [4, с. 5].

Формування сталого розвитку АПС можливо лише за умови ефективних відтворювальних процесів у всіх її ланках, які залежать від сукупної дії на нього низки факторів. До факторів, що визначають сталість розвитку агропродовольчої сфери, слід віднести використання природно-ресурсного потенціалу, в тому числі земельних ресурсів, обсяги та якість виробництва сільськогосподарської сировини, можливості її переробки й реалізації, зайнятість і рівень життя населення. На регіональному рівні для забезпечення формування моделі сталого розвитку АПС органам виконавчої влади й публічного управління необхідно: сформувати в регіонах таку її структуру, яка б забезпечила ефективне використання трудових і природних ресурсів кожного регіону; розв'язати екологічні проблеми та завдання соціального розвитку регіонів; підтримувати належну якість сільськогосподарської продукції й продовольства; стимулювати збільшення обсягів виробництва та постачання на зовнішній ринок екологічно чистої продукції; задіяти механізм регулювання й прогнозування ринків сільськогосподарської продукції та продовольства; забезпечити комплексний і сталий розвиток сільських територій; стимулювати впровадження сучасних технологій переробки сільгосппродукції та підвищення екологічної безпеки харчових виробництв. У досягненні сталого розвитку АПС регіону одним із найскладніших завдань є формування завершеного ланцюга з виробництва, зберігання, переробки й реалізації сільськогосподарської та харчової продукції.

Важливою комплексною системною реформою влади на даний час є децентралізація, яка означає розширення й зміцнення прав і повноважень місцевого та регіонального самоврядування стосовно незалежного прийняття рішень і виконання делегованих державною владою повноважень. Децентралізація повинна бути націлена на зростання економічної спроможності ОТГ. Її основні цілі – сприяння створенню сприятливих умов для роботи й життя у сільській місцевості, розширення зайнятості та зростання

доходів населення, поліпшення якості життя, можливості для розвитку особистості й поліпшення стану соціального та екологічного розвитку. Між міськими й сільськими територіями має бути досягнутий справедливий баланс бюджетних витрат, капіталовкладень в інфраструктуру, збільшення фінансування програм сталого розвитку сільських територій. Вагомою перевагою ОТГ має стати концентрація коштів і можливість їхнього розподілу на місцях. Крім того, держава зобов'язалася продовжувати надання субвенції на деякі соціальні статті витрат. Цей процес передбачає комплексний підхід – децентралізацію як адміністративну, так і бюджетну. Зокрема, це зростання доходів місцевих бюджетів, зміцнення податкової бази місцевого самоврядування, руйнування ієрархії прийняття рішень не на рівні області, а в громадах. Місцеве самоврядування, відображаючи політичні, географічні, соціально-економічні, національно-культурні й інші особливості різних територіальних одиниць, сприяє набуттю ними своєї індивідуальності, посилює почуття належності людини до певної територіальної громади, має стратегічне значення в процесі соціальної інтеграції та політичної мобілізації суспільства. Повноправним розпорядником природних ресурсів, що залучені у господарський обіг АПС, є територіальні громади. Об'єднання невеликих аграрно-індустріальних міст і сіл у територіальну громаду повинно стати поштовхом для сталого розвитку агропродовольчої сфери території.

Водночас, незважаючи на зростання експортного потенціалу агропродовольчої сфери, соціально-демографічна сфера знаходиться у занепаді: зменшується чисельність населення, особливо сільського, поглиблюється деградація поселенської мережі, спостерігається старіння населення, загострюються екологічні проблеми. Стрімке зростання процесів урбанізації та антропогенного тиску на довкілля призводить до зміни й розбалансування соціальної, екологічної та економічної підсистем АПС. Спостерігається посилення дискретності регіонального простору й розширення ареалів депресивності, що пов'язано з концентрацією фінансо-

вих ресурсів у центрах розвитку (у великих містах). Малі та середні сільськогосподарські виробники й підприємства з виробництва харчової продукції не завжди спроможні конкурувати з великими агрохолдингами та корпораціями. Одним із найважливіших завдань ОТГ є диверсифікація аграрної економіки й організація виробництва за європейськими принципами фермерських господарств сімейного типу, малих сільськогосподарських підприємств та особистих селянських господарств (ОСГ), що ґрунтуються на приватній власності, як основи агропродовольчого устрою України, сприяння розвитку кооперативних і кластерних моделей, підтримка локальних виробників, сприяння розширенню спектру продукції та видів послуг.

Соціо-економічний розвиток сільських громад визначається як діяльність на локальному рівні, яка зумовлює реалізацію економічних можливостей громади й супроводжується зростанням громадянської свідомості людей, підвищенням рівня задоволення їхніх життєвих потреб і поліпшенням стану навколишнього природного середовища. При цьому громада розглядається не просто як сукупність осіб, об'єднаних спільним проживанням у межах певного поселення або конкретної території. Справжньою громадою люди стають тоді, коли усвідомлюють необхідність розв'язати своїми силами якусь спільну для них проблему, переймаються прагненням її розв'язати, визначають, що кожен може для цього зробити й починають діяти у визначеному напрямі. Взаємодія – головний показник локального життя, який наповнює змістом його економічні, культурні, екологічні, організаційні та соціально-психологічні аспекти. Взаємодія є критерієм згуртування людських співтовариств у громади [2, с. 61]. В контексті децентралізації більша частина місцевих податків залишається в місцевих громадах, які слід використовувати ефективно. Спроможною територіальною громадою є така, в якій місцеві джерела наповнення бюджету, інфраструктурні й кадрові ресурси є достатніми для вирішення її органами місцевого самоврядування питань місцевого значення,

передбачених законодавством, в інтересах жителів громади.

Розробка та практичне запровадження механізмів сталого розвитку сільських територій є пріоритетним завданням, оскільки від їх функціонування залежить сталий розвиток агропродовольчої сфери в цілому. Сільська громада, насамперед, має бути економічно самодостатньою. Звичайно, спроможність громади залежить від кількісних показників. Водночас, на думку О. Павлова, громада здатна стати сильною за умови, коли особи, що входять до неї, відчують себе господарями і відповідальними за те, що відбувається в її межах. А це потребує, передусім, змін світоглядних засад сільського буття, формування та запровадження селяноцентристської ідеології, спроможної змінити ставлення держави й суспільства до сільського господарства, села і селян, подолати невпевненість селян у майбутньому [6, с.6].

Досягнення реальної фінансової спроможності сільських територіальних громад дасть змогу забезпечити належне виконання покладених на них функцій та перенести центр ваги управлінського процесу на місцевий рівень. Причому пріоритетом у фінансовому забезпеченні розвитку ОТГ повинен стати перехід до ефективного використання їхнього власного соціально-економічного й фінансового потенціалу. Для ефективного виконання територіальною громадою покладених на неї функцій та досягнення стратегічних пріоритетів потрібне належне фінансове забезпечення як поточного функціонування, так і цілей розвитку. Фактично йдеться про перенесення центру ваги процесів соціально-економічного розвитку на місцевий рівень. У такому випадку територіальна громада повинна виступати одночасно носієм соціально-економічного розвитку територій та рушійною силою досягнення стратегічних цілей територіального утворення [10, с. 99].

Сталість розвитку забезпечується людиною (групою людей), яка є носієм економічної функції, здійснює економічну діяльність і формує якість життя у певному територіальному середовищі. Континуальний (безперервний) стан територіального середовища є його природний, більш рівноважний та ста-

лий стан і, разом із тим, ідеальна недосяжна норма. Ентропія як міра дезорганізованості будь-якої організаційної системи континуального простору є нижчою, ніж дискретного, тому геOVERСУМ (це унікальний системний простір Землі, що виник у межах географічної оболонки історії суспільства) невідворотно прямує до такого стану, знижуючи ентропію за рахунок формування відносно однорідних систем [1, с. 15]. Ці процеси так само проявляються й на локальному та регіональному рівнях. Водночас слід відзначити, що там, де формується дискретніший геопростір, там же і повніше та значиміше проявлятимуться механізми його континуалізації, а отже, насамкінець, сформується й сам сільсько-міський континуум. Процес зміцнення виробничих зв'язків між усіма ланками АПС регіону забезпечується завдяки розвитку інтеграційних процесів – як горизонтальних, так і вертикальних. Науці нині відомі чотири основні організаційно-економічні механізми агропромислової інтеграції: кооперація, корпоратизація, контрактизація, кластеризація. При цьому в розвинутих країнах світу спостерігається інтеграційна багатукладність. У більшій або меншій пропорції в них застосовуються всі чотири перелічені механізми інтеграції [5]. У країнах ЄС, Канаді, Австралії, США та інших країнах із розвиненим сільським господарством особлива роль в організації великотоварного конкурентоспроможного агропромислового виробництва належить не корпоративним об'єднанням, в основу діяльності яких покладена концентрація власності, а кооперативно-асоціативним об'єднанням самостійних сільськогосподарських підприємств, створюваних для спільної діяльності з просування їхньої продукції на ринках. Це об'єднання кластерної організації, в основі якої лежить державно-приватне партнерство і міжгосподарське самоврядування [5]. Дослідження М. Кропивка доводять, що найприйнятнішим шляхом розвитку для агропродовольчої сфери України є спрямування її територіальної організації на розвиток горизонтальної інтеграції з формуванням мережових кластерних структур, тим самим поліпшуючи умови для інтеграції різних організаційних форм господарювання, їх коопе-

рації, створення кластерів, агротехнопарків та агротехнополісів і сталий розвиток на принципах економічної самодостатності. На розвиток зазначених інтеграційних процесів вплинула також економічна криза й відміна податкових пільг сільгоспвиробникам. Тому ОТГ слід ініціювати об'єднання селян у кооперативи, що дасть можливість колективно відстоювати свої інтереси, купувати за оптовими цінами паливо, добрива, насіння, розширити можливості збуту, сприяти відродженню українських сіл і подоланню дискретності просторового розвитку.

Суттєвою є потреба АПС регіону в кредитних ресурсах, зважаючи на багатогалузевий сезонний характер діяльності. Кредитні ресурси відіграють важливу роль для зменшення сезонного розриву між залученими та власними коштами. Існують також міжнародні фінансові програми, які допомагають у створенні кооперативів. Перспективи сталого розвитку АПС регіону повинні бути пов'язані з укладенням контрактів між підприємствами харчової промисловості й фермерами для використання у переробці традиційної місцевої сільськогосподарської продукції. З одного боку, це підтримуватиме розвиток сільських територій, а з іншого – сприятиме залученню більшого числа покупців та одержання додаткових доходів для харчових підприємств. Велике значення для відродження сіл має встановлення тісніших зв'язків між містом і селом. Мова йде про розширення безпосередніх контрактів із продажу свіжої продукції між сільськогосподарськими виробниками й кооперативами доставкою товарів додому, або продаж виробниками продукції на орендованих полицях у супермаркетах або на фермерських ринках. Міських мешканців, у свою чергу, приваблює сільська місцевість з її чистим повітрям, смачною натуральною їжею, красивими ландшафтами. Велику роль у цьому відіграє «зелений туризм», значення та обсяги якого постійно зростають.

Децентралізація – закономірна реформа, якщо країна обирає шлях прогресу. Польща, Словаччина, Литва, Латвія, Естонія, Скандинавські країни – усі вони пройшли через таку реформу, що дало поштовх економіці, соціальному розвитку цих країн, особливо їхніх

сільських територій [16, с. 188; 17, с. 162]. Зокрема, після вступу Польщі до ЄС основою стабільного розвитку сільських територій став інтегрований підхід, а саме: максимальне наближення місцевої влади до сільської спільноти, поліпшення якості управлінських послуг і залучення місцевих жителів до процесу прийняття рішень щодо розвитку кожної окремої території. В країні відбулася суттєва децентралізація влади. Оскільки центральний уряд передав значну частину своїх повноважень, будь-яка територія є самоврядною у своїх діях, її права захищаються в судовому порядку, а дія законів про місцеве самоуправління є однаковою для всіх типів місцевого рівня. Головною метою адміністративного реформування в Польщі є формування громадянського суспільства, коли кожен громадянин має змогу самостійно, у міру можливостей, організовувати своє життя [3, 1007]. Прерогативою сільськогосподарської та продовольчої політики у Великобританії й Нідерландах є державна підтримка фермерів, інвестиції у розвиток переробних виробництв і податкові пільги за умови зменшення викидів у навколишнє середовище [15, с. 875, 18].

Висновки. На нинішньому етапі необхідним є формування системи управління, здатної забезпечити високу ефективність роботи суб'єктів господарювання всередині АПС регіону та узгоджену керованість і розвиток регіону у співпраці з іншими регіонами з метою розбудови національної економіки. У процесі формування й реалізації державної регіональної політики слід урахо-

увати інтегрований підхід, який передбачатиме поєднання та узгодження трьох взаємозв'язаних і взаємозалежних складників комплексного виміру регіонального розвитку: галузево-секторального, територіально-просторового й управлінського, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності регіонів, досягненню збалансованого територіального розвитку, успішному здійсненню комплексу започаткованих реформ та поліпшенню добробуту населення України. Тому в стратегічному баченні місію й цілі агропродовольчої сфери України доцільно визначати не тільки в плані продовольчої безпеки та важливого джерела валютних надходжень, а, передусім, як економічної першооснови розвитку сільських територій її регіонів. Доцільним є врахування тенденцій переходу функцій із виробництва кінцевої продукції від сільського господарства до харчової промисловості, перетворення останньої з допоміжної в організуючу по відношенню до сільського господарства галузь, посилення її значущості в агропродовольчій сфері. Отже, переведення АПС регіону на модель сталого розвитку на основі активізації діяльності громад слід вважати фундаментальним завданням у розвитку територіальної громади. Методологія управління сталим розвитком повинна бути зорієнтована на потреби й інтереси людей об'єднаного сільсько-міського континууму, мати спільне бачення та комплекс широких стратегічних завдань, а також набір гнучких механізмів виконання цих завдань.

Список використаних джерел

1. Бобра Т. В. Философско-методологические аспекты исследования геоэкотонов и экотонизации геопространства / Т. В. Бобра // Геополитика и экогеодинамика регионов. – 2007. – Вып. 2. – С. 13-23.
2. Бородіна О. Аграрний розвиток і саморозвиток громад: модернізація через взаємну адаптацію (теоретико-методологічний аспект) / О. Бородіна // Економіка АПК. – 2014. – №4 – С. 55-72.
3. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» № 157-19. Поточна редакція від 01.01.2017 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/157-19>
4. Измалков А.А. Факторы и принципы разработки стратегии развития регионального АПК / А. А. Измалков // Вестник Курской госуд. с.-х. академии. – 2015. – №3 – С. 1-6.
5. Кропивко М.Ф. Розвиток сільськогосподарської дорадчої діяльності в умовах децентралізації влади та Євроінтеграції: доп. / М.Ф. Кропивко. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.vsau.org/web/vsau/vsau.nsf/563c13da32f6285ec22575a00045974e/4d82ad001b8d99bfc2257e21002b8653/\\$FILE/Доповідь%203.pdf](http://www.vsau.org/web/vsau/vsau.nsf/563c13da32f6285ec22575a00045974e/4d82ad001b8d99bfc2257e21002b8653/$FILE/Доповідь%203.pdf)
6. Павлов О. І. Життя на сільських територіях: реалії та суспільні очікування / О. І. Павлов // Економіст. – 2013. – №3. – С. 4-6.
7. Практичний посібник з формування спроможних територіальних громад [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zhydachivda.org.ua/file/image/051/posibnik_gromadi_1.pdf
8. Саблук П. Т. Інноваційна модель розвитку аграрного сектору економіки України та роль науки у її становленні / П. Т. Саблук // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. – 2011. – №2. – С. 200-208.

9. Соціо-еколого-економічний розвиток агропродовольчої сфери України в сучасних умовах: проблеми та шляхи їх розв'язання: моногр. / авт. кол. О. І. Павлов, К. Б. Козак, Д. Ф. Крисанов [та ін.]; за ред. О. І. Павлова. – Одеса: Астропринт, 2015. – 512 с.

10. *Сторонянська І.З.* Напрямки модернізації фінансового забезпечення розвитку сільських територіальних громад у контексті завдань адміністративно-територіальної реформи / І.З. Сторонянська, А.О. Пелехатий // *Фінанси України*. – 2014. – №10. – С. 97-108.

11. Стратегія сталого розвитку України на період до 2030 року. Проект [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://sd4ua.org/wp-content/uploads/2016/11/Strategy_Sustainable_Development_UA.pdf.

12. Цілі сталого розвитку 2016–2030. Агентство ООН в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/oon-v-ukraini/ukraina-ta-oon-70-rokiv-razom>.

13. Aurélie Trouvé, Marielle Berriet-Sollic (2010). Regionalization in European Agricultural Policy: Institutional Actualities, Issues and Prospects. *Regional Studies*, Vol. 44, Iss. 8, pages 1005-1017.

14. European Sustainable Development Network [Online] – available at: <http://www.sd-network.eu>

15. Janet Dwyer, Neil Ward, Philip Lowe, and David Baldock (2007). European Rural Development under the Common Agricultural Policy's 'Second Pillar': Institutional Conservatism and Innovation, *Regional Studies*, Vol. 41, Iss. 7, p. 873-888.

16. Markku Sotarauta, Andrew Beer, and John Gibney (2016). Making sense of leadership in urban and regional development, *Regional Studies*, Vol. 51, Iss. 2, p. 187-193.

17. *Sergio J. Rey; Mark V. Janikas* (2005). Regional convergence, inequality, and space. *Journal of Economic Geography*, Vol.5. Issue 2, p. 155-176.

18. The Common Agricultural Policy after 2013. European Commission [Online] – available at: http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013_en.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2017 р.

Фахове рецензування: 28.04. 2017 р.

* * *

Новини АПК

Вартість інвестпроектів в АПК зростає

Загальна вартість інвестпроектів в АПК у I кварталі 2017 року досягла близько 37 млрд грн, з яких основним джерелом фінансування є власні кошти – 27,6 млрд грн (74,7% до загальної вартості). Кошторисна вартість 297 проектів становить до 500 млн грн (97,7%), 1 проекту – до 1 млрд грн (0,3%) та 6 – понад 1 млрд грн (2%).

В аграрному секторі реалізується 304 інвестиційні проекти, з яких 45% припадає на тваринництво. Напрями реалізацій проектів:

- вирощування великої рогатої худоби – 74 од. (24% до загальної кількості);
- свинокомплекси – 46 од. (15,1%);
- птахівництво – 18 од (5,9%);
- овоче- та фруктосховища – 28 од. (9,2%);
- переробка – 19 од. (6,3%);
- багаторічні насадження – 15 од. (4,9%);
- інші проекти – 55 од. (18%).

Серед регіонів найбільша кількість інвестиційних проектів впроваджується у Львівській (37 од.), Вінницькій (32 од.), Херсонській (32 од.), Полтавській (31 од.) та Черкаській (27 од.) областях.

За вартістю проектів, що впроваджуються, лідерами серед регіонів є Вінницька (19,8 млрд грн), Одеська (2,7 млрд грн), Сумська (2,3 млрд грн), Київська (2 млрд грн) та Черкаська (2 млрд грн) області.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК [026:63+061:338.43.01](477):"467":63:001.8 "552*1": 026:63

*В.А. ВЕРГУНОВ, доктор сільськогосподарських наук,
професор, академік НААН, заслужений працівник
сільського господарства України, директор
Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН*

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН та ННЦ «Інститут аграрної економіки»: 100 років у системі організації інформаційного забезпечення галузевого дослідництва в Україні

Відповідно до рішення Верховної Ради України № 1807-VIII від 22 грудня 2016 року «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2017 році» свій віковий ювілей святкує головна вітчизняна книгозбірня сільськогосподарської і лісотехнічної літератури, бібліотека-депозитарій – Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України (ННСГБ НААН).

Через архівні пошуки встановлено, що при виконанні задекларованих чинним законодавством основних функцій ННСГБ НААН не одне десятиліття своєї історії досить ефективно й взаємодоповнююче співпрацює з ННЦ «Інститут аграрної економіки» (ННЦ «ІАЕ»). Певну зацікавленість становлять їхні організаційні та методологічні форми, особливо в умовах пошуку оптимальності щодо євроінтеграційних процесів в Україні, насамперед через інноваційну складову.

Сполучена історія ННСГБ НААН та ННЦ «ІАЕ» у системі взаємодоповнюючої організації інформаційного забезпечення галузевого дослідництва з різних причин ніколи не була предметом спеціальних досліджень. Мабуть, уперше автор статті дав їм пояснення у монографії, присвяченій 75-річчю бібліотеки як наукової установи [3]. Підготовка серії видань з нагоди 100-річчя ННСГБ НААН спонукали відкинути всілякі упередженості й дослідити істинний стан справ власної історії становлення установи. Так, було з'ясовано, що певний час (1928–1931 рр.) ННСГБ НААН була структурним підрозділом в одній із предтеч ННЦ «ІАЕ» у вигляді Українського науково-дослідного інституту економіки й організації сільського господарства [5]. Детальніше нами розкрито цей період в історії бібліотеки у спеціальній монографії [4] та через постать її тогочасного директора – В.А. Лебединського [9]. Окремі відомості також надає підготовлена в ННСГБ НААН унікальна збірка документів і матеріалів щодо діяльності УкрНДІ економіки й орга-

© В.А. Вергунов, 2017

нізації сільського господарства у 1928–1937 рр. [8]. Ще одним суттєвим фактором, що націлює більш контекстово і, головне, – системно згадати про творчі взаємини між ННСГБ НААН та «ІАЕ», вважаємо багаторічні пошукові дослідження історії появи Національної академії аграрних наук України. Дотримуючись демократичних принципів, вдалося довести, що через Сільськогосподарський вчений (науковий) комітет України (СГНКУ), створений 1 листопада 1918 року, НААН наступного року має всі підстави відзначити свій віковий ювілей. Його появу розглядаємо як модель організаційної побудови галузевої науки творця академічної науки в Україні В.І. Вернадського [6]. Якщо так, то історію ННЦ «ІАЕ» слід вести від Сільськогосподарського синоптично-кон'юнктурного інституту СГНКУ, заснованого відповідно до рішень Другого Всеукраїнського агрономічного з'їзду в Харкові 18–25 жовтня 1922 року [7]. Тим самим можемо сьогодні стверджувати про інституціональну творчу співпрацю між ННСГБ НААН та ННЦ «ІАЕ» починаючи з того часу. Але це потребує проведення додаткових архівних пошуків, які потрібні і для встановлення істини щодо взаємин до моменту остаточної ліквідації СГНКУ 29 грудня 1927 року [52, арк. 194]. Хоча, як зазначається в «Енциклопедії українознавства», таке відбулося 1 жовтня 1927 року за націоналістичні прояви [33]. Не все залишилося вивченим і після створення замість СГНКУ іншого координуючого, але вже дорадчого органу при Народному комісаріаті земельних справ УСРР, у вигляді Науково-консультаційної ради (НКР) відповідно до рішення Ради Народних Комісарів УСРР № 63/542 від 29 грудня 1927 р. [52, арк. 194]. Саме вона приймала рішення щодо заснування Українського науково-дослідного інституту сільськогосподарської економії та організації господарства з 1 жовтня 1928 р. у Харкові [53] та приєднання або фінансування предтечі ННСГБ НААН – Центральної сільськогосподарської бібліотеки НКЗС УСРР при новоствореній інституції. Тим самим, українська виконавча влада ще раз офіційно довела існування взаємодоповнюючих підходів щодо виконання

основних функцій і методів у роботі в системі організації інформаційного забезпечення галузевого дослідництва.

Достовірні архівні дані щодо дати створення ННСГБ НААН через різні обставини політичних змін і наслідків війн та революції тривалий час були недоступними – швидше, не затребуваними. Лише нещодавно стало відомо, що у фонді «Українська Центральна Рада» ЦДАВО України збереглася Постанова УЦР за підписом товариша (заступника) голови С.Ф. Веселовського від 16 липня 1917 року «Про затвердження бюджету Генерального Секретарства Земельних Справ», у якій йдеться про створення і бюджетне фінансування при Генеральному секретарстві земельних справ окремої бібліотеки [45]. На початковому етапі вона існує як «підручна» при відділі сільськогосподарської освіти, а потім стає загальною для відомства. На жаль, не знайдено достовірних відомостей про першого завідувача. Документно доведено, що у часи Української Держави гетьмана П. Скоропадського її очолював учений-агроном Генріх Отонович Кох, а трохи згодом його помічницею стала вчений-агроном Н.П. Фролова [24].

Після створення СГВКУ за наказом № 162 міністра земельних справ В. Леонтовича від 1 листопада 1918 року [43, арк. 202] на чолі з академіком В.І. Вернадським (наказ №172 від 16 листопада 1918 року [43, арк. 216]) бібліотека увійшла до його складу як центральна для діючої дослідницької мережі [50, арк. 22–25]. В архівах знайдено доповідь директора Департаменту сільськогосподарської статистики та кооперації головного профільного відомства Української Держави гетьмана П. Скоропадського А. Ярошевича «Про постановку бібліотечної справи в Міністерстві землеробства», датовану 29 листопада 1918 року [44]. У ній вперше офіційно зазначалося про покладання координаційних загальнодержавних функцій на бібліотеку міністерства для потреб галузі.

Від початку існування бібліотека, незважаючи на всілякі труднощі, спрямовувала свою роботу на комплектування фондів важливими і цінними вітчизняними та зарубіжними галузевими виданнями. Згідно з до-

кументом від 6 грудня 1918 року «Про постановку бібліотечної справи у Міністерстві землеробства», підготовленого завідувачем бібліотеки Г. Кохом, поданим до профільного Міністра, в інвентарній книзі значиться лише 1007 одиниць примірників, що, зрозуміло, не задовольняло читацькі потреби і, тим більше, не забезпечувало працівників апарату відомства необхідною інформацією.

Загалом, позитивні зміни відбулися після появи відомчого наказу № 29 від 30 грудня 1918 року за підписом очільника М.Ю. Шаповала [43, арк. 303–304] та обрання головою СГВКУ академіка Української академії наук (УАН) П.А. Тутковського. Трохи згодом, 27 січня 1919 р., товариш (заступник) міністра земельних справ Є. Архипенко затверджує перший, хоча і тимчасовий, Статут СГВКУ при Народному міністерстві земельних справ (НМЗС). Відповідно до § 22 чітко вказувалось, що «Вчений комітет має свою бібліотеку...» [48, арк. 97]. Тому головним її завданням стає обслуговування Вченого комітету як «... вищого органу НКЗС, що об'єднує наукову діяльність всіх центральних і місцевих установ НМЗС...» [48, арк. 96] та його секцій (у т.ч. й економічної), що організовувалися під час проведення наукових робіт, насамперед шляхом забезпечення новітньою галузевою літературою [47, арк. 9–11].

З появою 5 лютого 1919 року в Києві радянської влади змінюються пріоритети в діяльності як СГВКУ, так і його бібліотеки, передусім у бік конструктивізму. Вже 25 лютого 1919 року. Вчений комітет затвердив структурний поділ своєї Президії на 11 відділів за напрямками діяльності [47, арк. 12–14]. При одному з них – популяризації – функціонувала бібліотека для репрезентації здобутків науки, пов'язаної з сільським господарством. Ця функція закріплюється § 3 першого повноцінний Статуту СГВКУ, затвердженого 2 травня 1919 року наркомом землеробства УСРР В. Мещеряковим. Відповідно до його § 22 бібліотека входить до складу тепер уже загальної секції або секретаріату [47, арк. 22–25]. Серед іншого у статуті § 10 зобов'язувалося до всіх публікацій українського тексту писати ще й реферати та резюме однією із західноєвро-

пейських мов. У середині 1919 року разом із Президією СГВКУ бібліотека з будівлі по вул. Великій Володимирській, 19, переїжджає до приміщення консисторії (хлібні) Софії Київської, яка була в 1775 р. переобладнана під консисторію – орган управління єпархією і почала розміщуватись на другому поверсі будівлі по вул. Велика Володимирська (нині Володимирська), 24 [62].

З 1919 р. фонди бібліотеки почали системно поповнюватися коштом головного аграрного відомства шляхом купівлі новітньої сільськогосподарської літератури, а також дарованої. Так, після звернення у березні 1919 року в.о. голови Комітету М. Шарлеманя до колег у Петрограді [47, арк. 21] і підписання В. Огієвським відповідної угоди про співпрацю, до Москви і Петрограда відряджено уповноважену особу, щоб «... поповнити бібліотеку Комітету російськими виданнями останнього часу та комплектами періодичних видань за попередній...» [21].

Після захоплення Києва 31 серпня 1919 року денікінськими військами діяльність практично всіх установ профільного відомства, зокрема й СГВКУ, було припинено. Мало того, у місті розпочалися масові погроми й грабунки. Не минули вони і бібліотеку. Було втрачено 233 найбільш цінних видання. Після вступу 16 грудня 1919 р. до Києва частин Червоної армії і чергового відновлення радянської влади було затверджено окреме «Положення про Центральну сільськогосподарську бібліотеку України». Згідно з ним змінено її структуру та завдання. Бібліотека увійшла як складова до секретаріату СГВКУ. Чергові нововведення, що насамперед стосувалися розгортання науковості в діяльності, відбулися після прийняття рішення про приєднання Комітету як «... автономної центральної наукової сільськогосподарської інституції України...» до УАН [50, арк. 10–11]. Однак чергові зміни влади у Києві зупинили цей процес. Вже наступного року, після «денікінської руйни» [51], фонд збільшився до 3085 примірників. Завдячуючи ентузіазму Г. Коха та його помічниці, у 1920 р. бібліотека вже мала близько 12 тис. назв видань різноманітного змісту. З остаточним встановленням радянської

влadı у Києві з 12 червня 1920 року фонд установи суттєво збільшився за рахунок великих книжкових зібрань, насамперед XIX ст., які надійшли від бібліотек: Департаменту сільськогосподарської економії, статистики та кооперації, Південноросійського товариства сільського господарства та сільської промисловості, Всеросійського товариства цукрозаводчиків, Київського агрономічного товариства, Київського товариства сільського господарства та сільської промисловості, а також частково – Київського губерньського земства та ін.

Через значне наповнення книжкового фонду бібліотека СГНКУ вже наприкінці 1920 р. відразу стала справжнім провідним осередком галузевої літератури для потреб профільного відомства, тому у новій редакції Статуту їй офіційно було надано статус «центральної» [38]. Книгозбірня увійшла до складу створеного ще 1 травня 1919 р. бібліотечного бюро на чолі із Г.О. Кохом. Крім того, почала брати участь у роботі заснованого 26 липня 1919 р. бібліографічного бюро. У бібліотеці працює вже чотири особи: Н.П. Флорова, В.А. Лебединський, П.М. Челенко та Н.О. Симонова [50, арк. 49]. Бібліотечна установа почала активно розширюватися. Досить швидко її фонд налічував близько 128 тис. назв російською, українською, польською, німецькою, французькою та іншими мовами [28]. Величезну кількість книжок було закуплено і отримано в дар. Перший учений секретар СГВКУ О. Алешо привіз із Петрограда біля 1000 книжок із сільськогосподарської статистики. Те саме зробив А. Носов. Власну колекцію видань із Харкова та Криму подарував О.А. Яната. Після нетривалого спільного функціонування з СГВКУ значна кількість різноманітних книг надійшла від Центрального сільськогосподарського кооперативного союзу «Централ», насамперед з питань кооперації. Таким чином, сукупно вдалося отримати майже 35 тис. книг, брошур і журналів.

Із 1921 р. бібліотека налагодила отримання видань з Америки. Запити читачів з 20 вересня 1921 р. забезпечували вже шість працівників книгозбірні на чолі з В.А. Лебединським [49]. Колишній завідувач Г.О. Кох, крім бібліотечного, очолив ще й

бібліографічне бюро СГНКУ. Щоденно бібліотеку відвідували до 25 осіб, які в середньому опрацьовували майже 50 книг [24].

У 1922 р. за ініціативою бібліотеки налагодився книгообмін із Українською господарською академією в Чехословацькій Республіці [30]. У цей період, книгозбірня почала офіційно за запитами готувати статистичні матеріали для підрозділів СГНКУ (включаючи Сільськогосподарський синоптично-кон'юнктурний інститут) та профільного міністерства. Після від'їзду Г.О. Коха на батьківщину до Латвії установу очолив А. Литвиненко. Потім обов'язки директора знову тимчасово виконував В.А. Лебединський. Свою роботу бібліотека здійснювала через об'єднане у 1923 р. бібліографічно-бібліотечне бюро на чолі з К.В. Дубняком, що функціонувало при секретаріаті Комітету. До його складу входили: академік П.А. Тутковський, О.А. Яната, А.З. Носов, В.А. Лебединський, а також представники секцій (включаючи економічну) та установ СГНКУ (серед них і Сільськогосподарський синоптично-кон'юнктурний інститут), які проводили бібліографічну роботу. Завдяки Г.О. Коху в 1923 р. були розроблені: «Інструкція зі складання бібліографічних каталогів» та «Сільськогосподарська бібліографічна класифікація». Почалося формування обмінного фонду бібліотечної установи. Крім того, книгозбірня розпочала проведення спеціальних наукометричних досліджень та формування бази даних офіційних друкованих органів науково-дослідних установ УСРР аграрного профілю, а також створення довідника-покажчика галузевих наукових працівників.

3-поміж першочергових завдань, виконаних у 1923 р., був сформований єдиний каталог бібліотеки. Того року, як свідчить офіційна звітність, її відвідали 5015 осіб, видано – 12 832 книг, закаталогізовано біля 6 тис. новітніх надходжень [22]. Усього надійшло 1203 назви видань. Суттєво розширив можливості діяльності СГНКУ прийнятий 6 липня 1923 р. на його Пленумі та затверджений Колегією НКЗС УСРР 9 серпня 1923 р. новий Статут. Приміткою до § 1 чітко закріплювалася позиція, що Центральна сільськогосподарська бібліотека (ЦСГБ)

функціонує при відповідному бюро. Згідно з § 54 Комітет для своєї бібліотеки отримував по «... 5 примірників від видавництва...» усіх видань сільськогосподарського характеру, а також тих галузей, що пов'язані з сільським господарством [38]. Крім того, закріплювалося право через Українську книжкову палату мати один примірник усіх сільськогосподарських видань, що виходили в УСРР. Наступним § 55 Комітету дозволено одержувати з-за кордону необхідні періодичні та монографічні галузеві видання відповідно до Постанови РНК УСРР від 9 березня 1923 р. Усе перераховане бібліотека отримувала безкоштовно.

З метою максимально швидкого ознайомлення читачів із новими надходженнями галузевої літератури через бібліографічно-бібліотечне бюро СГНКУ бібліотека у 1923 р. почала видавати двотижневик «Бібліографічний бюлетень» на правах рукопису обсягом 0,5 друк. арк. накладом 50 примірників. Того ж року світ побачили 6 його випусків. Планувалося провести одноразове анкетне обстеження сільськогосподарських книгозбірень, а також сільськогосподарських відділів універсальних бібліотек України, але через брак коштів цю справу не було доведено до кінця. З суто бібліотечних досліджень слід виділити удосконалення системи класифікації літератури, розробленої Г.О. Кохом. Згодом виявилось, що вона придатна «... для всіх сільськогосподарських бібліотек України» [47, арк. 24]. Фактично вона діяла в УСРР до початку Великої Вітчизняної війни. Практично відсутні достовірні документи щодо діяльності Київської філії СГНКУ. В цей період відомо лише те, що в 1928 р. її продовжував очолювати В.А. Лебединський [23].

Згідно з § 15 чергового Статуту від 9 серпня 1923 р. СГНКУ повинен був розміщуватися у Харкові – тодішній столиці УСРР. Через об'єктивні організаційні проблеми (відсутність задовільних житлових і службових умов) ЦСГБ не переїхала до Харкова і залишилася в місті як книгозбірня Київської філії Комітету. За цих обставин було прийнято рішення організувати її харківський аналог на основі створеної наказом НКЗС УСРР № 283 від 31 жовтня 1921 р. службової кни-

гозбірні [56]. Тривалий час цю дату вважали відправною стосовно ННСГБ НААН. Її документальною основою стала архівна довідка Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УСРР (нині – Центральний державний архів вищих органів влади України) [39]. У ній також зазначалося, що в даному архіві існує фонд нашої бібліотеки – Р-5024, а також відомості про зберігання в ньому інвентарної книги обліку книжкового фонду № 1–2667, датованої 14 січня 1922 р. [61]. Крім того, в документі надано коротку інформацію про склад і стан книгозбірні станом на 1956 р. і, головне, – безапеляційне твердження про заснування у 1921 р. [61]. Проведений історико-науковий та порівняльний аналіз наказів НКЗС УСРР за 1921 р. засвідчив про відсутність достовірного документа, який би підтверджував її заснування саме 31 жовтня 1921 р.

Результати проведеного аналізу довідника «Весь Харків» за 1922–1926 рр. та адресно-довідкової книги «Вся Україна» (1926) показали, що лише в 1926 р. з'являються відомості про нашу бібліотеку, а саме: «Бібліотека Наркомзему, вул. К. Лібкнехта, 82» (нині Сумська) [10–11].

Основою створеної у Харкові бібліотеки Наркомзему УСРР стали фонди книгозбірні Харківської губернської земської управи, заснованої у лютому 1899 р. Вона розташовувалася у будинку Харківського губернського земства по вул. Сумській, 1/64 на верхньому поверсі, а нижче знаходився книжковий склад із магазином [17].

Після остаточного переведення всіх структурних підрозділів СГНКУ до Харкова розпочалася робота в напрямі поєднання його роботи з безпосередніми завданнями НКЗС УСРР й наукового обслуговування практичних потреб. Стосовно бібліотечної справи такі обов'язки були покладені на нового директора книгозбірні з 16 серпня 1924 р. А. Носова. Під методичне керівництво було взято бібліотеку НКЗС УСРР. Так, у 1925 р. до складу загальної секції Комітету ввійшли: 1) київська бібліотека та 2) книгозбірня НКЗС УСРР у м. Харкові [29]. Відтоді бібліотека стає центральною науково-дослідною і практичною установою в галузі сільськогос-

сподарської бібліографії та одним із фундаторів цього напрямку в Україні [18]. Починаючи з 1925 р. з використанням міжнародної децимальної бібліографічної системи та за красназвничим принципом, систематично видаються покажчики сільськогосподарської літератури. Перший том налічував 7122 назви галузевих книг і журнально-газетних статей із 40 видань [19].

На засіданні Ради Народних Комісарів (РНК) УСРР 9 червня 1927 р. було розглянуто структуру і функції СГНКУ. Згідно з висновками відповідної міжвідомчої комісії було встановлено, що всі спроби адаптувати напрям його діяльності до завдань Наркомзему УСРР не зазнали успіху, незважаючи на окремі визначні здобутки. Тому, як зазначив у статті до газети «Комуніст» (№ 142 від 25 червня 1927 р.) нарком землеробства О. Шліхтер: «... СГНКУ себе ізжив у такій науково-організаційній формі, що більше відповідала завданням Наркомосвіти з його дослідними кафедрами та опрацюванням основ аграрної науки і її методик». Відомчим наказом № 111/2100 від 22 червня 1927 р. юридично ліквідовано Комітет як окрему координуючу та виконавчу установу, а його функції передавав новоствореній НКР. Пунктом 3 документа передбачалося «... залишити весь наявний склад співробітників Харківської та Київської бібліотек Наукового комітету (разом із бібліографом К. Дубняком)...» при Наркомземі УСРР [52, арк. 79].

На реалізацію урядового рішення відповідно до наказу НКЗС УСРР № 483/2326 від 1 листопада 1928 р. складено акт про передачу фондів Харківської сільськогосподарської бібліотеки колишнього СГНКУ на чолі з Д.С. Бібком у кількості 31 444 примірники книг Українському науково-дослідному інституту економіки й організації сільського господарства [59, арк. 20–21]. Складнішим становище було з бібліотекою Київської філії СГНКУ. Остаточне рішення Бюро НКР НКЗС УСРР з цього приводу винесло лише 21 лютого 1929 р. [59, арк. 475]. Тим самим Українському науково-дослідному інституту економіки й організації сільського господарства було безапеляційно підпорядковані книжкові фонди київської галузевої книго-

збірні колишнього СГНКУ [40, арк. 49 зв.–52 зв.].

Слід зазначити, що приєднання бібліотеки СГНКУ до Українського науково-дослідного інституту економіки й організації сільського господарства сприяло зростанню темпів та обсягів формування книжкового фонду порівняно з 1921–1922 рр., а також книговидачі для читачів.

Уперше через рішення правління інституту було розв'язано питання щодо принципів комплектування. Так, 48 % становила література прикладних наук, насамперед із питань сільського господарства, 41 % – проблеми економіки та організації сільського господарства або соціально-політичних наук і лише 11 % займала політична складова. Станом на 1 листопада 1928 р. налічувалося 578 абонентів, із них 263 – співробітники НКЗС УСРР та інституту, а решта – з різних закладів. У цей період великою активністю в роботі і попитом у читачів користувався створений у квітні 1926 р. закордонний відділ. Він налічував близько 1000 книжкових одиниць іноземної літератури, отриманої від відділів НКЗС УСРР та губернських земельних управлінь, а також внаслідок діяльності Бюро закордонних зносин СГНКУ, функції якого перейшли до бібліотеки в 1926 р. Протягом 1926–1927 рр. було передплачено та одержано в обмін 66 назв іноземної періодичної літератури, а всього надійшло 855 книжкових одиниць. Упродовж 1927–1928 рр. було отримано таким же чином 860 книжкових видань, з яких 100 назв періодичних. У 1926–1928 рр. їх отримували читачі в такому розрізі мов.

Станом на 1 січня 1929 р. в закордонному відділі книгозбірні налічувалося вже 4 тис. книжкових одиниць та 80 абонентів. Через обмін і передплату надходило 140 назв періодичних видань. Обмін літературою проводився зі 121 науковою установою з 17 країн світу. Наявність розгорнутого спектру видань дозволила правлінню інституту прийняти рішення організувати при бібліотеці бюро у справі реферування закордонної літератури для ознайомлення широкого кола читачів з новинами у діяльності іноземних учених. Після приєднання до інститутської книгозбірні книжкових фондів «Сільського

господаря», Харківського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості, «Союзбанку» та Ради кооперативних з'їздів, яка налічувала разом із дублікатами 40 тис. книжкових одиниць здебільшого російською мовою, було прийнято рішення про заснування Центральної сільськогосподарської бібліотеки з фондом 178 614 примірників, з яких у Харкові налічувалося 75 614, а в Києві – 103 тис. [40, арк. 122].

Принагідно зауважимо, що наукова колегія Українського науково-дослідного інституту економіки й організації сільського господарства при НКЗС УСРР на своєму засіданні 15 квітня 1929 р. неоднозначно висловилися про необхідність створення у власній структурі ЦСГБ НКЗС УСРР із жовтня 1928 р., незважаючи на затверджене відповідне положення в § 4 Статуту [40, арк. 16]. Принаймні, проти висловився головний доповідач – Петришин. Інший член колегії – Чорний, запропонував організувати при інституті економічну книгозбірню, а Тесленко взагалі наполягав, що установа не в змозі утримувати при собі «... Всеукраїнську центральну сільськогосподарську бібліотеку», але стверджував, що таке потрібно ініціювати. Іншу думку висловив голова зібрання А. Сліпанський, який констатував про відсутність «... Центральної сільськогосподарської бібліотеки на Україні...», а також існуючу «... розпорошеність дрібних сільськогосподарських бібліотек, що в сумі становлять цінний бібліотечний фонд, коли їх централізувати у єдину сільськогосподарську бібліотеку» [46]. Він запропонував навіть її штати: чотирьох бібліотекарів та одного бібліографа, а для повноцінної роботи зробити все можливе, щоб вона отримувала обов'язковий примірник. Такий диференційований підхід було підтримано, і ЦСГБ почала функціонувати при інституті з неодмінною умовою щодо посилення комплектації економічною літературою. Крім того, було остаточно вирішено ініціювати створення при НКЗС УСРР окремої Всеукраїнської центральної сільськогосподарської бібліотеки з філіями в Одесі та Києві. Невипадково вже у томі 1 за 1929 р. «Вісника сільськогосподарської науки та досвідної спра-

ви» було опубліковано інформацію про заснування ЦСГБ виключно як ініціативи Українського науково-дослідного інституту економіки й організації сільського господарства. В ній вказувалося, що «... одержавши від НКЗС Харківську сільськогосподарську бібліотеку в 40 000 томів та від «Сільського господаря» бібліотеку числом 34 000 томів, а також вилучивши дублікати з Київської сільськогосподарської бібліотеки НКЗС УСРР ...» за допомогою «... державних й кооперативних установ й організацій...» [37], які розуміють вагу цієї справи, вдалося створити нову головну галузеву книгозбірню УСРР.

Слід зазначити, що паралельно з ЦСГБ Українського науково-дослідного інституту економіки й організації сільського господарства у цей період у Харкові окремо теж функціонує Центральна сільськогосподарська книгозбірня НКЗС УСРР. Обидві утримувалися коштом НКЗС УСРР, виділеним на НКР [58, арк. 67–68 зв.]. Є потреба розширити архівні пошуки щодо кадрового забезпечення діяльності книгозбірні Українського науково-дослідного інституту й організації сільського господарства. Так, станом на 25 квітня 1931 р. тепер уже в Українському науково-дослідному інституті організації сільськогосподарського виробництва та сільськогосподарської економіки працює 64 особи, шість з яких на чолі з директором В.А. Лебединським закріплені за бібліотекою [54]. У цей час співробітники активно займалися комплектуванням фондів новітніми галузевими і, насамперед, закордонними виданнями. При цьому установа через відсутність достатньої кількості бюджетних коштів відмовилася від складання бібліографічних покажчиків поточної літератури. Загальна сума витрат на утримання книгозбірні становила 3556,25 крб [58, арк. 13а–14], з них 1850 крб спрямовувалися на передплату 800 книг і часописів.

У 1931 р. відповідно до урядового рішення Центральна сільськогосподарська бібліотека відокремилася від Українського науково-дослідного інституту економіки й організації сільського господарства та разом з іншими 11 дослідницькими інституціями перейшла у відання Всеукраїнської академії

сільськогосподарських наук (§ 2 Постанови РНК УСРР «Про організацію Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук» від 22 травня 1931 р.) [20]. Разом з бібліотечними фондами Українського науково-дослідного інституту ґрунтознавства, Українського інституту сільськогосподарської аспірантури, НКР НКЗС УСРР, колишньої Харківської губернської земської управи додалися ще для зберігання і користування видання, що зберігав Український науково-дослідний інститут економіки й організації сільського господарства. Усього додалося 8 тис. назв. Як наслідок, на засіданні Бюро Президії ВУАСГН 15 травня 1932 р. вперше порушили питання про необхідність мати нове приміщення для ЦСГБ [41].

Після ліквідації ВУАСГН відповідно до наказу НКЗС УСРР № 167 від 31 березня 1935 р. [42] ЦСГБ за спеціально затвердженим положенням було реорганізовано у самостійну наукову установу, яка увійшла до складу науково-дослідної мережі НКЗС УСРР [55]. Вона офіційно стає методичним центром для бібліотечних установ аграрного профілю у республіці і робить усе можливе, щоб при кожній галузевій дослідницькій установі функціонувала повноцінна бібліотека. У 1936 р. здійснюється перша в історії установи розгорнута інвентаризація. Крім того, визначено нові пріоритети в комплектуванні. Серед них виділяємо рішення, відповідно до якого на суспільно-економічні науки відводилося 19 % [60].

Після видання спеціального «Бюлетеня бюро закордонного досвіду» (1935) з 1937 р. почали готувати перший у СРСР ексклюзивний реферативно-бібліографічний збірник «Стаханівський досвід у соціалістичному сільському господарстві» обсягом 10,5 друкованих аркушів і накладом 1 тис. примірників. Значна увага у них приділялася проблемам аграрної економіки для потреб розвиваючого на колективній основі українського села.

Величезним випробуванням для ЦСГБ та його філій у Києві й Одесі стали роки Великої Вітчизняної війни, особливо період німецької окупації українських земель. ЦСГБ не була евакуйована і виконувала свої функції для потреб населення Харкова під егі-

дою Харківського науково-дослідного інституту сільського господарства у складі ще 12 інституцій [15]. Після звільнення міста від окупантів відповідно до Постанови РНК УРСР № 495 від 13 грудня 1943 р. ЦСГБ відновила свою діяльність [16]. Згідно із затвердженням 8 серпня 1944 р. новим положенням про установу в її назві з'являється слово «наукова».

Новий етап у діяльності ЦНСГБ розпочався з прийняттям Постанови ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР № 524 «Про заходи з поліпшення роботи науково-дослідних установ з сільського господарства» від 10 травня 1956 р. Відповідно до п. 16 додатка 1 свою роботу відновив Український науково-дослідний інститут економіки й організації сільського господарства вже в Києві. Згідно з п. 22 вищезгаданого додатка було вирішено звести сучасну будівлю для ЦНСГБ теж у столиці України. Обидві установи успішно співпрацюють на ниві інформаційного забезпечення аграрної галузі, насамперед на виконання положень Постанови Ради Міністрів УРСР № 1566 «Про організацію Української академії сільськогосподарських наук при Міністерстві сільського господарства УРСР» від 30 грудня 1956 р. [2]. Як наслідок, у 1957 р. бібліотекою було перероблено алфавітний каталог із внесенням змін до анотацій у картках, етикетках, нумерації і вперше окремо виділено рубрикацію «Економіка» з 28 підрубриками за напрямками. Сьогодні уже налічується 500 підрубрик, в яких рахується понад 15 тис. видань. Після ліквідації УАСГН за Постановою ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР № 487 від 4 травня 1962 р. «Про ліквідацію Української академії сільськогосподарських наук і утворення у складі Академії наук УРСР Відділу сільськогосподарських наук» [14]. ЦНСГБ знову переходить у відання Міністерства сільського господарства УРСР. Наступного року розробляється новий перспективний план своєї роботи, який почав втілюватися у життя з жовтня 1963 р. У другому пункті документа зазначалося про пріоритети щодо бібліографічного обслуговування планової й епізодичної тематики науково-дослідних систем профільного міністерства. Поряд із продуманою системою

підготовки фахівців вищої кваліфікації це стало основоположним і генеруючим підходом щодо взаємодоповнюючої творчої співпраці між ННСГБ НААН і ННЦ «ІАЕ» аж до отримання Україною державності.

Співпраця зміцнилася після створення 16 січня 1970 р. Південного відділення ВАСГНІЛ [57] і переїзду ЦНСГБ до Києва у спеціалізоване приміщення. Розпорядженням Ради Міністрів УРСР № 830–Р від 29 жовтня 1975 р. був затверджений перелік бібліотек-депозитаріїв республіканського і міжобласного значення. До них увійшла і ЦНСГБ щодо зберігання сільськогосподарської та лісотехнічної літератури. З 1977 р. установа здійснює свої координаційні методичні функції через міжвідомчі об'єднання аграрних бібліотек на рівні окремих областей. За часи державності вони були підтверджені спільним наказом Міністерства аграрної політики України та Української академії аграрних наук № 178/45 від 1 липня 2002 р. «Про Центральну сільськогосподарську бібліотеку УААН» та законодавчо закріплені Постановою Кабінету Міністрів України № 1697 «Про створення Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН».

Черговий етап зростання бібліотеки як спеціалізованої науково-дослідної установи відбувся після прийняття Президією УААН 26 квітня 2001 р. (протокол № 7) Постанови «Про виконання Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо розвитку бібліотек України». На її реалізацію бібліотека увійшла до Відділення регіональних центрів АПВ (нині – інноваційного розвитку) академії. Відкривається аспірантура, докторантура, Спецрада із захисту докторських і кандидатських дисертацій (на сьогодні захищено понад 120). Здійснює виконання двох фундаментальних та трьох прикладних наукових тематик через спеціальну підпрограму зі створення НТП НААН. Готуються і видаються книжки у 13 унікальних біобібліографічних серіях як ексклюзивний елемент у системі створення національної бібліографії; а також тематичний електронний фаховий збірник «Історія науки та біографістика», «Бюлетень ННСГБ НААН», єдиний у країні реферативний журнал «АПК України», чис-

ленні методичні рекомендації тощо. Указом Президента України № 700/2012 від 14 грудня 2012 р. установа отримала статус національної як «... провідний науково-інформаційний заклад у сфері аграрної науки та з огляду на загальнодержавне і міжнародне визнання результатів її діяльності», а колектив отримав на додаток до Почесних Грамот Президії Верховної Ради УРСР (1971) та Кабінету Міністрів України (2006) ще й Грамоту Верховної Ради України у 2014 р. за заслуги перед українським народом.

Окремою складовою співпраці ННСГБ НААН та ННЦ «ІАЕ» є увіковічення видатних вчених – аграрних економістів, які сприяли подальшому розвитку вітчизняної аграрної науки, через видання біобібліографічних покажчиків, проведення наукових читань, захисту кандидатських дисертацій тощо. Серед них слід виділити: академіків – М.Я. Дем'яненко [12, 13], І.І. Лукінов [1, 34, 35], М.Й. Малік [25], В.Я. Месель-Веселяк [26], П.Т. Саблук [36], О.М. Шпичак [63], В.В. Юрчишин [64]; професорів – О.А. Бугуцький [27], В.І. Власов [31], М.І. Нижній [32] та ін.

Тобто протягом свого існування ННСГБ НААН завжди творчо співпрацювала з ННЦ «ІАЕ», насамперед у системі організації інформаційного забезпечення галузевого дослідництва в Україні. Найбільш системно таке відбувалося в 1928–1931 рр., коли предтечі обох інституцій функціонували як єдине взаємодоповнююче ціле у виконанні основних наукових завдань. Дотичними вони стали з весни 1970 р. і продовжують до сьогодні, коли знову, як і колись у Харкові у будівлі НКЗС УСРР по вул. Сумській, 82, здійснюються виконання державних наукових програм у питаннях організації повноцінного наукового забезпечення подальшого розвитку провідного сектору економіки держави – сільського господарства. Ця співпраця здійснюється і щодо створення разом із Президією НААН належних умов ефективної роботи колективу ННСГБ НААН, що стало вагомою запорукою теперішнього визнання її на загальнодержавному та міжнародному рівнях.

Список використаних джерел

1. Академік НАН України ЛУКІНОВ Іван Іларіонович (1927–2004) : біобібліогр. покажч. [наук. пр. 1954–2007 рр.] / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, УААН, ДНСТБ ; уклад. В. А. Вергунов, Л. С. Боденчук ; наук. ред. О. С. Онищенко, В. А. Вергунов. – К., 2009. – 150 с. : портр. – (Вип. 1).
2. Архів Президії НАНУ, ф. 251, оп. 17, спр. 1, арк. 681.
3. Вергунов В. А. Державна наукова сільськогосподарська бібліотека УААН: історія і сьогодення / В. А. Вергунов. – К. : Аграрна наука, 2007. – С. 30–40.
4. Вергунов В. А. Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України: історична ретроспектива до вікового ювілею / В. А. Вергунов ; Нац. акад. аграр. наук України, Нац. наук. с.-г. б-ка. – К., 2017. – С. 19–24.
5. Вергунов В. А. Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці НААН – 100 років: історія звершень / В. А. Вергунов // Вісник аграрної науки. – 2017, трав., – Спецвипуск. – С. 5.
6. Вергунов В. А. Сільськогосподарський вчений комітет України (1918–1927) як модель В.І. Вернадського академізації галузевої науки (до 100-річчя Національної академії наук України та Національної академії аграрних наук України) : наук. доп. / В. А. Вергунов ; НААН, ННСТБ. – К., 2017. – 36 с.
7. Вергунов В. А. Сільськогосподарський синоптично-кон'юнктурний інститут у становленні та розвитку аграрно-економічної науки в Україні / В. А. Вергунов // Економіка АПК. – 2016. – № 16 (264). – С. 5–16.
8. Вергунов В. А., Глазунов Г. О., Зосімов І. О. Український науково-дослідний інститут економіки й організації сільського господарства (1928–1927 рр.). Документи і матеріали / НААН, ННСТБ, ЦДАВО України ; під заг. ред. В. А. Вергунова. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 222 с.
9. Вергунов В. Центральна сільськогосподарська книгозбірня в житті полтавця Володимира Лебединського (до 100-річчя Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН) / В. Вергунов // Вечірня Полтава. – 2017. – № 20 (1264), 17 трав. – С. 6.
10. Весь Харьков: справочник на 1925 г. Х. : Коммунист, 1925. – С. 38–42.
11. Вся Украина на 1926 г.: адресно-справочная книга – Х. : Украинский экономист, 1927. – С. 1192.
12. ДЕМ'ЯНЕНКО Микола Якович : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1969–2005 роки / УААН, ННЦ «Ін-т аграр. економіки», ДНСТБ ; упоряд. В. М. Алексійчук, Л. Д. Тулуш, Л. Г. Сливкіна, Т. Ф. Дерлеменко, Г. П. Бондаренко, С. В. Кравчук ; наук. ред. Г. Г. Кірейцев, В. А. Вергунов ; авт. вступ. ст. М. В. Зубець, П. Т. Саблук. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2005. – 213 с. : портр.
13. ДЕМ'ЯНЕНКО Микола Якович : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1969–2015 роки / НААН, ННЦ «Ін-т аграр. економіки», ННСТБ ; уклад. В. М. Алексійчук, О. П. Анікіна, В. А. Вергунов, В. М. Жук, Н. Л. Жук, Л. А. Кириленко, М. І. Кісіль, Б. В. Мельничук, С. А. Навроцький, О. Д. Радченко, П. А. Стецюк, Л. Д. Тулуш ; наук. ред. В. А. Вергунов, В. М. Жук ; авт. вступ. ст. М. Я. Гадзало, Ю. О. Лупенко, В. М. Жук. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – 320 с. : портр.
14. Держархів м. Києва, ф. Р-1331, оп. 3, спр. 3021, арк. 1–2.
15. Держархів Харківської обл., ф. Р-3076, оп. 1, спр. 14, арк. 4.
16. Держархів Харківської обл., ф. Р-3076, оп. 1, спр. 40, арк. 376.
17. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 2666, арк. 98.
18. Дубняк К. Бібліографічно-Бібліотечне Бюро Сільськогосподарського наукового комітету України / К. Дубняк // Бібліологічні вісті. – 1927. – № 1. – С. 112–133.
19. Дубняк К. Матеріали сільськогосподарської бібліографії України 1925 рік : наукове видання. / К. Дубняк ; НКЗС УСРР, С.-Г. Н. К. України, бібліографічно-бібліотечне бюро, загальна секція. – [б. м.], 1927. – Т. 1, вип. 1. – 227 с.
20. Збірник законів і розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1931, 4 черв. – № 18. – С. 154, 389–390.
21. Коротке справоздання про діяльність Сільсько-Господарського Вченого Комітету України за 1919 р. // Труды Сільсько-Господарського Вченого Комітету України. – 1920. – Т. 1 – С. 3–16.
22. Коротке справоздання про діяльність Сільськогосподарського наукового комітету України за 1923–1924 опер. рік // Вісник сільськогосподарської науки. – 1924. – Ч. 7–9. – С. 9–10.
23. Лебединский Вл. Адроник. // Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда ; АН СССР. – Ленинград : Изд-во АН СССР, 1928. – Ч. VI. Наука и научные работники СССР. – С. 215.
24. Лебединский В. Центральна с.-г. бібліотека при С.-Г. Науковому комітеті / В. Лебединський // Вісник сільськогосподарської науки. – 1923. – Т. II, вип. 3–4, берез.-квіт. – С. 139.
25. МАЛІК Микола Йосипович : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1975–2014 роки / НААН, ННЦ «Ін-т аграр. економіки», ННСТБ ; уклад. В. А. Вергунов, О. П. Анікіна, Л. А. Кириленко, Т. М. Клименюк ; наук. ред. В. А. Вергунов, О. Г. Шпикуляк ; авт. вступ. ст. В. Ф. Петриченко, Ю. О. Лупенко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2014. – 225 с. : портр.
26. МЕСЕЛЬ-ВЕСЕЛЯК Віктор Якович : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1966–2013 роки. До 75-річчя від дня народж. / НААН, ННСТБ, ННЦ «Ін-т аграр. економіки» ; уклад. В. А. Вергунов, Н. Б. Щебетюк, Л. А. Кириленко, І. Г. Пасинок, А. С. Криленко, Т. В. Легкун, І. М. Савеленко ; наук. ред. В. А. Вергунов ; авт. вступ. ст. М. В. Присяжнюк, В. Ф. Петриченко. – 3-тє вид., доп. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2013. – 252 с. : портр.
27. Павлушко Ю. І. Професор БУГУЦЬКИЙ Олексій Андрійович (1929–2000) – інтелектуал аграрно-економічної науки / Ю. І. Павлушко ; ДВНЗ «Переяслав-Хмельн. держ. пед. ун-т ННСТБ» ; авт. вступ. ст. В. А. Вергунов. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 214 с. : портр. – (Кн. 86).
28. Передмова // Матеріали сільськогосподарської бібліографії України / упоряд. К. Дубняк; СГНКУ, Загальна секція, Бібліографічно-Бібліотечне Бюро. – Х. : Рад. селянин, 1925. – Т. 1, вип. 1. – С. III.

29. Постанова ВУЦВК і РНК «Про штати Вченого Комітету Народного Комісаріату Земельних Справ УСРР» від 6 травня 1925 р. //Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1 червня 1925 р. – № 25. – С. 198–199, 373–375.
30. Президія Сільськогосподарського Наукового Комітету // Вісник сільськогосподарської науки. – 1923. – Т. 2, вип. 1–2. – С. 54.
31. Професор ВЛАСОВ Володимир Іванович : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1963–2013 роки / НААН, ННСГБ, ННЦ «Ін-т аграр. економіки» ; уклад. В. А. Вергунов, О. П. Анікіна, Х. М. Піпан, Л. А. Кириленко ; наук. ред. В. А. Вергунов. – Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2014. – 172 с. : портр. – (Кн. 55).
32. Професор НИЖНИЙ Микола Іванович : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1950–2003 роки / НААН, ННСГБ, ННЦ «Ін-т аграр. економіки» ; уклад. В. А. Чалаван, Т. В. Лютик ; наук. ред. В. А. Вергунов ; авт. вступ. ст. Ю. О. Лупенко. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – 111 с. : портр. – (Кн. 59).
33. Р. М. Сільськогосподарський науковий комітет України / Р. М. // Енциклопедія українознавства : словникова частина / Наук. т-во ім. Т. Шевченка ; гол. ред. В. Кубійович. – Париж, Нью-Йорк : Молоде життя, 1976. – Т. 8. – С. 2837.
34. Радченко Л. С. Академік І. І. ЛУКІНОВ – вчений, громадський діяч, організатор аграрно-економічної науки в Україні : монографія / Л. С. Радченко ; НААН, ДНСГБ, Нац. наук. центр «Ін-т аграр. економіки» ; ред. кол. : В. А. Вергунов, В. В. Юрчишин. – К. : ННЦ «Ін-т аграр. економіки», 2011. – 215 с. – (Кн. 45).
35. Радченко Л. С. Наукова школа академіка І. І. ЛУКІНОВА (1927–2004) : монографія / Л. С. Радченко ; НААН, ДНСГБ, ННЦ «Ін-т аграр. економіки». – К., 2011. – 243 с. – (Кн. 56).
36. САБЛУК Петро Трохимович : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1965–2011 роки. До 70-річчя від дня народж. / НААН, ДНСГБ, ННЦ «Ін-т аграр. економіки» ; упоряд. В. А. Пулім, І. А. Микитенко, І. С. Стасевич, О. В. Ковальова, О. П. Анікіна, Л. Г. Сливкіна, О. В. Овсянников, Л. В. Головка, Н. В. Кривенко, Л. О. Степаненко, Г. М. Пустовіт ; наук. ред. В. Я. Месель-Веселяк, В. А. Вергунов, М. М. Федоров, В. І. Власов ; авт. вступ. ст. М. Д. Безуглий. – 3-те вид., перероб. і доп. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2011. – 258 с. : портр.
37. Сільськогосподарська наукова хроніка // Вісник сільськогосподарської науки та досвідної справи. – 1929. – Т. 1. – С. 148.
38. Статут Сільськогосподарського Наукового Комітету України // Вісник сільськогосподарської науки. – 1924. – Т. 3. – № 1–4. – С. 77–84.
39. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 1, спр. 943, арк. 160.
40. ЦДАВО України, ф. 1055, оп. 1, спр. 161, арк. 16, 49 зв.–52 зв., 122.
41. ЦДАВО України, ф. 1055, оп. 1, спр. 258, арк. 63–66.
42. ЦДАВО України, ф. 1055, оп. 2, спр. 57, арк. 71.
43. ЦДАВО України, ф. 1061, оп. 1, спр. 32, арк. 202, 216, 303–304.
44. ЦДАВО України, ф. 1061, оп. 1, спр. 411, арк. 75–75 зв.
45. ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 1, арк. 14.
46. ЦДАВО України, ф. 1229, оп. 1, спр. 2, арк. 50–51.
47. ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, спр. 2, арк. 9–11, 12–14, 21, 22–25.
48. ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, спр. 9, арк. 96–97.
49. ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, спр. 4, арк. 38.
50. ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 2, спр. 1, арк. 10–11, 22–25, 49.
51. ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 2, спр. 2, арк. 4.
52. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 1270, арк. 194.
53. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 9110, арк. 171.
54. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 1, спр. 215, арк. 33 зв.
55. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 18, т. 2, спр. 6262, арк. 18–19 зв.
56. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 2, спр. 28, арк. 44–45.
57. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 22, спр. 2036, арк. 7–10.
58. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 9, спр. 506, арк. 13а–14, 67–68 зв.
59. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 9, спр. 515, арк. 20–21, 475.
60. ЦДАВО України, ф. 5024, оп. 1, спр. 157, арк. 12 зв.
61. ЦДАВО України, ф. Р–5024, оп. 1, спр. 1, арк. 12.
62. Центральна сільськогосподарська бібліотека // Бюлетень Сільсько-Господарського Наукового Комітету України. – 1921. – Ч. 3. (лип.–верес.) – С. 25–26.
63. ШПИЧАК Олексій Михайлович : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1969–2015 роки. До 75-річчя від дня народж. / НААН, ННЦ «Ін-т аграр. економіки», ННСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, О. П. Анікіна, Л. А. Кириленко, С. О. Пашко ; наук. ред. В. А. Вергунов, В. М. Жук ; авт. вступ. ст. Я. М. Гадзало, Ю. О. Лупенко, В. М. Жук. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2016. – 426 с. : портр.
64. ЮРЧИШИН Володимир Васильович : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1956–2014 роки. До 90-річчя від дня народж. / НААН, ННСГБ, ННЦ «Ін-т аграр. економіки» ; уклад. В. А. Вергунов, О. П. Анікіна, Л. А. Кириленко, Л. В. Грабовська ; наук. ред. В. А. Вергунов ; авт. вступ. ст. Я. М. Гадзало. – 3-те вид., доп. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – 196 с. : портр.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2017 р.

* * *

Підвищення конкурентоспроможності продукції скотарства аграрних підприємств

Постановка проблеми. Актуальність проблеми конкурентоспроможності продукції скотарства особливо зросла після вступу України до СОТ та виходу на ринки ЄС. Переміщення значної частки виробництва молока і м'яса з сільськогосподарських підприємств у господарства населення призвело до зниження конкурентоспроможності на внутрішніх та зовнішніх ринках молочної й м'ясної продукції, зробило проблематичним досягнення її якості згідно з вимогами СОТ та ЄС. Тому розробка комплексу науково обґрунтованих економіко-організаційних заходів підвищення конкурентоспроможності продукції скотарства мають стати пріоритетним завданням як для суб'єктів господарювання цієї галузі так і для представників влади. Разом із тим проблема побудови системи управління конкурентоспроможністю продукції скотарства суттєво ускладнюється через відсутність ефективної методики її оцінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конкурентоспроможність продукції визначається її конкурентними перевагами [3, с. 54]. Поняття конкурентної переваги відображає ті характеристики й властивості продукції, які формують для підприємства певну перевагу над його прямими конкурентами. Теоретичні аспекти конкурентоспроможності продукції та конкурентних переваг досить детально висвітлені у публікаціях зарубіжних науковців – М. Портера [7], С. Прагалада [8], Р.С. Рассела [9]. Питання методів оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції викладені у

працях М.М. Ільчука й І.А. Коновала [2], О.Г. Янкового [1] та інших.

Незважаючи на значну кількість наукових праць з вказаної тематики деякі аспекти залишаються дискусійними й потребують подальшого дослідження.

Мета статті – удосконалення методичних підходів до оцінки рівня конкурентоспроможності продукції скотарства в аграрних підприємствах України для підвищення ефективності управління нею.

Виклад основних результатів дослідження. Для оцінки конкурентоспроможності продукції скотарства за багатьма (більше трьох) показниками доцільно використовувати аналітичні методи. Оцінка показників при цьому проводиться зіставленням їхніх значень щодо продукції підприємства з показниками продукції конкурента (базовим або еталонним зразком). Для оцінки конкурентоспроможності продукції використовують систему показників, на основі яких і розраховують інтегральний показник.

Визначення рівня конкурентоспроможності продукції скотарства сільськогосподарських підприємств України проводилося нами за дев'ятьма показниками: 1) продуктивність тварин, т/гол.; 2) повна собівартість 1 т реалізованої продукції, грн/т; 3) ціна реалізації 1 т продукції, грн/т; 4) частка ринку, %; 5) прибуток із розрахунку на 1 т реалізації продукції, грн/т; 6) частка реалізованої продукції високої якості (для молока – гатунок «екстра» та вищого гатунку, для продукції вирощування на м'ясо – тварини першої категорії вгодованості), %; 7) рівень рентабельності продукції, %;

8) рівень спеціалізації, %; 9) темп росту обсягів виробництва продукції, % [6].

Індекс конкурентоспроможності продукції скотарства аграрних підприємств окремих регіонів України визначали за методикою Н.О.Лисенка [4] за формулою:

$$K_{\partial} = \left(\frac{1}{2} \sum_{i=1}^{n-1} d_i d_{i+1} w_i w_{i+1} \times \sin \frac{2\pi}{n} + d_n d_1 w_n w_1 \times \sin \frac{2\pi}{n} \right) / n, \quad (1)$$

де K_{∂} – індекс конкурентоспроможності продукції досліджуваного підприємства;

d_i – величина i -го показника конкурентоспроможності;

w_i – вага i -го показника конкурентоспроможності у їх загальному ряду;

n – кількість показників конкурентоспроможності.

Одиничний показник конкурентоспроможності розраховують за формулою:

$$d_i = (z_i / z_{io})^{\alpha_i} \times 100\%, \quad (2)$$

де d_i – одиничний параметричний показник конкурентоспроможності по i -му параметру ($i = 1, 2, 3 \dots n$);

z_i – величина i -го параметра для продукції, що аналізується;

z_{io} – величина i -го параметра, за якого потреба задовольняється повністю;

n – кількість параметрів.

$\alpha_i = 1$, якщо збільшення параметра z_i сприяє підвищенню конкурентоспроможності продукції (наприклад, вміст білка та жиру в молоці, ціна 1 т, прибуток із розрахунку на 1 т, вихід молока на 1 грн витрат тощо);

$\alpha_i = -1$, якщо збільшення параметра z_i сприяє зниженню конкурентоспроможності продукції (наприклад, вміст соматичних клітин у молоці, собівартість 1 т тощо);

Оскільки індекс конкурентоспроможності є відносною величиною, яка може змінюватися для продукції одного й того самого підприємства залежно від кількості взятих параметрів (показників) для оцінки її конкурентоспроможності, то для визначення досягнутого рівня конкурентоспроможності продукції в досліджуваному підприємстві необхідно розрахувати індекс конкурентоспроможності також для продукції, що є базою порівняння.

Для визначення рівня потенційної конкурентоспроможності продукції конкретного підприємства порівняно з підприємством-

базою порівняння нами вводиться показник «Рівень реалізації потенційної конкурентоспроможності», який визначається як відсоткове відношення індексу конкурентоспроможності продукції досліджуваного підприємства до індексу конкурентоспроможності продукції підприємства – бази порівняння за формулою:

$$R = K_{\partial} / K_{\partial \text{ баз}} * 100\%. \quad (3)$$

За базу порівняння в процесі дослідження було прийнято гіпотетичне підприємство, яке мало такі показники конкурентоспроможності продукції скотарства, які дорівнюють максимальним середнім показникам по сільськогосподарських підприємствах областей.

Результати досліджень показали, що високим рівнем конкурентоспроможності молока відзначаються сільськогосподарські підприємства Полтавської, Черкаської, Тернопільської й Харківської областей, які досягли найвищих індексів конкурентоспроможності – від 26,0 до 30,4. Рівень реалізації потенційної конкурентоспроможності у підприємствах цих областей досить високий і становить – відповідно 73,9, 70,4, 71,3 та 67,3% (рис. 1).

Низьким рівнем конкурентоспроможності молока відзначаються сільськогосподарські підприємства Чернівецької, Запорізької, Донецької й Одеської областей, які досягли найнижчих індексів конкурентоспроможності – від 9,0 до 11,9.

На сучасному етапі найважливішими проблемами ринку молока в Україні є недостатність його пропозиції та переважною мірою низька конкурентоспроможність і якість молока. У 2015 році сільськогосподарськими підприємствами України реалізовано молока гатунку «екстра» лише 10,3%, вищого – 35,2 й першого – 49,6% від загального обсягу [5]. У 2016 році в сільськогосподарських підприємствах Київської, Черкаської та Чернігівської областей було вироблено молока гатунку «екстра» близько половини від його загального обсягу, у Сумській – 31%, у Харківській – 19,7, у Дніпропетровській – 16,9, у Миколаївській – 15,5, у Полтавській – 11, у Тернопільській – 8,7, у Вінницькій – 8, у Волинській – 4,4%. У решті областей України молоко гатунку екстра

взагалі не виробляють. Тому основним напрямом підвищення конкурентоспроможності

сті молока є поліпшення його якості на основі формування системи управління нею.

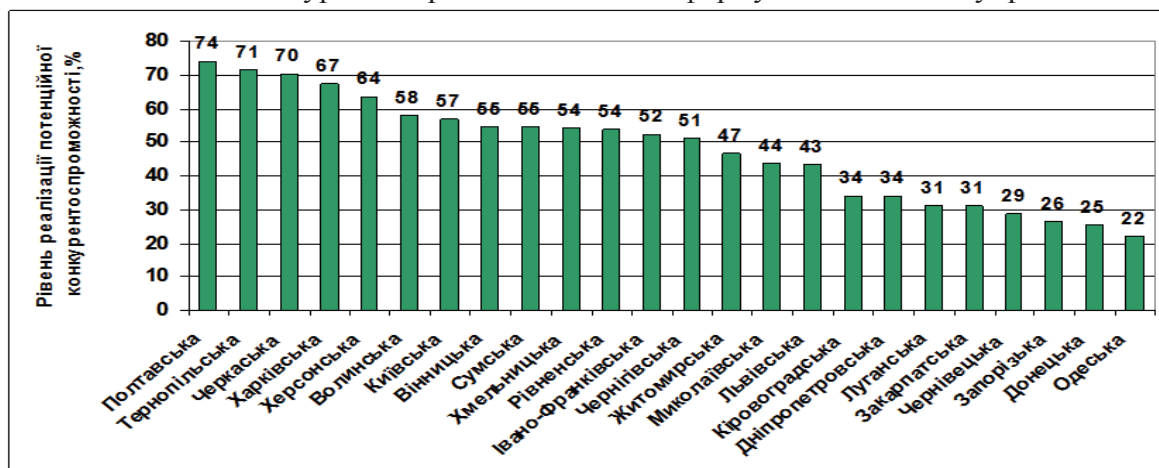

Рис. 1. Рейтинг областей за рівнем реалізації потенційної конкурентоспроможності молока аграрних підприємств, 2015 р.

Джерело: Розроблено автором.

У результаті досліджень на основі статистичних групувань встановлено позитивну залежність рівня конкурентоспроможності продукції скотарства від продуктивності тварин, концентрації виробництва продукції, природно-кліматичних умов. Так, якщо у підприємствах із річним надоєм до 3500 кг молока від корови індекс конкурентоспроможності й рівень реалізації потенційної конкурентоспроможності становили відповідно 12,6 і 30,8%, то у підприємствах із річним надоєм понад 8000 кг молока величини цих показників становили відповідно 31,8 і 77,4%. У підприємствах, які утримували до 200 гол. корів, індекс конкурентоспроможності молока становив 15,6, рівень реалізації потенційної конкурентоспроможності – 38,1%, а в тих, де поголів'я корів становило від 1000 до 1500 корів, ці показники дорівнювали відповідно 29,9 та 73,0%.

Високим рівнем конкурентоспроможності продукції вирощування великої рогатої худоби на м'ясо відзначаються сільськогосподарські підприємства Івано-Франківської, Львівської, Полтавської, Закарпатської й Чернівецької областей. Вони досягли найвищих індексів конкурентоспроможності та рівнів реалізації потенційної конкурентоспроможності – від 56,0 до 83,4% (рис. 2).

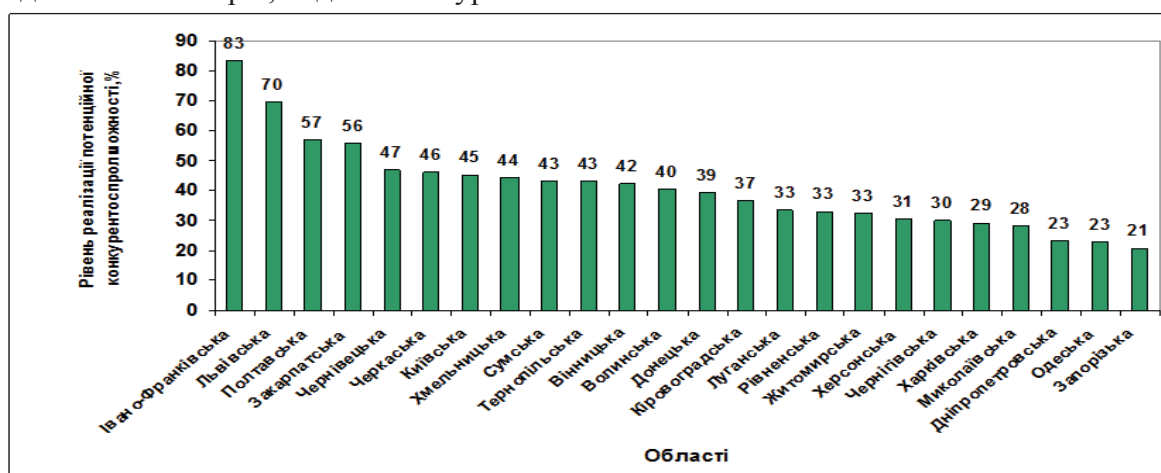

Рис. 2. Рейтинг областей за рівнем реалізації потенційної конкурентоспроможності продукції вирощування великої рогатої худоби на м'ясо аграрних підприємств, 2015 р.

Джерело: Розроблено автором.

Низьким рівнем конкурентоспроможності продукції вирощування великої рогатої худоби на м'ясо відзначаються сільськогосподарські підприємства Миколаївської, Дніпропетровської, Одеської й Запорізької областей в яких рівень реалізації потенційної конкурентоспроможності становив лише від 20,7 до 28,1%. Встановлено, що в сільськогосподарських підприємствах, які знаходяться у степовій зоні, виробляється в цілому менш конкурентоспроможна продукція скотарства порівняно з підприємствами, які розміщені на Поліссі та в Лісостепу. Так, якщо у підприємствах Степу індекс конкурентоспроможності продукції вирощування великої рогатої худоби на м'ясо становив 19,3 і рівень реалізації потенційної конкурентоспроможності – 47,1%, то в поліських і лісостепових підприємствах ці показники дорівнювали відповідно 22,2 й 23,2 та 53,9 і 56,5%.

Результати досліджень показують, що в підприємствах, які утримували до 500 гол. молодняку ВРХ та тварин на відгодівлі, індекс конкурентоспроможності продукції, вирощування становив 14,2, а рівень реалізації потенційної конкурентоспроможності – 34,7%; у підприємствах із поголів'ям молодняку від 1000 до 1500 гол. ці показники дорівнювали відповідно 18,7 і 45,7%.

Висновки. Аналітичний метод оцінювання конкурентоспроможності продукції скотарства уможливило розрахувати інтегральний показник на основі системи показників (річна продуктивність тварин, частка ринку, темпи росту частки ринку, повна собівартість та ціна реалізації 1 т продукції, частка реалізованої продукції високої якості, рівень рентабельності тощо), аналіз яких дає змогу сформулювати конкретні заходи щодо підвищення конкурентоспроможності продукції. Запропонована методика оцінки рівня конкурентоспроможності продукції може бути використана для вибору ефективних шляхів її підвищення.

Основними напрямками підвищення конкурентоспроможності продукції скотарства в сільськогосподарських підприємствах України є: розробка й реалізація заходів щодо гармонізації законодавства у сфері гігієни продуктів харчування та наближення до законодавства ЄС у сфері відстеження харчового ланцюга "від лану до столу"; перехід на сучасні технології утримання корів, доїння і вчасного охолодження молочної сировини; будівництво та реконструкція великих сучасних молочних комплексів; удосконалення кормовиробництва й зміцнення кормової бази; сприяння розвитку інтеграційних процесів у молокопродуктовому підкомплексі країни тощо.

Список використаних джерел

1. Конкурентоспроможність підприємства : оцінка рівня та напрями підвищення : [моногр. ; за заг. ред. О. Г. Янкового]. – Одеса : Атлант, 2013. – 470 с.
2. Конкурентоспроможність продукції скотарства і птицевиробництва України в системі євроінтеграції: моногр. / М.М. Ільчук, І.А. Коновал, І.В. Мельникова та ін. – К.: Вид-во ТОВ «Агар Медіа Груп», 2015. – 322 с.
3. *Легеза Д.Г.* Конкурентоспроможність продукції сільськогосподарських підприємств: моногр. / Д.Г. Легеза. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2011. – 396 с.
4. *Лисенко Н.* Методи оцінки конкурентоспроможності продукції м'ясопереробних підприємств / Н.Лисенко // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – №1 (77). – С.61- 68.
5. Надходження продукції тваринництва на переробні підприємства за 2015 р.: стат. бюлетень // Державна служба статистики України; відповід. за вип. О.М. Прокопенко. – К., 2015. – 30 с.
6. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2015 рік : стат. бюлетень // Державна служба статистики України ; відповід. за вип. О.М. Прокопенко. – К., 2016. – 52 с.
7. *Porter M.* Competitive Advantages. Creating and sustaining Superior Performance /M. Porter. – New York: Free Press, 1985. – 556 p.
8. *Prahalad C.* Competitive advantages / C. Prahalad. – Boston: Harvard Business Scholl Press, 2005. – 552 p.
9. *Russell R.S.* Operation Management. Quality and Competitiveness in a Global Environment / R.S. Russell, B.W.Taylor [5th edition]. – Denver, John Wiley & Sons, Inc., 2006. – 807 p.

Стаття надійшла до редакції 06.06.2017 р.

Фахове рецензування: 08.06.2017 р.

* * *